

674

III.

Magyar Tudományegyetem
Irodalomtörténeti Intézetéből

ÉRTÉKEZÉSEK

ENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉBŐL

9.

1382

Li 674

HUGO KÁROLY

ÉLETE ÉS MŰVEI

IRTA:

IFJ. ERDÉLYI LÁSZLÓ

SZEGED

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET

1933.

A sorozatban megjelentek :

1. *Borbély Ferenc* : Gyulai mint aesthetikus.
2. *Heinrich Arnold* : Gizmunda és Gisquardus széphistóriája.
3. *Jénáki Ferencz* : Kájoni János énekes könyve és forrásai.
4. *Csipak Lajos* : Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire.
5. *Rajka László* : Heliodoros Aithiopikájának feldolgozásai a magyar irodalomban.
6. *Bálint Sándor* : Szilády Áron pályája.
7. *Téglás I. Béla* : A történeti pasquillus a magyar irodalomban.
8. *Juharos Ferenc* : A magyarországi jezsuita iskoladrámák története.

ÉRTEKEZÉSEK

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉBŐL

9.

HUGO KÁROLY

ÉLETE ÉS MŰVEI

IRTA:

IFJ. ERDÉLYI LÁSZLÓ

674.

SZEGED

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET

1933.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Kar

Lelt. napló: _____ Lsz.: 11

a csoport: 674 szám.

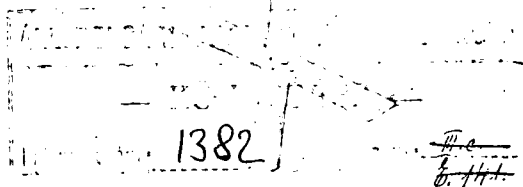
A szegedi Ferencz József-Tudományegyetem
Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karához
benyújtott doktori értekezés.

Bíráló: Dr. Sík Sándor egy. ny. r. tanár.
Társbíráló: Dr. Zolnai Béla egy. ny. r. tanár.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000598922

BEVEZETÉS.

Hugo Károly a mult század egyik legérdekesebb írói egyénisége. Élete annyira egyéni, hogy nem is állítható párhuzamba egy magyar íróval sem. Legnagyobb irodalmi sikereit drámái révén érte el. Drámáin kívül vitairatokat és naplószerű feljegyzéseket írt; sőt folyóiratot is szerkesztett.

Életéről és munkásságáról számos tanulmány jelent meg. Ezek közül legnevezetesebbek a következők:

1. **Móczár József: Hugo Károly élete és színművei.** Szeged. 1894. A tanulmány Hugo életét és a három legnagyobb sikert elért drámáját tárgyalja. (*Egy magyar király, Brutus és Lucretia, Bankár és báró.*) A drámákat eléggé tárgyilagosan tárgyalja. Ezzel szemben az életrajzi adatai sokhelyütt tévesek és hiányosak.

2. **Körös Endre: Hugo Károly Bankár és bárója.** Budapest. 1896. A tanulmány két részre oszlik. Az első részében Körös a drámát veszi bírálat alá. A kritika egyoldalúan feldicséri a drámát és a hibáit próbálja mentegezni. A második részében a drámával kapcsolatos plágium-pörrel foglalkozik. Ebben a részben is Hugo javára dönti el a vitás kérdést. Ez a munka tulajdonképpen egy nagyobb tanulmánynak az egyik fejezete. A tanulmány azonban nem jelent meg teljes egészében. Az Irodalmi Közlöny 1894—97. évfolyamában két fejezet jelent meg Körös tanulmányából: **Hugo Károly ifjúsága és Hugo Károly magyar drámája** címen. Az előbbi tanulmányban Hugo életét tárgyalja születésétől pesti fellépéséig. Vagyis magába foglalja Hugo életének azt a felét, amelyben a legnagyobb irodalmi munkásságot fejtette ki. Az utóbbi tanulmányban a dráma színrevitelének előzményeit és a dráma szer-

kezetét tárgyalja. Párhuzamot von Shakespeare V. Henrike és Hugo Mátyása között. Utána sorra veszi a dráma alakjait. Jellemzése igen elfogult. A dráma kéziratát elveszettnek írja, noha az a M. N. M. kézirtárában ma is megvan. E két fejezetben is a költőt csodálja és így ez a két tanulmány is meglehetősen elfogult az író hibáival szemben.

3. **Császár Elemér: Hugo Károly plágium-pöre.** Egy. Phil. Közl. 1899. 232—246. lap. Hugo plágium-pörével foglalkozik. Bebizonyítja a két szöveg összevetésével, hogy Hugo a *Bankár és báró* témáját majdnem szószerint Meynert novellájából vette.

4. **Kont Ignác: Hugo Károly és Bazancourt.** Egy. Phil. Közl. 1899. 226—232. Ellentétben a fentebbi tanulmánnyal, Kont azt bizonyítja, hogy Hugo Bazancourt-tól vette a dráma meséjét. Az igazság azonban Császár oldalán van.

5. **Ádám György: Hugo Károly élete és művei.** Kolozsvár. 1906. Ez a legbővebben és legtárgyilagosabban megírt, Hugo Károllyal foglalkozó munka. Sorra veszi Hugo összes munkáit és alapos hozzáértéssel tárgyalja úgy a drámáit, mint az egyéb írásait. Hugo munkáit életrajza keretében ismerteti. Sajnos az író korai halála megakadályozta tanulmánya befejezésében. A tanulmányt Ádám barátai adták ki, a szerző iránt érzett tisztelet jeléül. Ez a munka felöleli, egy-két dráma kivételével, Hugo egész írói munkásságát.

6. **Vértessy Károly: Hugo iratai a M. N. M. könyvtárában.** Magyar könyvszemle. 1910. 214—241. lap. Sorra ismerteti Hugo hátrahagyott kézirateit és levelezéseit. Legbővebben foglalkozik Hugo párizsi memoárjaival. Sok helyen cáfolja az író nagyhangú kijelentéseit, pózolásait, ami teljesen helyénvaló.

* * *

Jelen tanulmány Hugonak két, eddig nem ismertett, drámáját is tárgyalja. Az egyik a *Calderon* c. öt felvonásos drámája, melyet Ádám csak címleg említ meg a tanulmányában. A másik *Egy sorsregény* c. öt felvonásos dráma. Vértessy mindössze öthet sorban ír róla nagy vonásokban.

Egy regényt is írt *Egy szerencsétlen család* címen; az eddigi tanulmányokban nem volt ismertetve, sőt megemlítve sem. Végül az életrajz adatai is kibővültek az írótól fennmaradt levelek és egyéb fontos iratok fölhasználásával. Három nyelven megírt különböző levelek, jegyzetek, színházjegyek maradtak fenn utána Frankl Bernát tulajdonában, amiket később a M. N. M.-nak ajándékozott. (Hugo Károly vegyes iratai 3867. Fol. Lat.; Fragmente der Handschriften... 's 877. Quart. Germ.; Recueil des Manuscrits de... 49. Quart. Gall.) Ezek segítségével sikerült az író életrajzát kibővíteni.

* * *

Hugo Károly élete maga is dráma, melyben ő a drámai hős. Drámáinak hőseiben is ő fedezhető fel. Hugonak három hazája is volt, de mondható az is, hogy hontalan volt. Szerinte kora meg nemértése miatt kellett neki bujdosnia, ez azonban erős túlzás. Hugo a 48-as évek előtt a nevesebb drámaíróink közé tartozott. Főleg a Hugo melletti sájtó segítette azok közé. Mégsem tudott hazájában maradni izgékony természete miatt.

Határozott tehetség volt, azonban nevet nem hagyott maga után. Általános világnézete mesterkélt, bizarr, homályos, se igazság, se mélység nincs benne. Kevés önkritikával bírt és ezért módfelett magahitt ember volt. Nyugtalan természete miatt nem is tudott elmerülni alkotásaiba. Lázás türelmetlenséggel állandóan dolgozott. Emiatt hiányzik nála a művészi nyugaltság, biztosság és bevégeztség. Jellemei elnagyoltak, homályosak és erőltettek; me-reven, gépiesen mozognak. A dráma cselekvései valószínűtlenek, sekélyesek és egyszóval telenedek.

Drámái, korának izlése szerint, a francia romanticizmus modorában készültek. Ez az irány rövid életű volt és így Hugo drámái se kerültek el sorsukat. Egyedül a *Bankár és báró* volt hosszabb életű a színpadon.

Hugo igazi drámai hős, ki törhetetlen erővel küzdött irodalmi céljai megvalósításáért. Hugo azonban nem tudott korlátot vetni féktelenkedő egyéniségének és így saját nagyságának súlya alatt roskad össze. Hugo határozott tehetség volt, aki óriási munkabírással rendelkezett. A magyar nyelvet pl. három hónapi megfeszített tanulás után sajátította el egy szótár segítségével.

Számos drámát, vitairatot, rekrimináló iratot és verses könyvet írt. Sajnos élete második felében bekövetkezett tragédiája, agya elhomályosult és automimikus majd kantomimikus előadó lett. Ettől kezdve megszűnt Hugo irodalmi működése és egy szerencsétlen ember vergődése következett a tragikus haláláig.

ÉLETRAJZ.

Bernstein Hugo Károly Pesten született 1808-ban. Atyja Bernstein Fülöp, anyja Frankl Regina. Testvére három volt, mindhárom leány. Atyja kereskedői, anyja tudományos pályára szánja, míg maga a legszívesebben a színészi pályát választaná. Pest akkori nyelve még inkább a német, mint a magyar. Természetes, hogy a zsidó házaló fia is először a német nyelvet sajátította el. Anyja azonban, ki fiából orvost akart nevelni és előre tudta, hogy fiának szüksége lesz praksisában a hazai nyelvre, a szegedi kegyesrendi gimnáziumba küldi magyar szót tanulni.¹ A szegedi tanév után visszatért Pestre és így nevelésének magyaros iránya háttérbe szorult. Egyetemi éveit Pesten kezdi. Egyetemi éveiről nagyon keveset tudunk. Kezdetben félévig természet-tudományokat hallgatott, majd az orvosi fakultásra iratkozott át.

A pesti egyetemen írja az első költői kísérleteit: *Sehnsuchtsklänge eines Wandernden Hagestolzen I. Der Flatterer. In Pannonien* c. alatt. Mint egyetemi hallgató nagyon szűkös viszonyok között élt. Annyi pénze sem volt, hogy a szigorlati díjat lefizesse. Nagy nehezen csak úgy tudja kifizetni, hogy beáll a 7. sz. huszárezredbe katonának és csekély zsoldjából húsz hónap alatt összespórolja a szükséges összeget. Utolsó szigorlatát Bécsben tette le

---

¹ A szegedi főgimnáziumban 1822-23 tanévben járt a III. oszt.-ba; oszt. tanára Lezo Xav Ferenc. I. félévben a magyar nyelvből 23-ik eminens, a többi tantárgyból 3.-ik primae cl.; a II. félévben a magyar nyelvből 14-ik eminens, a többi tárgyból 10-ik eminens volt. (Hugo vegyes iratai. 3867. Fol. Lat.)

és ugyanitt 1830 körül szerezte meg az orvosi oklevelet.¹ Anyja kívánsága tehát teljesült. Elegendő prakszisének megszerzésére az egyik osztrák ezred orvosának neveztetni ki magát. Itt mintegy félévig szolgál, mikor kitör a lengyel szabadságharc.

A lengyel szabadságharc felé fordult ekkor Európa figyelme. Hugo lelkületét is erősen felizgatja és elhatározza, hogy csatlakozik a mozgalomhoz. A határon átszökni azonban, az éber örök miatt, nehéz volt. Hugonak azonban sikerül, egy lengyelországi zsidó suhanc segítségével, éjjel Podgorcnál átszökni. 1831 április táján megérkezik Varsóba. Együtt harcol, éheznek, fázik a lengyelekkel és megerősíti nekik azt a hírt, hogy 10,000 magyar jön a segítségükre. A lengyelek Hugót nagyon megkedvelik, s *Nas Wenger*-nek becézik. A Wolánál vívott csatában megsérül a térdén, amit később is gyakran megérintett. Nagyon megkedveli a lengyel földet, annak népét, különösen a lengyel nőket. Nem győzi csodálni a lengyel nők önfeláldozását és odaadását.² A szabadságharcban törzsorvosi rangot kap és érdemrendet bátorságáért és önzetlen hűségéért. A szabadságharc leverése után Hugo is orosz fogságba kerül és csak Rechner báró, osztrák konzul, közbenjárására szabadult meg az ólombánya büntetéstől; ennek köszönhetle, hogy a fogságból, minden büntetés nélkül, hazaengedték.³ Enyhe büntetéséhez talán az az érdem járult, hogy a kolerajárvány idején önfeláldozó lelkesedéssel és kitartással gyógyította és ápolgatta a súlyos betegeket.

Hazatérve az orosz fogságból, Pesten telepedik le és orvosi prakszist folytat 1832-ig. Ekkor már édesanyja valószínűleg meghalt és talán ez az oka annak, hogy már nincs kedve huzamosabb ideig Pesten maradni. Elfogadja az Inkey-család meghívását és zalamegyei birtokukra megy háziorvosnak. Itt van a harmincas évek közepéig, s utána Nagykanizsán kezd gyakorlatot.⁴ Betegeinek nagy része elhagyta, midőn megtudták, hogy a homoeopathiának lett a

---

¹ (Hugo K. vegyes iratai.)

² *Sehnsuchtsklänge II. Wanderung. Der Streiter in Polen.*

³ (Hugo K. vegyes iratai.)

⁴ (Hugo K. vegyes iratai.)

híve. Ekkor visszatér Pestre. Itt aztán kitör a harc a két tudományos elv a homoeopathismus és az allopathismus között.¹

1838-ban Lipcsében jelenik meg Hugonak egy munkája a homoeopathia védelmére: *Mozaik I. II. Tafel. Der Fahrende Homoeopath*. Ennek is, mint minden hasonló fajta vitairatnak a főcélja az ellenség nevenségessé tétele. A *Mozaik* első két táblájára felel egy pesti orvos *Saphir* álnév alatt, melyben pellengérré állítja Bernstein doktort. Hugo *Mozaik III. Tafel, Rokoko polemischer Steine von einem Gefassten, der Saphir Geschliffen und à jour Gefasst vom Meister Bernstein*. c. igen szellemes, csúfondáros módon a német auctorok (Goethe, Schiller, Kant, Lichtenberg, Lessing) szellemi kórusa előtt szerepelteti ellenfelét, személyeskedő és gúnyos állításait a lehetőségig kénye-kedve szerint megrostálgatva.

E vitairatokkal oly nagy sikert ért el, hogy a homoeopathák 1838-ban megtartott drezdai gyűlésén, Hahnemann figyelme felé fordult és Hugót meghívja magához Párizsba.² Hahnemann ugyanis eszméjének terjesztésére és gyakorlati alkalmazására Párizsban kórházat akart építtetni. Orvosokat toboroz és így esik a válasz'ás Hugóra is. Hugo enged a meghívásnak és Párizsba megy, ezt bizonyítja azon album függeléke, melyet a mester tiszteletére adtak ki. Ez 1839-ben készült. Hugo ekkor tehát már Párizsban volt. Az album függelékében német, olasz, francia, sőt magyar nyelven írt emléksorok vannak és a legvégén Hugónak is van egy akrosztichonos verse, melynek sorkezdő betűiből a Hahnemann név olvasható. Ezt a verset Hugo 1839. aug. 31-ről keltezte. Hahnemann annyira megkedvelte és tisztelte Hugót, hogy amikor egy családba vagy társaságba

---

¹ A homoeopathia megalapítója Hahnemann Sámuel (1755—1843). Alapelve, hogy általános tapasztalat szerint, a legtöbb orvosság nagy mennyiségben használva, bizonyos betegséget okoz és ezt a betegséget ugyanaz az orvosság kis mennyiségben megszünteti. Pl. nagy adag chinin váltótázt idéz elő kis adag ellenben megszünteti. Módszere tehát az, hogy a betegség okozóját kell kis mértékben a beteg szervezetben felidézni a betegség megszűnik.

Az allopathia v. alleopathia, történelmileg a legrégebb irányzat, amely a gyógyszereket az ellentétes hatás alapján alkalmazza. A hippokratészi iskola első tantételén alapszik: a beteg panasza ellentétes kezelési móddal gyógyítandó (*contraria contrariis curentur*) Pl. láz lázellenes szerekkel, fájdalom, fájdalomcsillapítókkal, álmatlanság altatószerekkel.

² Recueil des Manuscrits de ... 49. Quart. Gall.

bevezette, e szavakkal mutatta be: „célëbre championi hõngroios“.¹ Hahnemann által megismeri az írói köröket is és ez ismeretségek, saját vallomása szerint, egész életére döntőleg hatottak. Itt látja, hogy nála sokkal kisebb tehetségek is fölkapott emberek az irodalomban. Hugo titokban eddig is foglalkozott az irodalommal, de kevés volt az önbizalma a nyilvános fellépéshez, mikor aztán látja, hogy nála sokkal kisebb tehetségű írók is nagy sikereket érnek el, elhatározza, hogy ezután ő is az irodalommal fog foglalkozni. E terve azonban egyelőre meggyúsult, mivel a kórház alapítása nem sikerül. Elhagyja Párizst és Hamburgban telepedik meg.

Hamburgban 1840-ben adja ki első költményes kötetét: *Sehnsuchtsklänge eines wandernden Hagestolzen* címen, Dr. Bernstein szerzői néven. Ezt a művét Ertel Károly nevű barátjának ajánlja fel.

Hatalmas bevezetésében költészetének a technikáját fejti ki. Szofisztikus okoskodással védi annak helyességét. „Sophistikus föltétele azon alapjában helyes, nem kifogásolható elvre támaszkodik, - írja Ádám György, hogy a különböző nemzetek költeményei az illető nemzet sajátos érzés és gondolatvilágát kell hogy feltüntessék, tehát egy Petőfi a magyar, egy Goethe a német sajátos szerelmét, szerelmi bánatát, honszerelmét. Ez volna alapelvének helyes értelmezése és felfogása, amit ő a kivitelben úgy magyaráz, hogy egy költő a magyar, lengyel, német, francia, angol, olasz és török érzelmi világot, mint lyrikus a maga közvetlenségében tüntesse fel. Ő erre törekedett ezen különféle költemény-cyclusokban, célja volt, hogy a hét nemzet szerelmét a maga eltérő vonásaiban mutassa be.“²

Azután analizálja is a költeményeit és mivel tudja azoknak hibáit, erősen védelmébe veszi a kritika támadása ellen és igyekszik védőbástyákkal körülvenni téves eszméit. A költemények tárgya a szerelem, aminek a virágja a nő. A könyv hat vándorlásra oszlik,

---

¹ U. o.

² Ádám György: Hugo K. élete és művei. 11. l.

hat különböző országban.¹ Mind a hat fejezetben a nőt keresi, aki őt boldoggá tenné. Tíz esztendeje vándorol és ez idő alatt csak az igazi nőt kereste. Eddigi életében azonban csak futószerelemek és csapodárnók szerepeltek. Rettegve gondol arra, hogy 10 év múlva már agglegény és sohasem fogja megtalálni az igazi nőt, akivel rendes családi életet élhetne. Eddigi szerelmei szétszakadtak pókháló módjára. E futó szerelmeit őrzi, néhány heinei hatást mutató, epekedő költeménye. (*Der Spleen, Verzweiflung.*) Egy komolyabb szerelmét is említi az egyik költeménye. Mandello Mina a lány neve, aki iránt komoly vonzalmat érez. Wola mellett ért sebesülése alkalmából írja:

Wer pflegt mir Wunde, Heilt mein Herz?
Mein Lieb'ach, weilt im Ungarlande!
Wohl heilt die Wunde, nie mein Herz,
Zerrissen sind der Liebe Bande.²

A lány egy alkalommal nem adta meg Hugo édesanyjának a kellő tiszteletet, amivel az anya haragját magára vonta. Hugo engedve az anyai szeretetének, abbahagyta komoly udvarlását. Ez volt Hugónak egyedüli komoly szerelme.

Költeményeinek megjelenése nem keltett nagyobb hatást. Érzelmek nem szívből jönnek. Az örökös epekedés hangja unalmassá válik. Költeményeiben egyéni érzésvilágát nem tudja az egyetemes-sel egyesíteni. Így nincs is irodalmi értéke Hugo költeményes kötetének.

Hamburgból Berlinbe is ellátogat azon céllal, hogy „megreformálja” a német színművészetet. A színigazgatóknak felajánlja, hogy Schakespeare darabjait, az ő egyéni felfogása szerint, másképp osztja föl és ő játsza Romeót, Hamletet, Leart stb. A színigazgatók természetesen elutasították ajánlatát. Hugo visszatér Hamburgba.

---

¹ Der Flatterer . . . In Pannonien.
Der Streiter . . . In Polen.
Der Schwärmer . . . In Frankreich.
Der Grübler . . . In England.
Der Sänger . . . In Deutch.
Der Träumer . . . In Nebel.

² In Polen.

Mindenáron föl akar lépni a színpadon. Sikerül is neki „a hamburg-altonai színházban, mint Bern jónevű linzi színész kopogtatott be, s ennek neve alatt lépett fel Calderonnak *Az élet dlom*-jában. Oly biztossággal mozgott a színpadon, hogy senki sem ismerte fel, bár több barátja, irodalmi emberek, mint Gutzkow, Töpfer is jelen voltak a színházban. Felléptével sikert aratott, de nem olyat, hogy kedve lett volna tovább is egyszerű színésznek maradni meg.”¹

Hamburgban tehát nem éri el kitűzött célját és Bécsbe megy, ami ekkor a „szép-szellemek Capuája”.. Bécsbe érkezésekor már valószínűleg áttért a lutheránus hitre. A *Das Befreite Paradies*-ben ezt írja: „Ich bin eigentlich ein Jud, und war wie alle meines Stammes gut. Auf langen Reisen nahm ich Lutters glauben . . .” Áttéréséről többet nem emlékezik meg. Valószínűleg valami érdek vezette erre a lépésre. Bécsben kétirányú munkásságot fejt ki, író és orvos. Megérkezése után máris sajtó alá kerül első drámája *Calderon oder Liebe aus Vehrehrung*. E drámáján szerepel először a Hugo Károly írói név. 1840—43-ig megírja a *Die Grosse Fiebel* c. kettős drámáját: *I. Th. Schauspiel der Welt*, *II. Th. Der Stein der Weisen*. Sőt már kész a *Kaufmann von Marseille* is. Most aztán minden igyekezete odairányul, hogy drámái színpadra kerüljenek. Be is nyújtja a Burg-színházba a *Die grosse Fiebel*-t azonban eredménytelenül. A darabot alkalmatlannak találták a színpadra, noha nagyszerűségét elismerték.² Ez a sikertelenség Hugot nagyon elkeseríti. Ellenfelei is állandóan támadják. Saphir, a híres humorista állandó célpontul használja Hugót. Az éleseszü humoris'a már ekkor fölfedezte Hugoban a nagyzási hóbort nyomait. Hugo azonban nem csüggedt bízni abban, hogy valamelyik drámáját előadják és elhatározza, hogy a közönség kritikája elé bocsájtja drámáját. 1844-ben valóban ki is bocsájtja, adakozásokból összegyűlt pénzen a *Schauspiel der Welt*-et. Pár hónap alatt elfogyott az első kiadás. E sikertől felbuzdulva, kinyomatja a *Stein der Weisen*-t is; ennek még nagyobb sikere volt. A Hugo pártján levő lapok így üdvözik:

---

¹ Dr. Körös Endre : H. K. ifjúsága. Irodalomtörténeti közlemények. 1894. 327. lap.

² Fragmente der Handschriften . . s'. 877. Quart. Germ.

„Halleluja ein dramatiker“. A többi lapok ellenben igen erős kritikákat írtak a kiadott darabokról.

Hugo azonban mindenáron a színpadra akar jutni drámaival. Történeti drámát ír. Tárgyát a római történelemből veszi, a római köztársaság megalapításának történetéből. Lukrécia ártatlan bukását. A drámát 1845 ben adja ki: *Die Fiebel der Ehre in zwei dramatischen Dichtungen. I. Brutus und Lucretia* címen. A második része a *Kaufmann von Marseille* lett volna. Színpadra azonban ez a drámája se kerülhetett. A bécsi színpadon ekkor játszik Ponsard francia drámaíró *Lucrece* c. darabját; ez megakadályozta Hugo hasonló tárgyú darabjának a színpadra jutását.

A sok sikertelenség fölött érzett bánata ágynak dönti a költőt. Hosszas lázas betegségbe esik. Hosszú betegsége alatt keserűséggel gondol elhagyatottságára és ebben az elhagyatottságban megtalálja az Istent. Istenhez fordul panaszával és gyógyító írt kér fájdalmára. A világtól teljesen elfordul és csak Őt dicséri, akit a világ zajában szem elől tévesztett, de akit most ismét megtalált. Ezeket az érzelmeket írja meg a *Psalmen eines Armen Poeten* c. költeményes kötetében.

Betegsége alatt látogatja meg Heckenast Gusztáv, pesti könyvkiadó, aki biztatja, hogy legyen magyar íróvá és Pestre hívja. Hugónak, ki már teljesen kiábrándult a „szép szellemek Capuá“-jából, sok biztatás nem kell és megígéri, hogy mihelyt elhagyhatja betegágyát, azonnal Pestre megy. Új reménnyel és friss erővel készül a pesti irodalmi működésére. Egy váratlan akadály azonban némiképp lelohasztja a kedvét, a hosszú távollét alatt ugyanis elfelejtette a magyar nyelvet. Pesti irodalmi működéséhez pedig feltétlenül szükséges a magyar nyelv tudása. Ballagi német-magyar szótárát rövid pár hónap alatt megtanulja és e rögtönzött nyelvtudásával már verseket is ír, melyeket el is küld a pesti *Életképek*-nek. Bécsből is már magyar verssel búcsuzik:

Szép asszony, kedves asszony, búcsút veszek,

Mosolyogj, midőn elhagylak, haza megyek.

Elhagylak, édes asszony, bár szép szemed

Gyakorta felderíté bús éltemet . . .

A hölgyhöz visszatérek tőled megint

Ki rég szerelmemi s édesbb keblére int . . .

Mint ifjú ezt szerettem szűm hölgyekint
Mint férfi visszavágyok hozzá megint . . .¹

1845 őszén érkezik Pestre. Megérkezése után sajtó alá rendezi a betegsége alatt írt költeményeit *Die Psalmen eines Armen Poeten* címen. A versek irodalmilag értéktelenek. A költő kesereg eddigi kudarcain. Nem tudja, kihez forduljon segítségért. Sorra veszi barátait, nőismerőseit. Segítségre azonban alkalmatlannak találja őket. Végül az Isten képe jelenik meg előtte és ekkor hozzáfordul segítségért. Szánja-bánja eddigi életét és zsoltár szerű fohászokban könyörög Istenhez, hogy bocsássa meg neki az eddigi vétkeit.

Hogy betegségéből teljesen kiláboljon, pár napra Balaton-Füredre megy üdülni. Távozása előtt benyújtotta a *Brutus és Lucretia*-t a Pesther Theater igazgatójának. Forst igazgató, Hugo legnagyobb csodálkozására, elfogadja a darabot.² Talán a nagy öröm gyógyította meg, mert a darab elfogadása után, azonnal egészségesen tér vissza. 1845 december 23-án kerül színre a német színházban a *Brutus und Lucretia* nagy sikerrel. A *Honderü*³ így ír a darabról: „Börnstein Brutus és Lucretia c. jeles darabja két ízben fordult meg oly rövid időn a városi színpadon és mindig zajos tetszésben részesült. Börstein ur drámájához minden megvan, ami bélyegzi a jeles költőt. Magvas erő, nemes zamat, magasabb irány, fellengző érzetek és költői nyelv. Üdvözljük Börnstein urat a dramaturgia mezején s alig várjuk köszönthetni honi muzsája zengzetét“. A többi lap is hasonló hangon ír.

Hugo 1846 elején benyújtja az *Egy magyar király* c. drámáját a Nemzeti Színházhoz. A *Budapesti Híradó* ápr. 11-én közli, hogy a drámát a hivatalos bizottság elvetette. A bizottság kifogásolta a darab nyelvét. Hugo ekkor felkéri Egressy Gábort a dráma nyelvének átjavítására. Egressy eleget tesz a kérésnek és Falk Miksával együtt át is javítja. Sőt a felvonások beosztását is átdolgozták. A színpad számára a darabot öt felvonásra osztották be; a harmadik felvonás hatodik jelenetével kezdődik a IV. felvonás;

---

¹ Életképek 1845. 28. sz.

² *Fragmente des Handschriften* . . . 's,

³ 1846. I. sz.

a IV. illetőleg V. felvonásnak két első jelenetét, mint fölöslegeseket elhagyták. Ebben a formában már elfogadta a bizottság a darabot és 1846. jun. 2-án. Színre került a Nemzeti Színházban.

A bemutató elég jól sikerült, azon jelenetig, amidőn Mátyás hatalmának tudatában, sorozatos igazságtalanságokat halmoz egymásra. A színházban megjelent országgyűlési rendek e jelenetnél tömegesen hagyták el a színházat. Hugo természetesen próbálja menteni a sikertelenségét és megírja az *Alkotmányos szellem* c. rekriminációját, amelynek kinyomtatását 1847. szent Jakab havának 23. napján engedélyezi a cenzúra. Nyomtatásban azonban nem jelent meg.

A munka két részből áll: *I. Alkotmányom*; *II. Alkotmányos királyom*. Első részében *Egy magyar király* c. drámáját védi, a másodikban a nemességet leckézteti. A mindenség alkotmányának a fejtegetésével kezdi. Aztán a földi alkotmányra tér át. Nagy rendszertelenséggel tárgyalja a földi alkotmány lényegét, három körben. Az első körben a természet világát három nagy országra bontja fel: ásvány-, növény- és állat-országra. Régen az utóbbihoz sorolták az embert is. Ma azonban már egy külön természet-országba lehet sorolni. Felveti a kérdést, hogy mi az, ami az embert e három természetországtól megkülönbözteti? Sorra veszi a mozgást, értelmet és kedélyt, — de az igazi elválasztó az az igyekezet, amely által az ember Istenhez akar hasonlónak lenni: az akarat és a tevékenység: „Az emberiség tehát szellemi lényeg, mely az ugynevezett valódi emberré bélyegzi s az állattól megkülönbözteti, ama szellemi ország pedig, melyből az emberiség fejlődik az emberi társadalom. Az emberi társadalom országa tehát kézpezi a negyedik természetországot, minthogy szüksége az ember természetében alapul és ha a természet növényein van építve; ezen ország teremtményeinek neve — polgár, s általános ismertető jele az emberiség, mivel az emberiség a polgártársadalom lényege.”¹

A második körben tárgyalja a közösség, a társadalom, a vadász, a földművelés és a különböző erények és bűnök létrejöttét; továbbá, hogy rendeződött el a sok különböző törvény, vallás, polgári társadalom stb.

A harmadik körben az alkotmányt fejtegeti, mely a nép és a

---

¹ Alkotmányos szellem. 5. l.

kormány közt áll, s mely mindig kölcsönös megegyezéstől függ. A polgári rendet tíz pontban tárgyalja és ezután a kormányzatra tér át. „A kormány ama rágó miv, mely az álladalom alkuja vagy kerekét hajtja, az alkotmányhoz képest intézván a polgári társadalom közügyeit.”¹ Majd a kormány jogait is tíz pontban foglalja össze.

Végül egy „Célpont”-ban az alkotmányos király fogalmát határozza meg: „Az alkotmányos király e szerint a nemzetnek ama feje, mely az eskü által megerősített alkuban kikötött bizonyos korlátokon belül országol.”² Az ő alkotmányos királya még ezen is felül áll. Ilyen hosszú, unalmas és száraz fejtegetés után tér rá a tulajdonképeni tárgyra.

Örömmel választott volna a dráma alakjának egy magyar királyt az Árpád-házból, azonban ezek csak korokban voltak nagyok és a költőre nézve sem voltak eléggé drámaiak. Mátyás azonban a mai korban is nagyság és története is drámai. Mátyás szellemét nem értették meg, csak négy század múlva. A költő feladata: „hogy hősömben a lángész foglalatját, fejlődését, küzdelmét tüntessem fel.”³ A harcban két nagy ellenfele van „kik közül Gara a rosszak fejét, Szilágyi a jók keblét teszi.” Egyrészt a gonoszság, másrészt a józanság ellen kell harcolnia, ami által fejlődik a dráma s így fejlődik csomóvá a három főszemély közt „míg végre Mátyás a külbéke és belrend helyreállítása után, az egyiket kegyelmezés által megalázza, a másikat pedig önmegalázás által kiengecselteli s így a szelídlelkűség daczoni diadalát ünnepli, úgy hogy, Szilágyi ezen önkéntelelen felkiáltásával „Mátyás” a főcsomó s vele a dráma rögtöni és tökéletes feloldása be van fejezve.”⁴

Politikailag az arisztokrácia felszólalt Mátyás korlátlankodása hálátlansága ellen. Ez azonban csak azért van „hogy, mint a kifejezés is mutatja a hálátlanság történeti igazsága, feltját a lelki nemesség legszebb gyöngyéül tüntessem elő.”⁵

---

¹ U. o. 6. l.

² U. o. 8. l.

³ U. o. 10. l.

⁴ U. o. 15. l.

⁵ U. o. 16. l.

Mátyás életét trológiában akarta megírni.¹ Mivel a bírálóbizottság Mátyás gyermekkorát nem tartotta másnak, mint kísérletnek, ezért Mátyás férfikorát, vagyis a trón elfoglalását és uralkodásának elejét írta meg.

Az utolsóelőtti felvonás utolsó jelenete ellen egyesek felszóltak Mátyás hálátlansága miatt, pedig Mátyás „az egész drámán keresztül, épen mivel még nem volt király, tagadhatatlanul sokkal liberálisabb, nemzetiesb s alkotmányosb lelkületűnek tűnt fel, mint Pest megye bár mily kortesvezére s még a következő utolsó felvonásban is emberszeretőbb, nemeslelkű és igazságosabbnak mutatkozott, az ország bármelyik nagyánál.”²

A kézirat második része *Alkotmányos királyom*. Hosszas fejtegetéssel védi Mátyás eljárását, midőn ez Szilágyit börtönre, Perényit halálra ítélte. Szerinte ép akkor járt el alkotmányosan Mátyás, midőn ez ítéleteket kimondta. Mátyás az országgyűlésen kérelmezi, hogy harcba szállhasson a török ellen, noha erre a kérelem nélkül is joga volt. Az ősz Szilágyi a háborút nem helyesli és igyekszik Mátyást lebeszélni e tervéről. Mátyás hajthatatlan. Szilágyi azon érvelésére, hogy a kincstár is -üres, Perényi kincstárnok és még sok mágnás is Szilágyi mellé áll. Mátyás erre följánlja atyja birtokát a költségek fedezésére, mire az elpártolt főurak nagy része visszatér Mátyás pártjára. Szilágyi tovább ellenkezik, mivel Mátyás makacsságát tapasztalatlanságának tulajdonítja. Mátyás, hogy sem az alkotmányban, sem magában sérelem ne essen és hogy a mágnásokat is észretérítse, halálra ítéli Perényit. A mágnások, mivel féltik a hatalmuk elvesztését, ellenszegülnek Mátyásnak. Mátyás azonban nem hátrál, hanem ismételten kimondja a halálos ítéletet Perényi fejére. Erre a mágnások felugrálnak és már-már tettegességre kerül a sor, amikor Mátyás dörgedelmes szavakkal szemükre hányja bátyja, László, kivégeztetését. László szellemének felidézésére a főurak meghunyászkodnak. Ismét Szilágyi az, aki továbbra is ellenáll és ennek következtében küldi Mátyás Világosvárra. Tehát Mátyás nem volt igazságtalan, „mert ha Mátyás király igazságtalan, miért ne lehetne

---

¹ I. A kis király vagy A próba. II. Egy magyar király. III. A nagy király halála.

² U. o. 20. l.

igazságtalan a mágnás is? Hísz a mágnás is csak ember és vétkezhetik, minthogy álladalomban azért áll, hogy a törvények hiányai ellen örködjék.¹

Ezután darabjának szerkezetét és jellembeli tulajdonságait fejtegeti. Párhuzamot von Mátyás és Brutus alakja közt.

Majd támadásokat, amik a darab miatt érték, a főurakra hárítja át: „a rágalmakat meghallgatók és — hallgatók.”² Kíméletlen hangon támadja a főnemességet és felelőssé teszi őket, hogy nem védelmezték meg őt a kritikai támadások ellen, mert ez „alkotmányos kötelességük” lett volna. Hugo tehát a személyes sérelemből, a végén alkotmány sérelmet csinál. Szerinte a kritika nagyon elfogult volt az *Egy magyar kirdly*-lyal szemben. A dráma olvasása után azonban igazat adhatunk a kritikának, mert egyáltalán nem volt elfogult; a dicséret ellenben, amit kapott, nagyon is elfogult hangú volt. A dráma sokkal nagyobb sikert ért el, mint amekkorát megérdemelt.

Az *Alkotmányos szellem*-mel irodalmilag nem lehet foglalkozni. Gondolatmenete nagyon szakadozott. Mondatai itt-ott szinte érthetetlenek. Egyes helyeken az olvasása türehtetlenül unalmas.

Az *Alkotmányos szellem* számunkra mégis nagy jelentőséggel bír, mert belőle élénk tárul Hugo egyénisége. Az öndicséret hangja majd minden lapon megtalálható. A 31 lapon pl. így ír: „Igen én büszkélkedem hazámban; de tiszta öntudattal büszkélkedem benne; — mert aminő igazságos e büszkeség, szintolly igazságossá teszen engem is nemzetem iránti igényeimbe.” Majd hazajövetelét úgy magyarázza, mint a maga részéről egy nagy kegyet, amit a nemzet hálátlanul fogadott: „Nemzetért munkálkodni kemény feladat, s kemény munkához kemény kéz kell; azért egyedül a tárgynak, nem pedig önérdemnek tulajdonítandó a szigor, ha ez tán keménynek látszanék; mert személyes érdek, a mint eddig nem vezérelt, úgy ezentúl sem fog vezérelni; e helyett mentegetem magamat, mit büszkeségem másut meg nem engedett volna — hogy, ismét félre ne ismértessem s mert hazám érdeke szent előtttem. Mi más érdek bírhatott arra, hogy szegény hazámba térjek; s hogy miután azon már köztudomásra jutott rendkívüli áldozatok

---

¹ U. o, 28. l. (A cenzura törölte.)

² U. o. 63. l.

s nyilatkozatokért a szégyenítés mindjárt beléptemkor nyújtá nekem ürömpoharát s minduntalan ármányokat táltal előmbbe — jobb, tisztességesebb viszonyaimhoz vissza nem térvén, tűrjek s munkálkodjak?¹ Majd mintegy fenyegetésül hozzáteszi: „Soká hallgaték, mert tudám, hogy soká fogok beszélni is.” Hugo eddigi irodalmi kísérleteiből azonban láthatjuk, hogy ez nála csak álokoskodás. Heckenast ajánlata a hazajövetelére: irodalmi pályafutásának utolsó szalmaszála. Itthon sokkal nagyobb ünneplésben részesült bemutatott darabjai után, mint amekkorát megérdemelt volna. Hugónak egész más fájt, és ez az anyagi siker elmaradása volt. Tehát az is álmentegetés, midőn azt írja, hogy „személyes érdek” nem vezette [műve megírásánál. Hugo a főnemességtől Battyány bőkezűségének utánzását várta. A honfiui keserűség oka itt lappang. Az *Alkotmányos szellem*-ben nem írja ki nyíltan, de burkolt formában benne van: „Egyedül állék, elleneim irigyeltek, barátim szánakoztak rajtam; mindenektől elhagyatva, segély és vagyon nélkül állék: minthogy nemcsak élelem módomat fel kelle áldoznom, hogy elhanyagolt anyanyelvem buzgó tanulására adhassam magamat, hanem csekély vagyonomat is rá kellett szánnom honomérti tervem kivitelére: akkor ellenségeim fondorkodása becsapta előttem a nemzeti templom ajtaját s legméltányosb igényeimnek - nem mondom legfényesb várakozásaimnak - magasságából lerántott a mocsárba, hol a békétlen békák a megcsalt csalogányt elnémíták s rágalmazták. Ti a rágalmakat meghallgatótok és — hallgatótok...”²

A munka készen állott a sajtó számára, de nem került oda. Lehet, hogy barátai lebeszélétek a főnemesség elleni támadásáról. Bizonyos, hogy ha a mű napvilágot látott volna, véget ért volna Hugo magyarországi irodolmi pályája, mert a méltatlan vádakat a főnemesség nem hagyta volna szó nélkül.

Az *Alkotmányos szellem* mintegy előfutárja a később német és francia nyelven megírt memoárjainak. Mindegyikben egy-egy alaptónusaiból kiforgatott eszmét véd meg szofisztikus pózolóással. Mindegyikben képzelt sérelmek ellen harcol. Soha sincs megelégedve az elért eredménnyel. A sikertelenségért is kesereg és ha si-

---

¹ U. o. 26. lap.

² U. o. 62—63. lap.

kert ér el, nem elégszik meg vele. Állandóan bűnbakot keres, akiket felelőssé tesz a támadásokért és a magacsínálta hibákat azokra hárítja át. Így cselekszik a főrendekkel szemben is midőn anyagi számítása nem vált be.

Hugo már ekkor zavarosan viselkedik. A hazai írókat leki-csinyli; Vörösmartyt és Petőfit akarta kioktatni a helyes verselésre. Barátai, Vahot Imre, Jámbor Pál és Zerffi mentegetni próbálják, ellenségei azonban annál inkább gúnyolják. Elbizakodottsága tetőpontra hágott, amidőn a Nemzeti Színház bírálóbizottsága elfogadta a *Brutus és Lucretiát* és 1847. márc. 15-én nagy tetszéssel színrehozta. A drámát, amint tudjuk, még Bécsben írta.

A drámát a pesti kritika nagy dicsérettel fogadta. Zerffikék tábora örömmel üdvözli Hugót. A Hugóval jóviszonyban levő lapok is mint a *Honderü*, a *Divattlap*, főleg a *Der Spiegel* és a *Der Ungar* egész dicshimnuszokat zengenek a drámáról. Az *Ungar* már shakespeari szellemet lát Hugóban. A *Honderü* összehasonlítja Ponsard darabjával annak rovására.

Hugo közben a *Bankár és báró*-t is benyújtja a Nemzeti Színházhoz. A bizottság elfogadja és 1847. szept. 27-én színrekerül a Nemzeti Színházban. A drámának szokatlan nagy sikere volt. A Hugo melletti lapok ismét üdvívalgással fogadják a darabot. Természetesen ezek a lapok erős túlzásokba csapnak át. Különösen Zerffi magasztalja túlságosan Hugo drámaírói tehetségét. Zerffi már biztosan állítja, hogy Hugóban sok a shakespeari vonás. A *Honderü* Hugo sorsában megismételve látja Katona sorsát. Hugo kénytelen külföldre menni, hogy megélhessen. Ezt nem szabad megengedni, mert „nekünk nincs több Hugónk, nekünk kívülre nincs több drámaírónk.”¹ Mekkora túlzás ez ebben az időben, mikor a magyar drámairodalom kiváló nagyságokkal dicsekedhetik.

Hugo a nagy siker után, lázasan dolgozik következő drámáján. Ezt a drámát már Bécsben ki is adta *Die grosse Fiebel* címen. A dráma két részre oszlik *I. Schauspiel der Welt* és *II. Stein der Walsen*. Ezt a drámáját fordítja nagy szorgalommal. 1847. okt. 21-én kerül a bizottság elé, s nov. 5-én kerül elfogadásra a *Világ színjátéka* címen. A második része csak 1848. jan. 5-én kerül

---

¹ Honderü, 1847. II. 18. sz. Heti szemle.

elfogadásra *A bölcsesség köve* cím alatt. Az utóbbi azonban nem került előadásra.

Hugo Károly 1847 vége felé a főváros legünnepeltebb és a legismertebb drámaírója. Tőle várják a magyar dráma megreformálását. Ekkor azonban egy váratlan támadás éri, ami örökre végét veti a magyar drámaírói pályájának. 1847. dec. 20-ika körül Bécsbe megy, mivel itthon nem tud miből megélni. Valószínűleg Bécsben van valaki ismerőse, akinek a meghívására megy oda. Itt éri az a kellemetlen meglepetés, hogy legjobb drámáját Emödy hirlapíró plágiumnak bélyegzi. A vád a *Pesti Hirlap* dec. 24-iki számában jelenik meg. Emödy a vádjában azt állítja, hogy Hugo a *Bankár és báró* tárgyát Baçancourt francia novellista, *Louisa Dalmar* c. novellájából vette át majdnem szósz szerint. Hugo a támadásra a *Spiegel* 103 és 104 számaiban válaszol. E válaszával még bonyolultabbá teszi a kérdést. Tagadja a plágium vádját; tagadja, hogy ismerte Baçancourt novelláját. Cáfolata bizonyítékaul rámutat arra, hogy a dráma cselekményét Hermann Meynert *Lebenswirren* c. novellájának hallomása után vette. Ragaszkodik azon állításához, hogy csak hallotta és nem olvasta a novellát. Védekezésül azt is felhossa, hogy csak a neveket és a három személy helyzetét vette át.

Császár Elemér egy hosszabb tanulmányban foglalkozik Hugo plágium pörével.¹ Sorra megcáfolja Hugo védekezését. Bebizonyítja, hogy Hugo nemcsak hallotta, hanem többször olvasta is Meynert novelláját, sőt egyes helyeken szósz szerint le is fordított. Megcáfolja tehát Hugo azon védekezését is, hogy csak neveket és három személy helyzetét vette át. Hiszen a mű tárgya, a megoldást kivéve ugyanaz.

Hugo plágium-pöréhez többen hozzászóltak: a vita ismertetése nagyon hosszadalmas volna.² Császár Elemér a két szöveg összetevésével azonban tisztázta a vitát és elfogadhatjuk az ő álláspontját, hogy Hugo *Bankár és báró*-jának Meynert *Lebenswirren*

---

¹ Egyetemes Philologiai Közlöny. 1899.

Hugo Károly plágium-pöre. 232—246 lap.

² Körös Endre: *H. K. Bankár és bárója*. Cs. Hecht Irén: *A francia romantizmus korszaka a magyar drámairodalom történetéből*. Budapest. 1893. Kont Ignác: *H. K. és Baçancourt*. Egy. Phil. K. 1899. 226—232. lap. Császár Elemér: *H. K. plágium-pöre*. U. o. 232—246. lap. Ádám György: *H. K. élete és művei*. Kolozsvár. 1906.

c. novellája volt a forrása. Meynert viszont Baçancourtól vette a novellájához a tárgyat. Így beigazolódik Hugo azon állítása, hogy nem ismerte Baçancourt *Luisa Dalmar*-ját. A dráma részletes tárgyalásánál még röviden érinteni fogom ezt a kérdést.

Hugo a plágium vádját Szigligetinek tulajdonította. Nevet nem említ, de célozgatásai elárulják, hogy kire gondol: „Der Plagiateur aber, der durch die Verdächtigung mich gern zum Kollegen machen möchte, um sich dadurch zu beschönigen, mag sich trösten, dass er trotz all' seiner Macht und seinem Anhang ewig ein Plagiateur bleibt,“¹ mert Szigligeti u. i. ugyanezen évben szerepelt már egy plágium-pörben, mint plagiator. Szigligetinek azonban a Hugo elleni vád kimondásában semmi része sincs. Szigligeti a Nemzeti Színház bírálóbizottságának egyik tagja volt és noha Hugo darabjait a *Kis király*-on kívül engedélyezte, Hugo mégis neheztelt Szigligetire.

Bécsi tartózkodása mindössze két hétig tart, s már 1848 elején Párizsban találjuk.² Itt egyelőre mint orvos működik és Hahne-mann révén mint gégespeciólista bekerül az operához házi orvosnak. Közben drámáinak a színpadra vitelére is gondol. Csakhamar be is nyújtja a színházhoz drámáit és már a bírálók elé kerül, mikor a febr. 24-iki forradalom közbejötté ledönti a szépen felépített terveit. Hugo is belekeveredik a forradalomba. Szónoklatokat tart az utcai tüntetőknek és a lapokban közlést tesz, hogy nem azonos Hugo Victor fiával, mert ő magyar költő, aki a forradalom hű harcosa. Drámái így sem jutnak színpadra, noha Jules Janin, a nagy színész és Rotschildné a protektorai. Valószínűleg nagy csalódásai miatt, hirtelen elhagyja Párizst és 1851 táján Olaszországba, Nápolyba utazik. Itt ismerkedik meg Borghi Mamo énekesnővel, aki pár évvel később egyik oka lett annak, hogy Párizsból távoznia kellett. Olaszországban valószínűleg énektanítással keresi meg a kenyerét, mert az ottani lapok „tenoriste sans emploi“ címen emlékeznek meg róla. Ez nem hozhatott a megélhetésre elegendőt, mert még ugyanebben az évben visszamegy Párizsba.

Párizsban előlről kell kezdenie a létért való küzdelmet. Betegei más orvoshoz pártoltak és csak igen kevés tért vissza ismét

---

¹ Spiegel. 1847. 104. sz.

² A most következő életrajz rövid kivonata az író két hatalmas emlékiratának: *Les memoires terribles, Le grand mystere de Paris*.

hozzá. Legjobb drámáit¹ a drámavizsgáló bizottság elutasította, noha nagyszámú és magasrangú protektorai voltak. Ekkor egy új drámát ír francia nyelven, *L' Illiade Finie* címen. A dráma öt felvonásra és minden felvonás öt jelenetre oszlik. A dráma 1867-ben jelenik meg mint a *Merveille* második része.² Színpadra azonban ez a drámája sem került.

A sikertelenség elől nem hátrál meg és teljes erejével azon van, hogy színpadra juttassa a darabjait. Állandóan ír, másol, fordít. Eljár a színházakba és a felvonások után, az újságírók előtt feltűnően kritizálja a lejátszott darabot. A zenét is kezdi művelni, mint az opera háziorvosa, amúgy is sokat tartózkodott zenéi körökben. A színházi előadások után a kávéházakba tér be, hol elolvassa a napilapokat és rendesen éjjél körül vetődik haza. A sok éjjelezés, nikotin és feketekávé teljesen felőrli az idegzetét. Másnap 11 óráig nem is látni; ekkor vagy hozzá mennek a betegek, vagy ő megy hozzájuk. Még 1852-ben megszerezte orvosi diplomájának Franciaországban való honosítását.

Az állandó irodalmi tevékenységnek is meg van a gyümölcse. Megírta a francia *Faust*-ot *Comédie infernale* címen. Ez a drámája se került előadásra, sőt kinyomatásra sem.³ Hugónak ez volt az utolsó drámája. Közben orvosi keresetéből kényelmesen él. Kliensei szépen megszaporodtak, és mivel orvoslásai eléggé sikerültek, borsos árakat számít fel. Ez a kapzsisága buktatja meg és vet véget párizsi tartózkodásának.

1857. márc. 18-án a *Favorit* előadása előtt, sürgősen hívták Hugót az operába. Borghi Mamo művésznő hangja az előadás előtt hirtelen elakadt. A művésznőt, kérésére, Hugo kezelés alá vette, méghozzá oly sikeresen, hogy még azon este tovább énekelhetett. Ezután még egy ideig kezelte és végül összesen hat vizitet számított fel; a hat vizitért összesen 1000 frankot követelt. A művésznő sokalta az összeget és nem volt hajlandó a kért összeget megfizetni. Az ügy perre került, amit Hugo el is veszített, mert a művésznő széleskörű hódolóit mindent megmozgattak, hogy a mű-

---

¹ Brutus et Lucrèce, Une femme. (Bankár és báró)

² Teljes címe : Charles Hougo : La Merveille Cosmos Fini, Traité en

³ Parties et en Prose. II. L' Illiade Finie, Tragédie en 5 Actes et en Vers. Paris. 1867.

² A M. N. M. kéziratárában megtalálható a 42. Quart. Gall. szám alatt

vésznö megnyerje a pert. Ez volt az egyik oka annak, hogy Hugo 10 év után kényszerül elhagyni Párizst.

Pár nap múlva a per elvesztése után történik az operában a III. Napoleon elleni merénylet és a kíváncsiskodó Hugót a túlbuzgó rendőrök elfogják. Csak nehezen tudja magát tisztázni a vád alól. Párizsi ismerősei és barátai kezdenek elidegenedni tőle. Észreveszi, hogy leselkednek utána. Orgyilkosoktól fél, akik Borghi bérencei. Vaspáncélinget hord, hogy felfogja az orgyilkosok esetleges támadását. Terjedelmes emlékiratban akarja tisztázni magát a Borghi Mamóval folytatott perében. Együttal megírja benne 10 éves párizsi tartózkodásának a történetét is. Az emlékirat címe : *Les memories terribles*. Ehhez mintegy függellék gyanánt járul egy másik emlékirat : *Le grand Mystere de Paris* címen, melyben az Orsini féle összeesküvés vádjá alól tisztázza magát. Az utóbbi emlékiratát 1859. febr. 11-iki keltezéssel Bonaparte Napoleon hercegnek ajánlotta. Az emlékirat megírását Pesten fejezte be 1859. márc. havában. Mintha az *Alkotmányos szellem* éledt volna fel más formában. Itt a herceg kegyeibe akar jutni. Sikertelenségéért Franciaországot hibáztatja és visszaköveteli tőle azt a tíz esztendőt, amit ott töltött : „Mon Dieux, dix ans ; dix ans de ma force et de mon espérance, les meilleurs dix années de ma vie ! France rends-moi mes dix ans !“

Párizsból szinte menekül 1858. febr. 10-én. Egyedül Desrivieres orvosnak árulja el, hogy Pestre megy, beteg atyját meglátogatni. Először Brüsszellben áll meg s ott kiadót keres munkái részére. Fáradozásai sikertelenek és tovább utazik. E gyors távozásában félelme is közrejátszik. Mindenkiben felbérelt orgyilkost lát, aki az életére tör. Ezután Weimarba érkezik ; itt találkozott Liszt Ferencel, aki mindjárt észre veszi Hugo zavart lelkiállapotát. Innen a folytonos félelemtől üzve Lipcsébe, Drezdába, Prágába s végül Bécsbe utazik. Pár napra Pestre is ellátogat atyja betegágyához. Majd visszamegy Bécsbe, hol felgyülemlett kézíratai számára kiadót keres. Próbálkozásai itt is sikertelenül végződnek. A folytonos kudarcok fölötti elkeseredése ágynak dönti az idegileg amúgy is összeroppant író, és a Wola melletti csatában kapott térdsebe is kiújul. Két hónapig tart a betegsége. Felépülése után Pestre jön, hogy itt próbáljon szerencsét. Első sikerei lebegnek szeme előtt, és most is hasonló sikerekről ábrándozik.

Pesten, noha már 10 éve nem hallatott magáról, örömmel fogadták. Drámáit a Nemzeti Színház felújította. Ez a fogadtatás nagyon jól esik a megkínzott lelkiütemű költőnek és szeretné is érte háláját leróni. Ekkor azonban a legnagyobb kétségbeeséssel veszi tudomásul, hogy az oly nehezen megtanult magyar nyelvet teljesen elfelejtette. Ahhoz már túlságosan öreg, hogy újból megtanuljon magyarul. Hozzátartozóitól sem remélhet támogatást; állandóan szemére hányják, hogy miért hagyta ott az orvosi pályát. Egyedül nővére veszi a pártfogásába, ez azonban rövidesen meghal.

Vahot és társai ekkor már letűntek az irodalmi élet éléről és helyüket a diadalmasan előnyomuló népiesség foglalta el. Hugo pedig ezek bukásával legfőbb támaszát veszítette el. Be is látja, hogy ő többé magyar író nem lehet és szorgalmasan dolgozik *Le grand mystère de Paris* memoárján 1859 márciusában Pesten be is fejezi. Itthon nincs tovább maradása. Nővérétől kb. 1000 frt.-ot örökölt, és ezzel az összeggel Párisba akar visszatérni. Előbb azonban Berlinbe utazik. Itt végkép elborul az elméje.

1859 őszének a legelején érkezett Berlinbe. Ismét megpróbálja szindarabjait színpadra juttatni. A bírálóbizottság hosszas huza-vona után a *Des Hauses Ehre*¹ c. darabját elfogadja. Négyszer kerül előadásra dec. 28-31-ig. Itt éri ismét az a vád, hogy a darab szórul-szóra megegyezik Baçancourt novellájával. Hugo azonban szó nélkül hagyja a vádat. A drámát Albert hercegnek is elküldi, aki köszönetét fejezi ki a figyelmességért. Hugo erre felbátorodva, kihallgatásra jelentkezik a hercegnél. Választ nem kapva, 1860. ápr. 23.-án írásban adja be kérelmét, amire jun. 21-én kapja meg az elutasító választ. A kérelemben kegydíjért esedezett. Az elutasításért Botho von Hülsen tanácsost teszi felelőssé és a *Gemassregelte Genie*-ben igen hevesen támadja.

Összeütközésbe kerül a napisajtóval is. Állandóan a plágium vádját olvassa az újságokból. Erős hírlapi vita indul meg. E hírlapi vitában még az uralkodóval is összeütközésbe kerül. Az uralkodó hívei ezért megverték az író, sőt valószínűleg vizsgálati fogásban is volt. A színpad lezárult előtte, szabadjegyét elvették. Az orvosi vizsgálat megállapította beszámíthatatlanságát, a felségsértés következményei elől így megmenekült.

---

¹ Bankár és báró.

A *Gemassregelte Genie*, mely 1862-ben a szerző sajátjaként jelent meg. Hugo legélesebb hangu rekriminációja; e tekintetben jóval felülmúlja az *Alkotmányos szellem*-et. A mű tele van küzdelmekkel, panaszokkal, sérelmekkel és szidalmakkal. Mindenhol bűnbakot keres és talál, akik a legtöbb esetben a közéleti előkelőségek soraiból kerülnek ki. A munka 176 sűrű oldalon jelent meg. Ugyanebben az évben jelenik meg a *Das befreite Paradies* négy énekes elbeszélő költeménye, melynek minden éneke 24 versszakra oszlik és minden versszak 24 sorból áll. Ebben a költő Weltmessiasnak nevezi magát.

Most egy megzavarodott ember szerencsétlen vergődése következik. Monomániákus *automimikája* Berlinnek szenzációja lett. Ez abban áll, hogy Hugo egymaga játszik el egy egész drámát. Ő alakítja az összes szereplőket, a sugót, a zenekart, a mellékalakokat, egyszóval, ami csak szükséges egy dráma előadásához, mindent ő csinál. A jegyek az első előadásra mind elkelték, és hiába fűtyülte ki a közönség, Hugo rendületlenül tovább játszott. Lipcsében, Drezdában és Bécsben is föllép. A *Wiener Presse* erősen támadta. A támadások visszaverésére, megindítja *Fuchtel* című lapját. A lap megjelenésén Bécs városa erősen megbotránkozott. Folio alakban petit szedéssel jelent meg. A cenzúra valószínűleg lefoglalhatta, mert egy példánya sem található. 1863-ban Hugo Pestre is lejön és itt is tart előadást az *Europa* kávéházban febr. 26-án. A Koszoru I. 10. sz. bírálja meg legjobban „Egy új művészet, Hugo ur találánya, mely sem színészet, sem művészet felolvasás, hanem mindenikből valami, szóval az midőn valaki kiáll jelmezben és játszik egyszerre öt-hat személyt, egy egész drámát.”

Barátai erősen megütköztek Hugo viselkedésén, ez a megütközés azonban szomorúságba ment át, midőn észrevették a költő elméjének elborulását. A pesti tartózkodás némiképp rendbehozta a költő zaklatott lelkületét. Barátjának Mandello Károlynak tanácsára, 1863-ban másodszor is kiadja *Calderon* c. öt felvonásos szomorújátékát.

1864-ben meghalt az atyja. Valószínűleg örökölhett, mert Párizsba megy. Párizsba is bemutatja *automimikát*. Párizsi ismerősei is elcsodálkoztak Hugo hirtelen megváltozásán, sőt ki is nevelték az *automimikát*; egyben azonban hatalmas emlékező tehetségét is megbámulták. 1865. febr.-jában *Merveille* c. munkája nyomdában van, s első rézsét a *Kosmos finie*-t már nyomják.

Hugo annyira beleéli magát az automimika művelésébe, hogy a *L'illade finie* c. drámáját ennek szolgálatának használja fel. A drámában előforduló szerepeket Hugo játzsa, sugó nélkül. Természetesen sikert nem ért el vele.

1867-ben megjelenik nyomtatásban a *Merveille*. Az anyagi siker ismét elmaradt. A sikertelenség ismét elkeseríti és figyelme tizenöt évi távollét után, újból haza irányul.

Ekkor volt Pesten I. Ferenc József koronázása, erre az alkalomra Hugo még Párizsban egy koronázási szózatot írt magyar nyelven. Ugyanekkor még más politikai eseményeket is megénekel. Így 1867. aug. 15-én III. Napoleon salzburgi látogtása alkalmából német nyelven és okt. 23-án a Párizsban megjelenő I. Ferenc Józsefet francia nyelven írt költeménnyel üdvözl. Ezeken kívül Erzsébet és Eugénia császárnőkhöz is írt egy-egy francia nyelvű verset : *Offerts aux deux anges couronnées* vagyis *Két megkoronázott angyalnak*. E költeményeit ki is nyomtatja egy kis bevezető versikével :

„Le pélican renaît quand il se mord le flanc
Pour nourrir ses petits de son plus noble sang,
Le cygne, lorsqu' il meurt, chant ainsi qu' un poëte ;
Le phénix, c' est le chanfre : il brûle et meurt prophete,“

Ezután már a címét is megértjük : *Les trois chants du gygne d'un pauvre poëte*. Paris. 1868.

Ez alkalmi költemények jellemzésére szolgáljon két-három költemény bemutatása. pl. „A koronázási Himnusz“ „*Nymne du Kouronnement à Pesth*“.

A nap sugarai ragyogva özönlik el a díszruhát öltött földet.
A nap mosolyog, az emberek zajongnak, mert egy nemzet ünnepel.
Jön a nép is, hogy lássa a királyt.

Az érdem kevés, hogy a legszebb országot örökölte, de

„Számos bajok után megérdemelte,
Midőn kibékíté e nagy hazát“

A költő lantja :

„Tólul ma lelkesíteni hős melled“.

Majd Mátyás királyt állítja mintaképül az új király elé :

„Meghalt Mátyás ! Ha lelke előképed,
Elméddel újra él az igazság ;
S ha néked kedves úgy mint hű lesz néped,
E nemzet annyit él mint a világ.“

A király lehajolhat a néphez, annélkül, hogy a trón veszítene valamit az állandóságából :

„Ugy mint szent koronánk tetőpontjától
Az ékkövekhez hajlik a kereszt.“

Ezután a magyar fajt dicséri :

„Nyakas csikó nemes pedig fogalma ;
Az irigy sem tagadja ! hát szeresd,
Szilárd úgy mint fogékony szív hatalma ;
De sok hiányzik még : tehát vezesd !“

Majd jellemzi a magyar főurakat is :

„Mi szép a jótevő, szebb még honunkban
Az úr, ki megbecsüli a magyart,
E nagybecsű gyöngyöt romlott korunkban
Melyet az önkény annyira zavart.“

Királyhűségéről is tanúságot tesz :

„Mert millió magyar hű a hazának,
Kiáltja : Éljen a dicső király !“

Megáldja a végén e szavakkal :

„Megáldlak ó királyom ! így áldásom
Hazámnak fog szerezni üdvöket.“

Még külön egy versszakban a királynőről is megemlékezik szeretetteljes szavakkal :

„Hozzád, királynénk, ím a jós őrhanga
Most szól, hozzád kit már a nép szeret ;
De koronázva légy tovább őranyja
S fajodban fog becsülni tégedet.“

A költeményben itt-ott felbukkan Hugo magyartalan stílusa ;

különösen a szavak fölcserélésében és egy-egy szónak a kihagyásában nyilvánul meg a magyartalansága.

Tudjuk mit akar mondani, mégis érezzük, hogy hiányzik belőle valami, ami nélkül hiányos az értelme. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Hugo 15 évig volt külföldön és ez idő alatt keveset, vagy talán semmit sem beszélt magyarul.

Jellemző Hugo hazafias költészetére, - ha egyáltalán szólhatunk Hugónál hazafias költészetről, (*Honüdv, Királyunkhoz, A szentesített Jog, Koronázási Himnusz.*) hogy példaképen mindig az ő eszményét, Mátyást állítja oda.

Igy :

Meghalt Mátyás ! ha lelke előképed,
Elméddel újra él az igazság,

(Hymne du couronnement à Pesth)

Vagy :

Ébrül az elfojtott igazság
Magadba is bár, Mátyás holt.

(Szentesített jog. 1861.)

Majd :

A század sorsa függ sorsodtól ;
Bár milly sereg jöhetne állj !
S ha bárgyulsz, nézd dicső multodban
Mátyást ki volt magyar király.

(U. o.)

Az I. Ferenc József párizsi látogatása alkalmából írt költeményét *Salut a L'empereur Francois Joseph*, Henri de Pêne, francia újságíró le is közölte a *Paris-Journal*-ban e bevezető szavakkal : „Aujourd'hui arrive S. M. L'Empereur d'Autriche ; le curieux auteur de l'Illiade finie, le poëte Hougo, qui n'intitule pas vainement, lui et son oeuvre, la merveille du monde a saisi sa lyre, et cet Homère international nous envoie la pièce de vers suivante :

Salut a l'Empereur Francois Joseph. (Ode a la paix a Paris.) Üdvözlí az uralkodót. Különösen ő, akinek a legfőbb reménye. A költő a nép tolmácsa. Abban a városban üdvözlí, ahol Mozart született. Dicséri Franciaország vendégszeretetét :

C'est l'hospitalité qu'offrit toujours la France,
Au mérite, aux vertus, aux arts, à la science

Et comme jadis, Rome accueillait le vainqueur.
Elle étreint l'univers dont elle est le grand coeur,“

Majd figyelmeztet a jó béke gyümölcseire :

„Tu viens pour célébrer la fête universelle
Du travail triomphant, cette vertu nouvelle,
Qui demande avant tout, pour sa prospérité
Les doux fruites de la paix,-l'ordre et la liberté.“

Befejezésül a dalnok megáldja a császárokat :

„Salut chers souverains, et d'Autriche et de France !
Si le destin est fort, votre force est immense,
Car-puisqu'avec le coeur votre entente s'unit
De vos deux nations le chantre vous bénit,“

E szemelvények bemutatása után méltán feltehető a kérdés, hogy mi indíthatta Hugót e versek megírására? Ennek megértéséhez szolgáljon, a költeményciklust bezáró szonett :

„Vingt-quatre ans j'ai rêvé, semblable à ce Romain
Qu'un peuple et son tyran tournaient en moquerie,
Quand il songeait toujours à sauver sa patrie,
Dont la perversité faisait son grand chagrin.

Mais moi, d'un feu plus grand, j'ai dû quêtant mon pain,
Chanter pour le salut contre la barbarie
Des chefs et des sujets : sublime rêverie !
Chantre des nations, j'ai dû mourir de faim.

J'ai bravé les fureurs, uni les différends,
Élevé des petits et relevé des grands,
Nul d'eux de sa pitié ne m'a donné le signe.

Où me' importait la guerre ? à quoi me sert la paix ?
Vivez heureux sans moi ; ne m'écouter jamais :
D'outré-tombe entendez l'écho du cygne.“¹

---

¹ A bemutatott versek M. N. M. kéziratárában vannak. (Recueil de Mamuserits. . . .)

Ime Hugo logikája, amely fölfedezhető az *Alkotmányos szellem*-ben, memoárjaiban és a *Gemassregelte Genie*-ben. Panaszkodik, hogy annyi csata után a nemzetek dalnokának éhen kell halnia. Ő, aki tanította a kicsiket és fölemelte a nagyokat, még a szájalom jelét se látta tőlük. Ő azonban megbocsájt, éljenek boldogan nélküle, többet már nem kell őt meghallgatni, csak hattyúdalának a viszhangját fogják a túlvilágról is hallani.

Ezek után világosan érthető, hogy Hugo itt is az anyagi segítséget várja. Meg is lehet érteni. Hugo ekkor már 60 éves. Az irodalmi pályán teljes a bukása és orvosi pályájának is vége. Amije még van, azt az automimika bemutatásával szerezte. Öreg napjaira ez a sokat hányt-vetett ember nyugalomra vágyik.

Ezekkel a loyális versekkel sikerült feltűnnie az uralkodók előtt és egy aranyérmet kapott költeményeiért. Az aranyérmet a M. N. Múzeumnak ajándékozta. Köszönő levelet is kapott a király személye körüli minisztériumtól.

„Ő császári és apostoli királyi Felsége f. évi junius hó 1-én kelt legfelsőbb határozmányával az ön által szerzett és felajánlott „La Merveille“ című munkát legkegyelmesebben elfogadni s egyuttal meghagyni méltóztatott, hogy önnek ezért legmagasabb köszönete nyilvánítassék.

Miről önt örvendetes tudomással ezennel értesíteni kívántam.

Bécsben, 1868. jun. 8.-án.

Gróf Festetics György.¹

Hugo azonban inkább évi segílyt várt. Végső elkeseredésében 1868. aug. 1-én megindítja politikai lapját: *Die Fuchtel des Propheten der Civilisation für alle und über alles* címen, azon céllal, hogy megbüntesse az egész világot. Támadja benne a nemzetet, az országgyűlést, a Nemzeti Színházat, a politikusokat, mivel nem akarják elismerni írói fölényét, hiszen nagy hálával tartoznak neki, aki a szabadságharcot megindítja. Kossuthot külföldi körútjára indítja, az emigránsok párizsi gyámolítója, a 67-es kiegyezés

---

¹ Az eredeti levél Frankl Bernát birtokába volt Pesten. Jelenleg az M. N. M. birtoka.

előkészítője, e mellett csodadoktor, cosmopoeta, költőfejedelem, a civilisatio prophétája és pápája, feltalálója a Hugologikának, a chimie-politique-nak vagyis a politikai chemia tudományának, II. Mozart, akinek kis ujjá körme alatt van 100 Victor Hugo, s így tovább minden egyes körme alatt 100 Moltke, 100 Bismark, 100 Hegel és hüvelyk ujjá alatt van 100 Mirabeau, ő Uebermensch.¹

A *Fuchtel* megjelenését a közönség vegyes érzélemmel fogadta. Egyesek nevettek, mások bosszankodtak, sokan, különösen Hugo hívei, szégyelték; egyben azonban egyetértettek, és ez Hugo elméje teljes elborulásának a konstatálása volt. Körülbelül 500 előfizetője volt, akik rendszerint többet fizettek, mint amennyi az előfizetési díj volt. Ezeket Civilisations-Correspondenz néven jelöli a *Fuchtel*-ben. A lap kezdetben két hetenkint jelent meg, később rendszertelenül.

1874-ben erős gyomorbaja miatt Olaszországba utazik, hogy ott kikúrálja magát. Firenze, Milano, Nápoly, Róma voltak az álmomásai. Olaszországban sokkal kedvesebb fogadtatásban részesült, mint Németországban.

Tudvalevő dolog, hogy a szerencsétlen meghibbant író ekkor már *kantomimikusnak mondja magát*. Olaszország meleg fogadtatásának oka abban rejlik, hogy az olasz bohém nép, aki kedveli az excentrikumot és Hugo kantomimikája ez volt. Amint az elnevezésből kitűnik, ez nem volt más, mint mimikus hatású éneklés. Előadásokat hirdetett, hol egymaga előadott egy egész operát. Ő volt a tenorista, a bariton, a zenekar egyszóval minden szereplő, az operához szükséges kellékekkel együtt. Egyik napilap támadást intézett Hugo ellen, mire Hugo a *Fuchtel*-ben felelt. Az illető újságíróat anathéma alá vetelte, mint pápa, számkivetette mint király, s poklokra kárhoztatta mint Isten. Egyes lapok még meg is dicsérték: „Hugo canto come un angiolo ungherese, domiciliato in Firenze.”²

Élete vége felé eléri Hugot a legnagyobb öröm, amiről egész életében álmodozott. Gróf Andrássy Gyula ugyanis magánpénztárából 600 frt.-ot utal ki a költő agg napjaira.

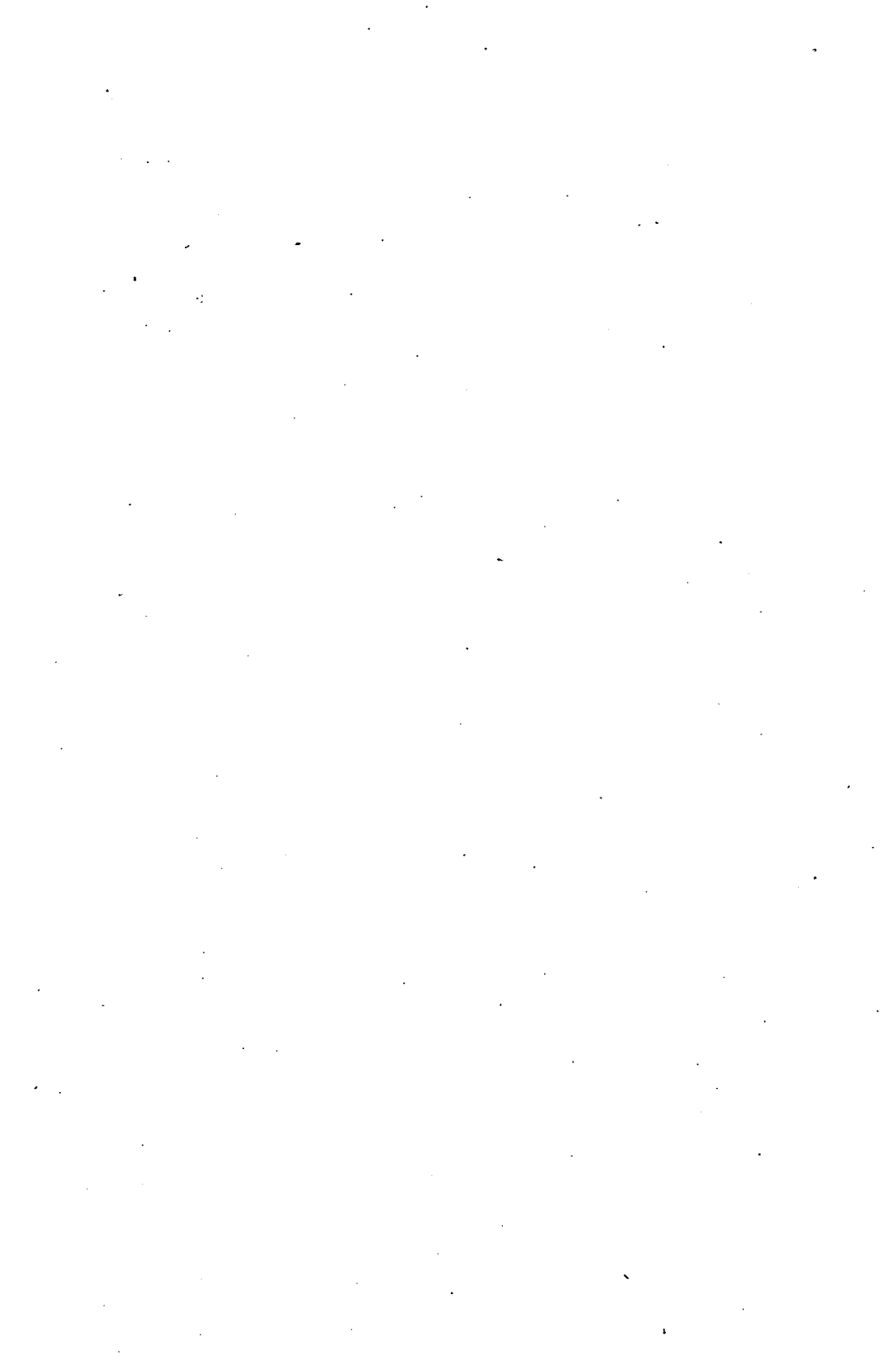
---

¹ Ádám György : H. K. élete és művei. Jelenleg csak egy lap van már meg a *Fuchtele*-ből és ez a rész hiányzik belőle.

² *Gazetta del Popolo*. 1874. 30. sz.

Hugo boldogságának tetőpontján van. 1876 decemberében Milanóba utazik. Közben talán még egyszer visszatért Pestre, hogy aztán végkép Milanóba menjen vissza, hol a halál elragadta. 1877. nov. 23-án tele van a város a Santa Radegonda színház plakátjaival: Hugo Károly mint *kantomimikus* szerepel. A színház az esti előadásra teljesen megtelt és a közönség nagy érdeklődéssel várta a művész megjelenését. Azonban a közönségnek le kellett mondania az élvezetről, mert az igazgató az előadás előtt sajnálattal jelentette be a közönségnek, hogy a művész hirtelen meghalt. Hugo teteme a milanói temetőben nyugszik és egy márványkő őrzi a hányt-vetett író emlékét.

CALDERON
oder
LIEBE AUS VEREHRUNG.
(Drama 5 felvonásban.)

A Calderon Hugo első drámája. Eredetileg kettős drámának tervezte *Fiebel der Liebe* c. alatt, melynek az első része a *Calderon*, a második része *Ein Dramatischer Roman* lett volna, szintén öt felvonásban. A dráma második része azonban nem készült el. A *Calderon*-t nem tudta színpadra juttatni; mindenütt elutasították vele. Pedig a dráma külön fogadtatásban is részesülhetett volna, mert akár az *Egy magyar király*, akár a *Világ színjátéka* messze áll a *Calderon* drámai szépségétől és kifogástalan, csiszolt nyelvétől. A drámát egy magas állású hölgynek ajánlja, de hogy ki-nek, azt nem árulja el.

Az előszóban utal eddig megírt drámáira és ezt a drámát nevezi „legkedvesebb gyermekének“. Tieck, a jeles német romantikus költő, mikor Drezdában átolvasta, túl szellemesnek találta ahhoz; hogy oly „romlott közönség“ (verdebben Publikum) előtt adják elő, akinek nincs érzéke a szép iránt. A darab magva *Liebe aus Ver-ehrung*. Estrella, a királyi kancellárnak a leánya, szereti Calderont, a nagy spanyol költőt, aki viszont Osztrák Máriát, IV. Fülöp feleségét szereti, míg ez Calderonban csak a művészt tiszteli.

A dráma meséje a következő:

Mária megérkezését ünneplik az udvarban, és tiszteletére Calderon egyik darabját mutatják be. A III. felvonás után Mária magához hivatja a szerzőt, aki meg sem jelent az előadáson. Wellasquez, az udvari festő megy érte. Calderon először nem akarja elhinni a meghívást. Titokban szereti Máriát, és most az elérhetetlen ideál közelébe jutna. A páholyban a királynő már türelmetlenül várja Calderont. Ő akarja először kifejezni tetszését a szerzőnek. Estrella, aki szereti Calderont, meghallja, hogy a királynő Calderonért küldött. Lelkében kimondhatatlan, még féltékenységnak nem nevezhető érzés támad, s rosszat sejtve, visszamarad a királynővel, hogy a találkozásnak szemtanúja legyen.

Estrella a királynő és a Calderon között lefolyt beszélgetés

után, ájultan dől egy székre, mert meggyőződött arról, hogy Calderon a királynőt szereti. A király maga is megjelenik a páholyban, boldogan köszönti Calderont, mint a spanyol nép nagy dalnokát, s azzal akarja kitüntetni, hogy nagy megbízatással Catalóniába küldi. Ezt a kitüntetést a kancellár közli Calderonnal. Calderonnak eleinte nem tetszik a nagy megtiszteltetés, mivel a királynő mellett szeretne maradni. Midőn azonban megtudja, hogy Estrella szereti őt, kész a rögtöni indulásra, hogy ezáltal véget vessen egy tragikussá válható szerelmi bonyodalomnak.

Ez kedvező alkalom volt Pereznek, a kancellár fogadott fiának, hogy a saját ügyét előrevigye, amennyiben a király kegyeibe akar jutni, és Calderont a király előtt rossz színben tüntesse fel. Futárokkal leveleket küldözget, Calderon hamisított kezeírásával, a királyi udvar főembereinek. Természetesen a bizalmasok a királyhoz sietnek a levelekkel, mert Calderon a levelekben beszámol az ügyek rosszrafordulásáról és kijelenti, hogy ennek következtében átpártolt az ellenséghez. A rosszindulatú leveleket még rosszindulatúbb bevezetőkkal látják el. A király nem hiszi a vádat, de a bizonyítékok Calderon ellen szólnak. A király a levelekkel Máriához siet, aki védelmébe veszi Calderont. A király már-már tisztázottnak látja Calderon helyzetét, midőn Don Juan, a testőrgárda egyik tisztje, aki Estrellába szerelmes és tud Estrellának Calderon iránt érzett nagy szerelméről, levelet hoz a királynak. Ezt is Perez írta egy catalóniai vezér nevében. Ez a levél döntő bizonyíték Calderon árulása mellett. Ekkor lép be Calderon és így kitudódik ártatlansága. Perez cselszövése nem derül ki, mivel állandóan a háttérben szövi lelkiismeretlen tetteit. Don Juan ekkor követelőleg lép fel Perezzel szemben és a huga kezét kéri. Perez Don Juanra bízva a dolgot és azt hugához küldi. Don Juan valósággal erőszakosan lép fel Estrellával szemben, aki végül is kényszerül menekülni lakosztályából. Útja a királynő lakosztálya előtt vezet el, ahol Calderon éppen találkoztót kér a királynőtől, hogy érzelmeinek négy szemközt kifejezést adhasson. Estrella elkeseredésében a halottak fölött, elmondja öccsének a kihallgatott párbeszédet. A felülései miatt dühös Perez, kap az alkalmon és atyjához rohan, hogy az a hírt a királlyal közölje. A kancellár nem akar hinni fiának. Midőn azonban Estrella becsületszavával igazolja a hírt, a királyhoz siet.

Mária és Calderon találkozása a rózsalugasban történik. A

királynő nem tudja a találkozás okát, de mégis megjelenik. Midőn Calderon bevallja szerelmét, a királynő szégyenli magát, hogy azt a nagy tiszteletet, amit a nagy költő iránt érzett, az félremagyarázta. Calderon csalódottságában végezni akar magával. A királynő azonban figyelmezteti, hogy Estrella mennyire szereti, keresse nála vigasztalást; hiszen ő úgyszólván régen szereti Estrellát, s ez a szerelem a királynő iránt csak tiszteletből fejlődött ki. Calderon erősen tiltakozik ez ellen. Ezt meghallja Estrella és leszúrja magát. Calderon és Mária csak egy zörejt hallanak. Veszélyt sejtve, Mária menekülésre szólítja föl Calderont, s maga is távozik. A király a lugasba lép, hol nem talál senkit. Boldog, hogy feleségében nem csalódott. A kancellár és a fia is leleselkedtek, de midőn a helyszínre érkeznek csak a királyt találják ott. A kancellár csalódása miatti mérgében fiát leszúrja. Mária visszatér a lugasba, hol férjét találja. Megkérdi, hogy mit keresnek ott a testőrök, akik hordágyon egy holttestet visznek. A halottban Mária Estrellát ismeri föl és föliskolt. Calderon öröngve rohan a királyhoz és mindent bevall neki. A király megbocsájt s csak azután mutatja meg Estrella holttestét.

A dráma igazi tragikus hőse Estrella, a dél temperamentumos leánya, aki végletes tulajdonságaival romantikus alakká lesz. Rajong Calderonért, de annak a hidegsége fáj neki s a szerelem vad fájdalommal változik. Fájdalmában még árulásra is kész: apjának elárulja Calderon és a királynő találkáját.

Tipikusan romantikus alak Calderon is, akiben végtelen vágy él, melyet sohasem érhet el. Szerelmes a királynőbe, aki elérhetetlen magasságban áll fölötte. Ezt a jellemzési formát a német romantikától veszi Hugo. Schlegel szerint ugyanis a romantikus hős jellemző sajátossága, hogy elérhetetlen cél után küzd s el is bukik. A bukás mindig tragikus. Hogy ez esetben Calderon bukása nem tragikus, az — a Schlegel-féle dramaturgia szerint — Hugo nagy hibája.

Mária tiszteletreméltó hölgy az egész darabon keresztül. A cselekményeket nem mozgatja és a szerelmi bonyodalmakba is önhibáján kívül kerül. Calderonban a művész tiszteletét, a királyban férjét szereti.

Az események állandó mozgatója az intrikus Perez. Tervei nem sikerülnek és buknia kell. Bukása azonban erőszakolt. Tulajdonképpen nem intrikái miatt bűnhődik, hanem ártatlanul. Intrikái nem tudódnak ki és így csupán tévedésből kell meghalnia.

Az udvári festő kezdettől fogva Calderon barátja. Látja az események rosszrafordulását és igyekszik a barátját jobb belátásra bírni.

A dráma romantikája a német romantika hatása alatt áll.

A dráma szerkezete az első három felvonásban pompásan halad a tragikus kifejtet felé, de itt mintha törés állna be, vagy pedig az írónak nem volna már ereje a drámaiság fokozására, visszaesés érezhető az utolsó felvonásokban. A drámai fordulat tulajdonképpen a rózsalugasban kezdődne, midőn Calderon megtudja, hogy a királynő nem szereti. Ekkor azonban az író egy fölösleges tollvonással megakadályozza a hős összeomlását. Nem tudja a döntő eseményeket egy pontra sűriteni. A király is későn érkezik a lugasba. Ha Calderon hűtlensége a királlyal szemben megnyilatkozhatna, az erkölcsi bukás is bekövetkezhetnék.

A dráma nyelve meglepően gördülékeny és csiszolt. A drámát versben írta, jambusi mértékben.

Drámája végaszavában elkeseredetten ír arról, hogy mekkora tiszteletlenséggel fogadták minden drámáját, noha a felolvasásoknál elismerték drámai nagyszerűségét. Utolsó kívánsága, hogy fogadják szívesen ezt a „fiút“, akinek „apja“ még számos kinyomatlan munkával dicsekedhetik.

EGY MAGYAR KIRÁLY.

(Történeti dráma 4 felvonásban.)

Hugonak e magyar tárgyú drámája 1846. jun. 2-án került színre a Nemzeti Színházban.

A dráma forrásául Joannes v. Müller, Fessler történetírók és Eschenloher boroszlói tanácsos munkái szolgáltak.

Hugo eredetileg drámai trilogiának tervezte, melynek középső részét képezte volna az *Egy magyar király*.

Az első felvonásban a bohócruhába és csörgősapkába öltözött Mátyás a kert lugasából, durva tréfáival, eltávolítja Katinkát, Podjebrád lányát. Ezután Vitéz és Szilágyi jelennek meg; Mátyást korholva bohóc öltözkéért; majd László is megjelenik. Ezek távoztával jön Ronov Ágnes, aki Mátyást akarja felhasználni bosszúja eszközeként V. László király ellen. A lugasban Mátyás Ronov Ágnessal kihallgatja V. László és Podjebrád párbeszédét. V. László kijelenti Podjebrádnak, hogy már megunta Ágnest és nősülni szeretne, hogy ezáltal a Hunyadiakat elűsse a tróntól. Ágnes felháborodottan előugrik rejtekéből és a királytól számonkéri kijelentéseit. A kínos jelenetnek Gara és Giskra megjelenése vet véget. Gara a Hunyadiak összeesküvéséről számol be a királynak, kiket már el is fogtak. Mátyás azonban csak a királynak akarja magát megadni. Ekkor elővezetik Mátyást leeresztett sisakrostéllyal, melyet a király fölszólítására fölemel és a meglepett társaság előtt Kilián, az udvari bolond áll. Ekkor Mátyás is előkerül és így napnál is világosabb lesz az ártatlansága. Azon állítására azonban, hogy László is csak olyan bűnös, mint ő, lefogják és László mellé zárják.

II. felvonás. Másnap reggel Gara megjelenik a foglyoknál, hogy vallomásaikat jegyzőkönyvbe vegye. Mátyás magáaveszi a vádat, de a végére azt írja, hogy Mátyás gróf hazudott, amit Gara nem vesz észre és a királynak is csak Vitéz fedezi fel. Lászlót, saját kérelmére, a király elé viszik, hogy a vád alól tisztázza magát. A bezárt Mátyást Katinka akarja kiszabadítani, azonban kulcs-

csörgést hall és elbűjik. Ronov Ágnes lép be Mátyáshoz, ki boszszúra tüzei Mátyást László haláláért. Mátyás nem hiszi el Ágnesnek László halálhírét, sőt még Szilágyinak sem. Csak mikor Kilián egy köre csavart papirban tudatja vele László halálhírét, törik meg hitetlenkedése.

III. felvonás. Mátyás Podjebrád foglya Prágában. Vitéz és Szilágyi váltságdíjat hozva, kéri Podjebrádtól Mátyás szabadonbocsátását. Mátyás kiszabadul és távozása előtt megkéri Katinka kezét. Szilágyi tudomására hozza Mátyásnak, hogy megválasztották magyar királlyá. Egyben kifogásolja Mátyás azon elhamarkodott tettét, hogy megkérte Katinka kezét. Midőn Mátyás leteszi koronázási esküjét, Gara, Giskra, Kilián és Ronov Ágnes összeesküsznek ellene. Összeesküvésüket elősegíti Mátyás azon tette, hogy a török békeköveteket visszautasítja. E tettevel a rendek nagy részét maga ellen lázítja. Hozzájárul az elégtelenséghez Perényi kincstáros halálraitélése is. Szilágyi a vita hevében „hűtlen gyerek”-nek bélyegzi Mátyást. Mátyás ekkor Szilágyit Világosvárra száműzi.

A IV. felvonásban Gara erős hadsereget toboroz az elégtelenségek ellen. Kilián átszökik Mátyáshoz, hogy elárulja Gara seregét és azonnali támadást ajánl. Gara Mátyás nevében hamis üzenetet küld Világosvárra, hogy öljék meg Szilágyit. Az ő azonban nem hiszi el. Közben Szilágyi a szakács segítségével már meg is szökött a fogságból. Mátyás megkezdi a támadást, miközben Kilián az elpártolt főurakat visszahódítja Mátyás táborába. Mátyás rövidesen legyőzi Garát és foglyul ejti. Mátyás elé először Szilágyi járul, átnyújtva neki a kardját. Mátyás melegen fogadja nagybátyját, aki azonban hideg és kimért marad. Gara kegyelmet kér, Mátyás megadja. Végül, midőn Mátyás térdet akar hajtani előtte, Szilágyi is kiengesztelődik. Majd Mátyás megkoszorúzza Katinkát és ezzel véget ér a dráma.

Hugonak e drámája leggyengébb művei közé tartozik. A dráma főhibája az író történeti tudatlansága. Nem fordított nagyobb figyelmet az idevágó történelmi részekre. Pedig Mátyás körül történt események gazdag tárházát nyújtják a drámai eseményeknek. V. László az esküszegő király, a királytisztelő László és öccse a ravasz és okos Mátyás, Gara, a Hunyadiak hatalmas és ősi ellensége és lánya, Mária, Hunyadi László jegyese, Szilágyi a hatalmas főúr, Mátyás trónrasegítője és a Hunyadi-ház legfőbb támasza, Kilián az

udvari bolond, Ronov Ágnes a félredobott szerelmes: mind hatalmas ellentét, csupa drámai jellem lehetne. Összecsapásuk mekkora drámai erővel hat már a történelemben is! Hugo drámájában ezzel szemben csupa szétfolyó jellemet látunk, kik gépezet szerűen járnak és cselekednek.

A dráma Mátyása kettős küzdelmet folytat, amelyek két különböző drámát hoznak létre. Az egyik a Gara elleni küzdelem, melyben László elvérzik; így a darab tulajdonképpen már a II. felvonásban drámai befejezést nyer. A másik a Szilágyi elleni küzdelem, mely a IV. felvonásban szintén befejezést nyer. A két küzdelmet csak egy jelenet (a III. felvonás 6. jelenete) köti össze. Hugo is észrevette e hibáját, mert az *Alkotmányos szellem*-ben azt írja, hogy Mátyásnak „nemcsak koronája után ásitózó ellensége, hanem a koronáról Mátyás javára lemondó jótevőjével is meg kell küzdenie.” 11. l.

Hugo a drámai jellemzésben a fősúlyt Mátyás jellemére fordította, a többi drámai jellem rovására. Mátyás azonban még ennek ellenére is nagyon gyenge jellem. Nagyon szánalmas szerelmesnek is. Katinka hiába mond és tesz neki szépet, nem tud fellelegedni iránta, sőt goromba tréfával üzi el magától. Midőn Podjebrádnak tulajdonítja szabadulását, nem tudni, hogy hálából, szerelemből, vagy politikai számításból kéri-e meg Katinka kezét. Talán fogadásból tette, midőn megigérték egymásnak, hogy aki kettőjük közül előbb nyer koronát, az a másiknak is a fejére teszi. Mátyás az egész dráma lefolyása alatt nem gondol Katinkára és a végén mégis, mint mennyasszonyát koszorúzza meg.

Kiliánnal való kapcsolata sokkal szorosabb. Honnan származik ez a barátság, nem tudni. László halálát is csak Kiliánnak hiszi el. Kedvéért felveszi a bohócruhát, hogy miért, nincs megmagyarázva. Hiszen Gara és Podjebrád úgyis tudják, hogy csak színlel. Bizonyos hasonlóságot látunk Mátyás és Hugo egy másik drámai hőse, Brutus között. Azonban míg Brutusnál érthető színlelésének az oka, addig Mátyásé magyarázat nélkül marad.

Mátyásnak nincs semmi életcélja a drámában. Játszik és bolondozik, míg Szilágyi megszerzi számára a trónt. Jellemében súlyos ellenmondások vannak. Így midőn Szilágyi bátyja halálhírért hozza, nem akar hinni neki, királyáválasztásának hírért azonban minden kételkedés nélkül elhiszi Szilágyinak. Míg László halálának hírére egy könnyet sem ejt, addig királyáválasztásának a hírére, azt sem tudja hova legyen örömeben. A bolondruhás és a királyi

öltözetű Mátyás között nincs semmi átmenet; semmi fejlődés a gyermektől az uralkodóig. Főjellemvonása a furfang és az önkény. Elbizakodottsága miatt, mellyett Garával szemben táplált, elveszti Lászlót. Szilágyival szemben önkényeskedik. Makacskodásával háborút idéz föl maga ellen. Ez tehát nem a történelem Mátyása, kiről a nép azt mondja, hogy „meghalt Mátyás király, oda az igazság.“ Hugo Mátyása egy Tarquinius-féle zsarnok uralkodó, tele önkénnyel és ravaszsággal. Igazat kell adni az „Életképek“-nek, midőn szemére hányja Hugonak, hogy Mátyás kényuri oldalát nagyon kiemelte. Viszont nincs igaza Móczár Józsefnek, mikor az „Életképek“ fentebbi állítását akarja cáfolni. „A történelemben tekintve ezt el nem mondhatjuk. A jelen emberei hozzá vannak szokva, hogy a múlt nagy alakjait az általok elért események szerint ítéljék meg. Innen a tévedés. Mátyás lángeszű uralkodó volt, igazságossága példabeszéddé vált, éppen azért a köztudat alkotmányos fejedelemnek tartotta és tartja, pedig nem volt az.“ (32. lap.) Bizonyos, hogy minden embernek vannak kisebb-nagyobb botlásai az életben és így egészen bizonyos, hogy Mátyásnak is volt aki egy uralkodónál, akinek kezében egy ország sorsa van lévén, könnyebben elő is fordulhat ez. Azonban itt csak arról van szó, hogy Hugo nagyon kiemelte Mátyás kényuri hatalmát, amit leginkább bizonyít, hogy a kérdéses jelenetnél az előadáson jelen volt főurak, tömegesen hagyták el a színházat. Az *Életképek* vádja tehát nem egyéni megállapítás. Legfőbb bizonyíték erre maga az író, midőn megírta az *Alkotmányos szellem* c. rekriminációját. Hugo nagyon gyöngé érveket hoz fel igaza mellett és inkább személyes támadásokba megy át. Hugo a helyzet kiélezését Egressyre akarja áthárítani. Csakhogy a dráma olvasása közben is ellenszenvet érez az ember Mátyás iránt e jelenetnél. A hiba tehát a drámában van és nem a színészen volt.

Mátyás nem drámai jellem. Nincs határozott életcélja, nem képvisel magasabb erkölcsi eszmét sem.

László nincs is jellemezve; csak a háttérben mozog és ott is tűnik le. Hiányzik a drámából a király esküje, melynek megszegése következtében László életét veszti.

Gara jellemzése is homályos. Nincs indokolva, hogy miért gyűlöli a Hunyadiakat. Csak a IV. felvonásban tudjuk meg, hogy a trónra vágyik. Gara kétszínű, álnok mindenkivel szemben. László halálát is ő kívánja s mégis kesereg a király előtt veje

halála miatt. Saját kelepccéjébe esik bele, azonban ez a fejlődés hiányzik a drámából. Egészen bizonyos, hogy közte és lánya közt nagy küzdelmek lehettek László miatt, erről azonban hallgat Hugo. Végül Mátyással szemben való megalázkodása is indokolatlan. Gara cselszövő, álnok ember, aki elbukik a harcban, teljesen hihetetlen, hogy egyszeribe megtérjen és alázatos legyen legnagyobb ellensége előtt.

Szilágyi jellemzése is nagyon gyöngé. Mátyás koronájának a megszerzéséről szó sincs a drámában. Mátyással úgy beszél, mint egy gyermekkel. Valószínűbb is, hogy egy oly hatalmas főúr, ki 60.000 köznemes élén áll, a II. felvonás 3. jelenetében menekülésre szólítja föl Mátyást, hogyha már László elveszett, legalább Mátyás maradjon életben.

A női jellemnél a szív indulata sehol sincs jellemezve. Katinka szinte ráköti magát Mátyásra, ami ellenkezik az öntudatos nő jellemével. Gara Máriában sincs meg az a hatalmas bánat, melyet méltán lehetne várni László elvesztése miatt. Ronov Ágnes a csapodár és csalódott asszony. Azonban hiányzik nála is a megcsalatott szív bosszúja.

A dráma szerkezetében is súlyos hibák vannak. Így az I. és a II. felvonás egészen fölösleges a drámában. Semmi törekvés, semmi cselekedet. Mindössze Gara áskálódik, hogy a Hunyadi-fiúkat elveszítse. Továbbá sejteti, hogy Katinka szereti Mátyást, azonban, hogy Mátyás viszonszereti-e Katinkát, nem tudni. Csak a III. felvonásban található meg a dráma csírája, midőn Mátyás ellenszegül Szilágyinak Katinka miatt:

„Mint jótévőt becsülnöm kell atyámat;
De gyámatyám, mint soktevő nem kell.
Mert láttam én, minő boldogtalan
Azon király, kinek gyámatyja van.“

III. 3.

Az országgyűlésen aztán kitör a viszály; Mátyás száműzi Szilágyit. E cselekedete miatt sok főúr Garához pártol. Ekkor követi el Hugo a legnagyobb drámai hibát. Ugyanis a trónt nem Mátyás menti meg ismert lángeszű taktikájával, hanem Kilián, az elpártolt főurak visszacsalogatásával. Az író tehát még ezt az érdemét sem hagyta meg Mátyásnak.

A drámát jambusban írta. A vers kedvéért rengeteg a ma-

gyartalanság a drámában. Így átveszi a német *pinzel* szójátékot, ami a németben ecsetet és bárgyú embert is jelent, a magyarban ellenben érthetetlen.

„öcséd vagyok
nem ecset.”

I. 4.

Vagy mekkora izetlenség, midőn nevetséges körmönfont-
sággal írta:

Melyik fogná keresni csintalan
Csinos csinom verscsikos mentéje
Alatt egy hős Hunyad komoly szívét.

II. 1.

A szörenddel is állandóan hadilábon áll.

A dráma nyomtatásban is megjelent.

„Egy magyar király; történeti dráma négy fölvonásban. Irta:
Hugo Károly. Pesth 1847. Köztiszteltű Gróf Battyány Kázmér úr-
nak tisztelete jeléül ajánlja a szerző”. Sőt német nyelven is meg-
jelent: „Ein Ungarkönig. Historisches drama in 4 akten. Pesth.
1847. Eredeti kézírata a M. N. M. kézirtárában található 1183/
Quart. Hung. szám alatt.

BRUTUS ÉS LUCRETIA.

(Dráma 4 felvonásban.)

Hugo ezt a drámát még Bécsben írta, azonban Ponsard Lucrèce c. darabja miatt nem tudott ott színrekerülni. 1845-ben Bécsben nyomtatásban is megjelent: *Brutus und Lucretia. Fiebel der Ehre in 2 Dramatischen dichtungen* címen. Először a Pesther Theater-ben 1845. dec. 23-án került színre német nyelven. A siker oly nagy volt, hogy Hugo lefordította magyarra is. 1847. márc. 15-én a Nemzeti Színházban is színrekerült, elég nagy tetszéssel.

A dráma témája nem új. A világirodalomban már több kiváló író is feldolgozta: Shakespeare, Voltaire, Alfieri, Ponsard stb. Tárgya a római királyság bukása és a köztársaság megalapítása; melynek keretében Lucretia tragédiája játszódik le. Forrása Titus Livius: *Ab urbe condita* libri első könyvének 57—60-ik fejezete.

A dráma tartalma felvonásonként a következő:

I. felvonás. *A római tábor Ardea alatt.* A fővezéri sátor előtt Sextus, a fővezér Gabii királya, Collatinus Lucretia férje és a féleszű Brutus borozgatnak. A király érkezésének hírére abba-hagyják az ivást és fegyverforgatást színlelnek. Tarquinius fiával, Titussal érkezik. Tarquinius észreveszi a félrevezetést és Valeriuszt, kit rajtakap az iváson, ki akarja végeztetni Sextussal. Sextus megtagadja a parancsot. Sybilla 9 jóskönyvet akar eladni a királynak. Azonban a király sokalja az árát és Sybillát elkergetve visszamegy a táborba. Ekkor Sybilla Brutus tanácsára három jóskönyvet a tűzbe dob. A király távozása után folytatják a borozást. Sextus felesége szépségét és hűségét dicséri és feleségét jelenti ki Róma legerényesebb asszonyának. Collatinus kételkedését látva, fogadást ajánl azon feltétellel, hogy a fogadás elvesztése esetében, három napra átadja a fővezérséget Collatinusnak. Ellenkező esetben Collatinus három napig vendégül látja Sextust otthonában.

Változás. *Sextus felesége Trivia Lucretia szobájában.* Trivia csalogatja Lucretiát házába, hol férje távollétében, nagy mulátságot

akar rendezni. Lucretia a meghívást visszautasítja, mert férje távollétében illetlennek tartja a mulatozást. Trivia efölötti bosszúságában Lucretiát képmutatónak és együgyűnek mondja. A férjek kihallgatják a párbeszédet. Collatinus vigasztalja a csalódott férjet és három napra vendégül hívja magához.

II. Felvonás. *A forum Rómában.* Tarquinius ítéletet mond Valerius felett, aki Marcus feleségét el akarta csábítani. Sybilla ismét eléget három könyvet, mert a király ismét visszautasította. Ezután a király távozik. Lucretius kikell Tarquinius zsarnoksága ellen és egyedül Brutusban hisz, aki a zsarnoktól meg tudja szabadítani a hazát. Brutus, hosszas kérés után, a rostrumról mesét mond a népnek, amely a zsarnokság ellen szól. Azonban a végén egy durva tréfával lerontja a hatást és elszalad.

Változás. *Collatinus háza.* Collatinus táborba készül. Lucretiát rossz sejtelmek gyötrik és kéri férjét, hogy ne hagyja magára. Megjön Sextus, kire rábizza feleségét és Lucretia kérése ellenére a táborba siet. Sextus, a férj távoztával, azonnal Lucretia meghódításához kezd. Lucretia azonban minden erőlködésére hősiesen ellenáll. Megjelenik Brutus, ki Sextust a hűségistennő ünnepségére hívja. Sextus kelletlenül elmegy. Lucretia Brutust magánál akarja tartani, de Brutusnak is menni kell.

III. felvonás. *Vesta temploma.* Tarquinius a hűségistennő ünnepségén jóslatot magának. A jóslat rosszat jelent. Azonban Brutus elferdíti a jóslás értelmét. Sybilla ismét megjelenik az utolsó három könyvvel; a király megveszi, hogy Sybilla jósljon neki. Sybilla rosszat jósol, amihez hozzájárul a király baljóslatú álma is. Erre kimegy a táborba, hogy Collatinust szem előtt tartsa. A király távozása után Brutus a zsarnok ellen lázítja Lucretiust, Valeriuszt és Herminiust.

Változás. *Collatinus háza.* Brutus Lucretiához siet és fölfedi előtte igazi énjét. Egyben figyelmezteti a veszélyre, ami Sextus felől fenyegeti. Tört ad neki, hogy legyen védőfegyvere Sextus erőszakoskodása ellen. Megigéri, hogy figyelmezteti Collatinust is a veszélyre és másnapra hazaküldi.

Lucretia, Brutus távozása után, őrt állít szobája elé, és félig-levetkőzve lefekszik. Nemsokára benyit Sextus. A felriadó Lucretia kéri, hogy hagyja el a szobát. Sextus szerelmet vall és feleségül kéri Lucretiát, aki az ajánlatot utálattal visszautasítja. Midőn azonban férje életét is fenyegeti, rabszolgáját akarja segít-

ségért küldeni férjéért. Azonban Sextus leszúrja a rabszolgát. Lucretia ekkor a Brutustól kapott törrel végezni akar magával. Brutus megfenyegeti, hogy tetemét a szolga mellé fekteti és úgy tünteti föl állapotukat, mint akiket tetten ért. Lucretia e galád tervre elájul. Ájultságában Sextus magáévá teszi.

IV. felvonás. *Lucretius szobája Rómában.* Az elkeseredett Lucretiust vigasztalják barátai. Lucretia belép gyászházában. Feltárja szerencsétlenségét és kéri férjét, hogy ölje meg őt. Mikor látja hozzátartozói megdöbbenését, a Brutustól kapott törrel végez magával. Ezután Brutus Lucretiát, mint „Róma szabadságának legszebb áldozatját“ a nép elé viszi a forumra.

1. Változás. *Róma kapuja előtt.* Sextus átkozza zabolátlan kéjvágyát. Öccse és felesége is korholják. Tarquinius zörgetésére a kapuk zárva maradnak. Tarquinius véres bosszút esküdve, távozik Róma kapuja alól.

2. Változás. *A forum.* Collatinus Lucretia holttestét a forumra viszi. A nép felháborodottan követeli a tettes nevét. A zsarnok nevének hallatára megrémülnek. Azonban Brutus hatalmas beszédével oly nagy bátorságot önt beléjük, hogy készek a szabadságért mindent föláldozni. Sybilla is megjelenik Brutus segítségére. Királynak kiáltják ki Brutust, azonban visszautasítja, mert csak konzul akar maradni Collatinussal. Végül kimondják Tarquinius száműzetését.

Az első kérdés az, hogy Hugo mennyiben használta föl drámájában a történelmi részeket Livius könyvéből? Tarquinius zsarnoki tetteiből a legkevesebbet. A történelem Tarquinius Liviusnál teljes zsarnokságában mutatkozik, aki a legelvetemültebb gyilkosságoktól sem riad vissza célja elérésében. Minden lelkiismeretfurdalás nélkül taszítja le a trónról és gyilkoltatja meg atyját, Serviust. Nem is hagyta eltemettetni atya holttestét. Ezután sorra gyilkoltatja a senatus mindazon tagjait, kik atya pártján voltak. Így gyilkoltatja meg Brutus atyját és bátyját is. Hugo ezeket a részeket teljesen kihagyja a drámából. Továbbá nincs szerepe Tullianak sem, kinek a történelemben igen fontos rész jut. Tullia Tarquinius felesége, aki állandó mozgatója Tarquinius cselekedeteinek. Ő tüzei férjét annak atya ellen és ő a főmozgatója Tarquinius zsarnoki tetteinek. E részek kihagyásával Hugo igen nagy hibát követett el drámája megírásánál. Ezek nélkül nem érthető Brutus elkeseredett küzdelme

a zsarnok király ellen, mivel a drámában nem jut kifejezésre a zsarnokság. Egyedüli zsarnoki tette, midőn Valeriust tiszteletlen magaviselete miatt halálraítéli. Ez pedig nem mutat zsarnokságot; a királynak erre joga van. Van a drámában még egy jelenet, hol Tarquinius zsarnokságát akarja az író feltüntetni. Tarquinius minden törvényt mellőzve, maga mond ítéletet Valerius felett, aki egy római nő erényébe akart belegázolni. A jelenet helyénvaló lenne, ha a fenneb említett kihagyott előzményeket is belevette volna az író a drámába. Így azonban az ítélet igazságos. A római nő erénye a legszentebb a rómaiaknál. Aki bele akar gázolni a nő erényébe, annak a súlyosabb büntetéssel lakolnia kell. Tarquinius elkoboztatja a merénylő javait és igazságosan három részre osztja; ebben sem található zsarnokság. Hugo drámájában a királynak tulajdonképpen fia bűne miatt kell távoznia. Hugo legnagyobb hibájául azt lehet felróni, hogy sokat bízott a történelemben jártas emberekben, akik a fontos történelmi részek kihagyásával is megértik, hogy miért kell Tarquiniusnak buknia.

Mennyiben felelnek meg a dráma főbb alkjai történelmi alakoknak és mennyiben drámai jellemeknek?

Brutus az események állandó mozgatója. A történelem Brutusa félkegyelműnek teteti magát és együtt nevelkedik Tarquinius fiaival. Ezek állandóan gúnyolják fonákságát. Midőn Delphibe mennek, Apollónak aranyakat visz egy közönséges szarúpálcában. A jósnő válaszáat is ő érti meg először. A jóslat szerint az lesz az uralkodó, aki először csókolja meg az édesanyját. Visszafelé a part-raszállásnál Brutus megbotlott és ajsaival megértintette az anyaföldet. Így ő csókolta meg egyedül először a közös anyát, mialatt Tarquinius két fia sorsot húz, hogy melyikük csókolja meg előbb az édesanyját.

A dráma Brutusa is félkegyelműséget színlel; így nyugodtan beszélhet a király ellen. Féleszü szavaiból ki érezni egy bölcs pszichológust. Egyedül Lucretia sejtí a valót. Brutus izgatja Sextust is a fogadás megkötésére. Tudja, hogy Sextust büszkeségében fogja érni a csalódás. Ahol csak teheti, megragadja az alkalmat az elégtelenség szítására. Mesét mond a népnek az ökrökről és Jupiterről. A mese annyira hat a népre, hogy már-már kész a lázadásra, de Brutus még nem tartja elérkezettnek az időt és egy durva tréfával csillapítja le a feltüzelt népet. Kérdést intéz a néphez:

„Akartok küzdeni még szabadságért ?

Mind : Akarjuk.

Brutus : És a szarvakat használni ?

Mind : Akarjuk.

Brutus : Hát szabadságért koplalni ?

Mind : Azt !

Brutus : Ugy volnátok ám valódi ökrök !“

(Nevetve leugrik a rostrumról s a palotába fut.) II. 2.

Brutus féleszű szavaival ügyesen elhárítja magáról Tarquinius gyanúját. Midőn a jóslatok Tarquinius bukását jelentik, eltereli róla a király figyelmét és más irányt ad jelentésüknek. A király távoztával barátjait biztatja a lázadásra. Midőn látja ezek kételkedését, kifakad és feltárja az igaz valóját :

„Bámultok és nem biztok énbennem ? S ha

Csak vártam volna, míg majd tette hívna

Az Istenek fel s arra jelt adnának ? !

A seregély ki más, mint a bolond ?

Ki héjaként sasfészket is leront.“ III. 2.

(Mielőtt barátai magához térnének, ismét elsiet.)

Lucretiát eszményi szerelemmel szereti. Nem csak a népnek, hanem Lucretiának sorsát is a szíven viseli. Egyedül Lucretiának tárja fel őszintén a színlelését. Elmondja neki Pitthya jóslatának történetét. Elbeszélését így fejezi be :

„A jó anyát, kit annyira szeretek,

Lehajtott, porba tiprott jó anyánkat —

Hazánknak kedves anyaföldje az !

A kedves-jó s örökké drága Róma !“ III. 4.

Figyelmezteti Lucretiát a veszélyre, ami Sextus részéről fenyegeti. Tört ad neki, hogy megvédhesse magát Sextustól.

Midőn értesül Lucretia szomorú bukásáról, teljes egészében kibontakozik valódi énje. Kezébe ragadja a hatalmat és kivívja Róma szabadságát. A városból kizárt Tarquiniust és hozzátartozóit nem bántja, nehogy megszegje esküjét. A forumra gyűlt népet szavaival annyira lángragyújtja, hogy királlyá kiáltják ki, amit okos érvekkel visszautasít :

„Igen ! nekem szent a király erénye :

Igazság által Isten lesz honában ;
 Mégis király igényemről lemondok,
 Mihelyt királytói származásom
 És érdemem hálátok által enged :
 Zsarnokság durva rabkásája engem
 Huszonnégy zordon év alatt tön olly
 Töltötté, hogy kedvem királyi székhez
 Undorrrá változott s ezen rabságnak
 Távlatát, melyet szívem zárában
 Viseltem olly sokáig kincs gyanánt
 Örökre nektek örököül hagyom.“ IV. 6.

Hugo Brutusa sokban eltér a történelem Brutusától. A történelem Brutusa magabazárkózott ; a dráma Brutusa mindenütt ott lábatlankodik, mindenbe beleszól, rengeteget beszél és ezáltal a darab menete is lassan halad. A sok beszéd miatt az igazi cél eltörlődik. A dráma Brutusa nem szimpatikus alak ; erős tréfáival sokszor drasztikusan hat.

Lucretia már sokkal sikerültebb jellem. Hűséges hitves, ki férje távollétében nem lépi át a háza küszöbét. Minden kísértésnek könnyen ellenáll. Collatinus teljesen megbizik hitvesi hűségében. Annnyira szeretik egymást, hogy gondolatban állandóan együtt vannak. Együttlétük alatt elmesélik egymásnak aznapi gondolataikat.

Hugo ügyesen mutatja be Lucretiát, midőn szembeállítja Triviával. Lucretia az egyszerűség és az őszinteség megszemélyesítője, kinek „mulatsága a kézimunka, táncosai az orsók, a zene rabnői éneke.“ Nem ismeri az unalom fogalmát. Trivia a könnyelműség és a csapodárság megszemélyesítője. Trivia mulatságra csábítását Lucretia kereken visszautasítja :

Mig férjem távol azt sohsem tehetném.

Muzák és Gráckiák kegyelmesek,

Ha tiszta lélekkel keressük, ámde

Futnak, ha tetszés kedvéért keressük.“

I. 5.

Sextussal szemben önkénytelen félelem fogja el. Midőn Sextus, mint vendég, megjelenik, megborzad közleségétől. Collatinus felszólításának, hogy Sextust a római vendégjog szerint, csókolja meg, vonakodva tesz eleget. Rossz álma miatt másnap nehezen engedi férjét a táborba.

Sextus a meglepett Lucretiát bókokkal halmozza el. Midőn

látja sikertelenségét, erőszakhoz folyamodik. Lucretia azonban nyugodtan csillapítja:

„Ismét örvöngsz király. Mit ér erőszak,
Mihez magam' erőltetni én nem bírnám;
Ha szint' akarnék, nem bírlak szeretni,
S ha bírnék, nem szabad — s nem akarom.“ III. 6.

A kivont kard se félemlíti meg. Sextus terve hallatára Lucretia idegzete megtörik és ájúltan dől zsákmányul Sextus karjaiba. A szégyent nem bírja elviselni és a szeretettjei szemeláttára dőli a tört a mellébe.

Lucretia személyében Hugo az igazi római nő típusát rajzolja. A római történelem e korszakában még szigorú erkölcs uralkodott a nő életében. A római nőnek, férje távollétében, nem szabad háza küszöbét átlépnie, otthon kell foglalkoznia csendes házi teendőivel. Már egy pohár bor megivását is bűnül rótták fel azon nőnek, kinek férje távol volt. E követelmények betartása meg is található Lucretiában. Lucretia aránylag kevés jelenetben szerepel, mégis e jelenetek a legsikerültebbek. Erkölcsös, szelíd, férjét hűségesen szerető hitves, aki nemzete sorsát is szívéen viseli. Erélyesen visszautasítja Sextus nemtelen ajánlatát és ennek a galád terve miatt mégis buknia kell. Becsületének elvesztése tudatában érzi, hogy bűnhődnie kell. Bűnhődése által tragikus hős lesz. Ő a köztársaság első áldozata. Benne határozottan felismerhető a történelmi Lucretia alakja.

Sextusban megtalálható Tullia és Tarquinius nyugtalan természet. Ravasz, cselszövő, ezzel szemben bátor és erős. Szép ember, szépsége tudatában hiú és elbizakodott. Szembeszáll atyjá akaratával is Valerius életéért. Büszke feleségére, kiben vakon bíz a fogadás elvesztéséig. Brutus a „kábitók király“-ának nevezi. Feleségét számtalanszor megcsalja, ő viszont a legnagyobb hitvesi hűséget követeli tőle. A fogadás elvesztése sérti hiúságát. Ehhez hozzájárul Lucretia hűséges hitvesi szerelme és csókja. Olthatatlan vágya támad Lucretia bírása után. Hogy célját elérhesse, átgázol baráti szereteten és vendégjogon. Felhasználja a hódítás összes fegyvereit, hogy Lucretiát megejtse. Nem áll kardot rántani a gyöngé nőre. Megöli a rabszolgát, hogy galád terve sikerüljön. Ráijeszt a megkínzott nőre, hogy a két holttestet úgy fogja elhelyezni, mint akiket szerelmeskedésen kapott. Midőn hírét veszi

Lucretia öngyilkosságának, kijózanodik és átkozza kéjvágját. Megalázva távozik Róma kapuja alól.

A dráma többi alakjai elmosódott jellemek. Így Collatinus csak hűséges férj és jó hadvezér. Nincs kifejtve, hogy mi volt szándéka három napos vezérségének. Ily szerető hitvestől több drámaiság várható, midőn felesége meggyalázását tudomásul veszi. Később, midőn felesége a szemeláttára végez önmagával, jóformán semmi drámai felindulás sem tapasztalható nála,

Lucretius, Lucretia atyja, lányát mindenek fölött szereti. Ő is sejt Brutus igaz valóját. Lánya halála kiváltja belőle a legmélyebb atyai érzést. Pár szó az egész és mégis szívbemarkoló:

„Lucretiám! Lucretiám! hallgass meg!

Lucretiám!”

A dráma szerkezetében az I. felvonás szolgálja a dráma előkészítését, megismerteti a dráma szereplőit. A II. felvonásban már kezdetét veszi a bonyodalom. Brutus, a fórumon összesereglett népnek azt tanácsolja, hogy vágja le Róma fejét. Lucretia világosan kimutatja Sextus iránt érzett ellenszenvét. A III. felvonásban a bonyodalom tetőpontra hág és Lucretia meggyalázásával bekövetkezik a tragédia. A IV. felvonásban megtörténik a kifejlődés. Lucretia szegyenében végez magával. Hozzá tartozói bosszútállnak érte; elűzik a zsarnokot és megalakítják a római köztársaságot.

A dráma cselekménye két küzdelmet tüntet föl. Az egyik Brutus harca a zsarnok ellen, a másik Lucretia küzdelme Sextus ellen. Lucretia bukása elősegíti az előbbi győzelmét.

A dráma legsúlyosabb hibája, hogy a legjelentősebb történelmi részeket kihagyja. Másik nagy hibája a drámának a rengeteg fölösleges jelenet, amelyek súlyosan gátolják a dráma cselekményének sima folyását. Hugo később maga is belátta ezt a súlyos hibáját, mert drámájának francia szövege már lényegesen rövidebb, mint a magyar és a német szöveg.

Az egész drámán végigvonul az álmok és jóslások sorozata. Az író talán ezekkel akarta kifejezésre juttatni a római nép vallási életét és így akart történelmi levegőt teremteni. E jelenetek közbeszúrásával és gyakori megismétlésével azonban a darabot nyújtottá teszi. Sybilla háromszori megjelenése, Lucretia álma, Tarquinius kétszeri álma és a különféle jóslások a végén szinte már sablonossá válnak.

A dráma nyelve igen mesterkelt, sőt egyes helyeken érthetetlen.

len. Rengeteg benne az idegenszerűség. Őly szavakat használ, melyeknek értelmét alig lehet kihámozni, így: tusak-tuskó, ite-itélet, bökesé- bögöly, forbátolás-fizetés v. bosszúvétel stb.

A dráma sokkal jobb kritikát kapott, mint amekkorát megérdemelt volna. Az *Életképek* 1847. 12. sz-ban pl. ezt írja: „Feltűnő volt már az *Egy magyar királyban* minden figyelmét a jellemre, a psychológiára fordítá. *Brutus és Lucretia* azonban hasonlíthatatlanul jobb s nagyobb annál; kerek, minden részében bevégzett egész ez; s valamint az egész igazi dráma, úgy egyes jelenetei s jellemei, mikből az egész áll, valóban drámaiak. A jellemek nemcsak általánosan emberileg igazak, hanem különösen rómaiak is.“ Ugyanilyen hangon írt a *Honderü* a *Divatlap* és a *Spiegel* is. A drámát még kétszer előadták,¹ lassanként azonban elavult.

---

².) 1847. augusztus 17. 1858 október 13.

BANKÁR ÉS BÁRÓ

(Dráma 3 felvonásban)

0.13 2.44 1.1

1.1 1.1 1.1

Hugo irodalmi működésének ez a dráma a legmagasabb, de egyszersmind legkényesebb pontja. Rengeteg vitára adott okot a dráma forrása már az író életében is. E vitából egész kis irodalom fejlődött ki.

Hugo a drámát még Bécsben írta 1843-ban *Der Kaufmann von Marseille* címen. Ott azonban nem tudta színpadra vinni. Pesten 1847. szept. 27-én mutatták be a Nemzeti Színházban *Bankár és Bátor* címen. A drámának igen nagy sikere volt. A sajtó elragadtatással ír a drámáról. Egressy Gábor az *Életképek*-ben méltatja a legnagyobb dicséret hangján. Az *Ungar* (1847. 224. sz.) így kezdi kritikáját: „Tollam csak superlativusokat ismer; három személy, három nap, melyek egymást kölcsönösen vonzzák és mégis annál messzibbre pattannak el egymástól, minél közelebb jönnek“. A többi lapok is hasonló hangnemben írnak.

A dráma meséje a következő:

I. Granville, öreg marseilli kereskedő, boldogan él feleségével, Adéllal, midőn több hajója egyszerre elsüllyed. Az öreg kereskedőt ez a nemvárt esemény a tönk szélére sodorja. Segítségért gyámfiához, gróf Mirmont Arthurhoz fordul. A gróf meg is érkezik, a fizetési határidő előtti estén, magával hozva a kért összeget.

Arthur Adélban elveszett kedvesét fedezi fel, ki őt cserbehagyta. Adél viszont Arthurt tartja hűtlennek. Arthur belépése előtt éppen a volt csábítója nevét akarta megmondani. A fiatalok szótlanul ülnek egymás mellett, mialatt a kereskedő örömmel eltelve, cseveg minden féléről. Kis időre eltávozik és ekkor kölcsönösen kérdőrevonják egymást. E párbeszédből kitűnik Arthur ártatlansága. Rokonai mindenáron ellenezték az Adéllal való házasságát és bele akarták kényszeríteni egy grófnővel kötendő házasságba. Arthur tudta nélkül, ki is hirdették egy templomban a házasságukat, amit az éppen ott imádkozó Adél is meghallott. Adél bánatában anyjá-

hoz menekült. Adélt a kimagyarázkodás teljesen lesújtja és a visszatérő férj azonnal észreveszi zavartságát. Kéri Adélt, hogy nevezze meg a csábítója nevét, mire Adél Belmont névvel felel.

II. Adél aludni tér. A két férfi egyedül marad. Granville elméleti házassága történetét. Eszerint Adélt haldokló anyja bízta rá. Sokan kérték meg már Adél kezét, a kérést azonban mindig visszautasította ifjúkori csalódása miatt. Egyik nap a lány kérte őt, hogy vegye el feleségül. Eleget tett kérésének és most boldog házasságot élnek. Arthur előtt megvilágosodik minden. Látja Adél ártatlanságát és távozni akar. Egy levelet csatol a pénz mellé, amelyben bevallja szomorú történetét a kereskedőnek. Távozása előtt azonban összetalálkozik Adéllal, kit szökésre szólít fel és erősen magához szorítja. Ekkor lép be a férj, ki nem tudva az előzményeket, kiutasítja a gróftól házából; egyben a pénzt is visszaadja neki.

III. Granville szegényében visszavonul és végezni akar magával. Az éppen arra hajladó Arthur azonban megakadályozza az öngyilkosságot. Adél a lövés zajára futva jön elő és a szembenjövő gróftól gyilkosnak kiáltja. Arthur megmagyarázza a történeteket Adélnek. A kereskedő továbbra is hidegen bánik a gróffal, de midőn annak megírt levelét elolvassa, Arthurt boldogan keblére öleli és a pénzt is elfogadja. Arthur távozik, hogy Amerikába menjen. Azonban kis idő múlva haldokolva hozzák vissza. A kereskedővel folytatott előbbi dulakodásban, a párbajban kapott sebe fölszakadt, amit Adél miatt vívott a grófnő testvérével. Adél zokogva borul Arthur mellé, hogy szerelmének melegével életbetartsa. Arthur meghal és Adél szíve is megszakad. Granville egyedül marad hatalmas bánatával.

Hugo a drámát a francia klasszikus drámák mintájára írta. A darabban uralkodó hely-, idő- és cselekményegység a francia klasszicizmus szigorú követelésére vall: a cselekmény egy nap alatt, három személy közt, egy helyen történik.

E három személy igazi drámai jellem.

Adélban eszményi nő alakot rajzol. Kétféle szerelem él benne. Az egyik a nemes, tiszta szerelem, melyet Arthur iránt érez. A másik a tiszteletreméltó, hálás szerelem, a szelíd odaadás az öreg bankárral szemben. Engedelmesen követi Arthurt Párizsba, minden félelem nélkül. Nem kételkedik Arthurban, vakon bízik benne, amíg meg nem hallja a templomban a házassági hirdetést. Ekkor

csalódottan elmenekül és ezzel rombadől a boldogsága. Csak a bankárnál nyeri vissza lelke nyugalját. Itt azonban a szerelem helyett már csak hálás tisztelet található.

Nemes lelke akkor nyilvánul meg, midőn a bukás szélén álló férjét kéri, hogy tárja föl neki is szomorúságának okát, hiszen felesége. Midőn pedig a férj bevallja sötét helyzetét, nem késlekedik vigasztalni:

„Nincsen végzet! Mert ki tudna e fölött inkább panaszkodni, mint mi nők, kik mindig csak szenvedünk, s tűrünk, s a mi ajkainkról mégsem halljátok soha ezen iszonyú szót. Mi hálát adunk az Istennek, hogy erőnk, amellyel fölruházott, nem csekélyebb azon szenvedéseknél, melyeket türelmesen elviselünk. De ti férfiak, mi helyt véletlen fuvalat dolgozó mécszeteket eloltja, azonnal sötét végzetet láttok.“ I. 2.

Midőn megtudja, hogy férjének buknia kell, így vigasztalja:

„ha mindnyájan megvetnének is, én tisztelni, szeretni foglak. Én fiatal vagyok, érted dolgozni bírok és akarok is.“ II. 4.

A segéllyel érkező Arthurt míg a bankár örömmel, addig Adél szomorúsággal fogadja. Arthurban volt csábítóját látja, mindaddig, míg megtudja a valót és ekkor odavan lelki egyensúlya. Magsajnálja a szenvedéstől megtört Arthurt s marasztalja: „Maradj nálunk, te ismét meg fogsz gyógyulni.“ Azonban érzi gyöngeségét is: „Nem, nem, fuss innen — oh én boldogtalan.“ I. 3.

Midőn Arthur elvakítva a szerelemtől, magával akarja vinni szeliden kioktatja a hitvesi hűségről: „Kelj föl s emelkedjél fel a hit ereje által, támaszkodjál férfiként a nemeslelkűség oszlopára, mely nélkül az élet és a szerelem gyökér nélkül ingadozó fa s maradj áthatatos holnapig a boldogtalan öreg barát nyugalma és becsülete kedvéért; ő mindkettőnket szeret s jótétekkel halmoz el, — azután pedig mint barátok válljunk el egymástól. Ha ezt teheted férfi vagy s örökké tudlak szeretni.“ II. 8. Elválik Arthurtól, bár ez magával viszi a szívét is. Midőn azonban Arthurt haldokolva hozzák vissza, kirobban az elfolyt szerelem: Arthurhoz rohan és mellé borulva önfeledten kiáltja: „Kedves Arthurom, hisz én szeretlek, — nálad akarok maradni. Hallgass meg Arthurom, mi többé nem válunk el egymástól.“ III. 13. S csakugyan a halálban egyesülnek.

Arthur nemes jellemű fiatalember, atyjának méltó fia. Atyjáról az öreg Granville hálással emlékszik meg, mert az első felesé-

gét önzetlenül megvédte egy kéjsóvár nemestől. A forradalom idején aztán az öreg grófnak is menekülnie kellett. Granville ekkor hálából magához vette Arthurt és saját fiaként nevelte föl. Arthur nem nézte szérelmének rangját és vagyoni helyzetét. Adélban inkább a lelki szépséget, mint a testi bájт szereti. Emelt fővel jelenti ki, hogy Adéllal szemben semmiféle tisztátalan gondolatot nem táplált soha.

Adéllal való találkozása igazán drámai. Adél miatt párbajt vív és a párbájban kapott sebe miatt kénytelen egy helyben maradni. Midőn megérkezik öreg barátjához a kért összeggel, Adélt mint annak a feleségét látja viszont. Késően tesz szemrehányást Adélnak: „A remény, hogy téged ismét föltalállak, nem engedé végkép kialudni életem szikráját. Akkor vevém szerencsétlen barátom levelét, öszeszedvén parányi erőmet, éjjel-nappal utaztam s téged talállak, mint nejét.“ II. 1. Arthur elkeseredésében távozni akar, abban a hiszemben, hogy Adél könnyelmű nő. Granville elbeszélése világosítja fel tévedéséről. Belátja, hogy Adélban anglyalt vesztett el akkor, midőn házasságukhoz meg akarta nyerni rokonai támogatását. Távozása előtt azonban összetalálkozik Adéllal. Föllángol benne határtalan szerelme és Adélt magával akarja vinni: „Én jelenleg más kötelességet nem ismerek, mint üdvömérti küzdelmet, ha én nem bírhatlak — ő se bírjon. A keblemben égető pokolra esküszöm: ő nem fog téged bírni.“ III. 1. Granvillevel való összetűzésében annyira megy, hogy megfelejtkezik a köteles tiszteletről is. Ez a hang érthető is nála. Az igazi szerelemért kevés ember van, ki nem szállna síkra, ha ez érzése elé akadályokat gördítenek. Különösen Arthurnál érthető ez az erős kirobbanás, ki életének boldogságát veszítette el Adélban. Később, midőn kölcsönösen kiengesztelődnek, Granville ismét teljes bizalommal viselkedik Arthurral szemben. A búcsúzó Arthurhoz küldi Adélt: „Jer tehát kedves Arthurunktól csak nem fogsz így elválni, kézszorítás és csók nélkül.“ III. 3. A visszahozott haldokló Arthuron már Adél meleg szeretete sem tud segíteni és szerelmese karjai közt leheli ki lelkét.

Granville öreg, bölcs kereskedő. Telítve van emberszeretettel és becsületességgel. Kereskedő ember és a pénzt mégis megveti: „Én megvetem a pénzt, nohá tudom, hogy ez aranyhíd, mely a nyugalom s élvек viruló partájához viszen.“ I. 4. Majd bölcsen így folytatja: „S azon kereskedő, ki kevésre nem becsüli; melyet úgyis csak azért fogad

el, hogy ismét másnak adja, — aki az arany pénzeket nem veti meg játék pénzek gyanánt, az a pénzt csak a pénzért szereti, az nem valódi gondolkodás, az fukar uzsorás és ilyen, Adél, ilyen nem vagyok.“ I. 4 Büszke kereskedő voltára, mert: „Kereskedők valának az elsők, kik hitet s tudományt terjesztének s a valódi kereskedő büszkélkedik helyzetében.“ u. o. Ismeri a világot minden bűnével és erényével s ez ismeretekre oktatja fiatal feleségét is. Meg van arról győződve, hogy Adél csak könyvekből ismeri a világot, ahol az élet csak „bájolólag magasztosan van festve“. „De a világ, úgy amint künn van, csak a nagyot s gazdagot becsüli; minél fentebb áll, — ha szinte csalárdság és ámitás szemfényvesztési színpadán, annál nagyobb tisztelettel fordul feléje minden szem; de a bukott nagyok s gazdagoktól, — habár ártatlanok volnának mint az áldozatbárány — megvetéssel fordul el minden tekintet vagy legalább sajnálattal s ez miegyébb a megvetés egyik neménél gyöngédebb lélekben.“ u. o. Granville nem hiúságból gyakorolja a jótékonytságot, hanem emberszeretetből. Tisztában van a fiatal-ság elvakult szerelmi érzéseivel is. A II. felvonás 3. jelenetében így fakad ki Arthur előtt: „Oh hogy ti fiatal szívek választani nem tudtok és sokszor valódi boldogságokat taszítjátok el magatoktól míg lelketek távol elérhetetlen, sokszor méltatlan tárgy felé fordult.“ Granvillet nem önzés köti Adélhoz, amit szavai is igazolnak: „Oh bárcsak mindig gyermekem maradtál volna, bár soha sem lettél volna nőmmé, mi boldog volnék most két nemes szívet boldogítva.“ III. 4. Granvillet ép ezért nem érheti vád, mert ő soha sem gondolt az Adéllal való házasságra. Granville csak jóságos atya szerepét akarta betölteni Adél árva életében. Hogy mégis engedett Adél kérésének, ezt nem lehet nála bűnül felróni. E cselekedetében az abszolút becsületesség irányította, ez a becsületesség Granville jellemének legkidomborodóbb vonása. Szemrehányásokat tesz magának és önzéssel vádolja magát, mert érzi, hogy nem lehet természetes viszony egy fiatal lány és egy 60 éves ember között. Sikerül megmentenie háza becsületét, de ugyanakkor elveszti feleségét és legjobb barátját.

A dráma mindhárom jelleme a becsületesség jegyében beszél és cselekszik. A különböző félreértések összetorlódása miatt a szereplők élete mégis hatalmas tragédiává alakul át. Adélnak egyedüli hibája, hogy megingott a hite Arthur szerelmében. Arthur hibázott, midőn Adéllal kötendő házasságához, rokonai támogatását szándé-

kozta megnyerni. Végül Granville is hibát követett el, midőn hallgatott Adélra és nőül vette. A dráma tragikumát a szerelem képezi; midőn Arthur és Adél össze akarják ezt egyeztetni a hála érzetével, mindkettőjüknek halálát okozza.

A három felvonás közül az I. adja az *előkészítést*. Megismerjük a bankár vagyoni helyzetét. Volt gyámfiától várja a segítséget. Adél az ablak alatt elsétáló fiatalemberben volt csábítóját véli felismerni. Vallomást tesz férjének, és midőn csábítójának a nevét meg akarja mondani, belép báró Mirmont Arthur a várt segítséggel.

A II. felvonásban kifejlődik a *bonyodalom*. Megvilágosodik, hogy Arthur volt Adél szerelme, csak rokonai cselvetése szakította el tőle. Arthur is meggyőződik, Granville elbeszélése után, Adél ártatlanságáról. Távozni akar. Levelet ír a bankárnak és annak az íróasztalára teszi. Összetalálkozik Adéllal, akit erőszakkal magával akar vinni. A bankár meglepi őket és Arthurt kiutasítja a házából.

A III. felvonás hozza a *tragédiát*. A bankár, hogy becsületén csorba ne essék, végezni akar magával. Az arrahaladó Arthur megakadályozza a terve véghezvitelében. A levél mindent megmagyaráz. A béke helyreáll és a báró távozik. Sebe azonban fölszakad és haldokolva hozzák vissza. Halálán Adél szíve is megszakad.

E darabban — eltérőleg a többitől — Hugó a szereplőket a szenvedély tetőpontján is bemutatja. Így midőn az udvarias Arthur, megfejltkezve a köteles tiszteletről, Granville a legsúlyosabb vádakkal illeti. Úgyszintén Granville is, ki Arthurban szeretett fiát látja, elfelejtkezve ez érzelméről, a legnagyobb felháborodás hangján, utasítja ki Arthurt a házából. Adél is: midőn Arthurt haldokolva hozzák vissza, nem tud tovább uralkodni elfojtott érzelmein és vad erővel tör ki hatalmas szerelme, amely halálát okozza.

A drámának súlyos hibái is vannak. Hosszas dikciói erős odafigyelést igényelnek, hogy a hallgató megértse a benne uralkodó gondolatokat. Különösen az I. felvonás monológjai hosszadalmasak, melyeket az öreg bankár mond Adélnak. Hugo is észrevette ezt a hibát, mert a francia fordításában már lényegesen rövidebbre vonta az I. felvonást. A darab meséjében szinte hihetetlenül hangzik az a rész, midőn Adél ugyanazon templomba téved be, hol a báró házasságát hirdeti ki a pap. Ez a rész nagyon valószínűtlen és erőszakolt beállítás. Párizsban, ahol annyi sok templom van, ép-

pen abba az égybe tévedt be Adél, hol boldogságát veszti el! A dráma egyes részein zökkenések is vannak; ezt annak lehet tulajdonítani, hogy Hugo szorosán követi a dráma forrásául használt novella menetét. Így midőn a II. felvonás végén tanúja lett Adél és Arth ur összeölekezésének, drámai kirobbanás várható. E helyett a függöny legördülése végetvet a felvonásnak és csak a következő felvonásban történik meg az összecsapás a két férfi között. Az egész eljárás hasonlít ama ponyvaregényekhez, hol a legizgalmasabb résznél szakad meg az esemény folyása, hogy felkeltse a figyelmet a következő füzet elolvasására is. Nincs átmenet Arthur kirobanása és lecsillapodása közt sem. Egyik jelenetben még a szenvedély tetőpontján áll, míg a következő jelenetben már könnyörög a bankárnak, hogy fogadja el tőle a segítséget. A dráma hibája az a rengeteg ékes szóvirág is, amit a divatos korabeli francia romantika hatása alatt használ Hugo a drámában.

Magyar nyelvre a drámát Falk Miksa fordította le és még ma is az ő fordításában ismeretes. Megjelent az O. K. 334 — 35 füzetében.

Hugo később Berlinben *Des Hauses Ehre* címen nyújtotta be a színbíráló bizottsághoz. Franciaországi tartzkodása alatt pedig *Une Femme* címen fordította le. Nyomtatásban azonban nem jelent meg. A francia kézirat a M. N. M. kéziratárában 43. Quart. Gall. szám alatt található meg.

A dráma meséje érdekes és nem mindennapi. Részben ennek köszönhetette hosszas fennmaradását a színpadon. 1847—1904-ig összesen 48-szor volt a Nemzeti Színház műsorán.

1847—53-ig	6 év alatt	12-szer adták
1858—ban	1 „ „	2-szer „
1862—67-ig	5 „ „	8-szor „
1870—75 „	5 „ „	12-szer „
1880—93 „	13 „ „	13-szor „
1904—ben	1 „ „	1-szer „
Összesen :	57 „ „	48-szor „

* * *

Részletesebben kell itt szólanunk a plágium kérdésről. Emődi azt hangoztatta vádjában, hogy Hugo Baçancourt, francia novellista, *Louisa Dalmar* c. novelláját dolgozta föl drámává. Hugo tagadta a vádat és a saját bevallása szerint Meynert, bécsi novellista, *Lebenswirren*. (Frei nach dem französischen) c. novel-

lája szolgáltatta a dráma forrását. Azóta már többen hozzászóltak a vitához és a végleges megállapítás igazolja Hugo állítását, azon különbséggel, hogy nem csak hallotta, hanem olvasta is a novellát.

Mindenekelőtt össze kell hasonlítani a két novellát a drámával.

Bažancourt Cesar, novellista és történész, *Louisa Dalmar* c. novellája a *Revue des feuilletons, Journal litterair*-ben jelent meg. (1851. I. évf. 214—240 lap.) A novella meséje teljesen megegyezik a dráma meséjével, csak a megoldás tér el. Itt ugyanis Arthur, miután a pénzt letette a bankár asztalára, New—Orleansba távozik. A bankár nem tudva, hogy háza becsülete megvan mentve, öngyilkos lesz. Adél magára marad bánatával.

Herman Meynert ezt a megoldást túlságosan tragikusnak találta és így a *Lebenswirren* meséje ismét más befejezést nyer. Itt is a báró menti meg Granvillet az öngyilkosságtól. Louisa a dörrenésre előrohan és megtudva a valót, ájultan rogy össze. Midőn pedig magához tér, első szava Granvillenak szól: „Garnville, barátom! Férjem!” Granville vasakarata megtörik és ellágyulva sírni kezd. A pénzt azonban nem fogadja el, csak amidőn Arthur öngyilkossággal fenyegeti meg. Arthur távozik, Granville és felesége boldogan élnek tovább.

Világosan kitűnik tehát, hogy a megoldásban mindhárom író teljesen eredeti. Kettő közülük megrendítően tragikus, míg a harmadik sima megoldást ad. Mindhárom megoldás indokolt. Legsikerültebb *Bažancourt* megoldása. Itt a félreértések tragikuma művésziiesen van kidolgozva. A becsületes bankár nem követné el az öngyilkosságot, ha tudná hogy a becsületét megmentő pénz az asztalán fekszik. Arthur sem menne New-Orleansba, ha tudná, hogy Adél egyedül maradt.

Hugo éppen megfordítva oldja meg a problémát, noha végeredményben öntudatlanul is egyetért *Bažancourt*tal. Hugónál a megoldás komplikáltabb erőltetettebb. Arthur felszakadt sebe miatt hal meg, Adélnak szíve szakad meg bánatában, míg Granville egyedül marad bánatával. Előzőleg semmit sem látunk Adél egészségének gyöngeségéből mint *Meynert* novellájában, hol a gyöngé *Louisa* elájul az öngyilkosság hallatára. Adél hirtelen halála így nagyon erőszakolt.

Hugo a dráma meséjét, a megoldást kivéve, teljesen *Meynert*

novellájából vette. Igaz az az állítása, hogy nem ismerte Bañan-court novelláját, még a felosztásban is hűen követi Meynert novelláját. A felvonások ép úgy és ott végződnek, ahogy és ahol a novella egyes helyei, illetve fejezetei. Így a novella II. részének befejezése teljesen megegyezik a dráma I. felvonásának végével. Liebes gutes Kind, sagte der Greis, sie umarmend. Aber fügte er hinzu, Du hast mir ja noch gar nicht den Namen jenes Mannes genannt.

— Wie! fragte Luise, mit naiven Staunen; wie ich hätte Dir im Laufe dieser langen Erzählung ihn noch nichts genannt! Er ist In diesem Augenblicke öffnete sich die Thüre und ein Bedienter meldete den Baron von Mirmont.

A novella negyedik része visszatér Hugónál a II. felvonás befejezésébe:

Luise! Luise! rief er angstvoll. Mein Herz bricht. O nein, nein, ich kann nicht fort, ich werde nicht abreisen.

— Sie werden im nächsten Augenblicke abreisen, antwortete die stumme Granvilles, der plötzlich an der Thüre Schwelle erschien, unbeweglich, bleich aber ruhig.

Luise stieß einen durchdringenden Schrei aus, und sank beinahe leblos in einen Sessel. Granville gieng langsam auf den Baron zu.“

Hugo tehát a novellában már kész párbeszédekkel állt szemben. A két szöveg összevetése után látható, hogy Hugo nem sok gondot fordított arra, hogy új mondatokat szerkesszen. A dráma egyes helyei szórul-szóra megegyeznek az egyes novella-beli párbeszédekkel. Ez természetesen egy cseppet sem hízelgő Hugo eredetiségére.

Összehasonlítva a novellával a drámát, kitűnik, hogy a novella sokkal közvetlenebb, mint a dráma. Eseményei is sokkal indokoltabbak. Így a drámai Granville, félve a bukástól, nagy nehezen bevallja súlyos helyzetét Adélnak. Adél ugyanakkor szintén vallomást tesz Granvillenak ifjúkori csalódásáról. Ez igen erőszakolt beállítás. Lehetetlenül hangzik, hogy oly becsületes kereskedő, mint Granville, midőn érzi, hogy buknia kell, ebben a lelkiállapotban meghallgassa Adél vallomását, amelyet még máskor sem akart meghallgatni.

Mennyivel valószínűbb a novellának része. Granville a szobában ült Luisával. A bankár a számadásait intézi, Luisa pedig az

ablaknál ülve horgol. Granville gondterhes arca feltűnik Luisának és okát szeretné kérdezni, azonban nem meri férjét zavarni. Végül Granville bevallja szorult helyzetét Luisának. Másnap Granville már derült arccal tér haza és örömmel ujságolja, hogy egy derék fiatalember személyében segítség érkezik. Ekkor Luisa az ablak alatt elmenő fiatalemberben fölismeri volt szerelmét. Megijed és bevallja férjének volt szerelmét, ebből látható, hogy a novella bankárja már teljesen nyugodtan hallgatja meg Luisa vallomását.

Hugó plágium-pöre lezártnak tekinthető. Hugo nem követett el szorosabb értelemben vett plágiumot. A dráma meséje meg-egyezik a novellák meséjével, azonban a megoldásban kétségtelen eredetiség van.

DIE GROSSE FIEBEL.

(Schauspiel der Welt, Stein der Weisen.)

Két szorosan összefüggő dráma. Mindkét dráma négy felvonásos. E két drámát a szerző még 1844-ben nyomtatta ki Bécsben. Hazajövele után az első részt rögtön lefordítja a *Világ színjátéka v. Király és bolond* címen és benyújtja a Nemzeti Színházhoz. Nov. 20-án¹ került színpadra a Nemzeti Színházban Lendvay M. javára.

A dráma eseménye Spanyolországban a X. században játszódik.

Az I. felvonásban a király bolondja azon töpreng, hogy milyen tárgyat válasszon színdarabja számára, melyet a királynak kell bemutatni. Elhatározza, hogy Herculest választja témának. Szereplőikül az éppen arrahaladó Don Diegot és Don Gonzalest válassza ki, kik Garziasnak, a menekült navarrai hercegnek kísérői.

Ordogno király dühöngve követeli, hogy elszabadult kedvenc tigrisét hozzák vissza. Dühében a testőrség kapitányát, Rikardot, teszi felelőssé a tigris szökéséért. Felháborodottságában halálra ítéli és ennek unokatestvérét bizza meg a büntetés végrehajtásával. Gerardo színleg elfogadja a parancsot, de magában bosszút esküszik a király ellen.

Közben a bolond elmeséli a navarrai herceg kísérőinek a király történetét. E szerint a király egy közeli sziklavölgyben, egykor megfosztotta bátyját a tróntól. Ugyanebben a völgyben halt meg felesége is, mikor leányát világra hozta; a leány a Dulze nevet kapta. A következő éjjel megjelent a királynak neje és a bátyja kísértő szelleme; ez annyira megrémítette a királyt, hogy azóta meg se közelítette a völgyet. A tigris most épp oda-menekült.

---

¹ Másodszor-1848. jan. 1.

Órdogno király előtt megjelennek a navarrai király követei, hogy a megszökött navarrai herceget kikérjék. A király visszautasítja kérelmüket és kijelenti, hogy lányát a herceg feleségének szánta. Dulze azonban kereken visszautasítja a herceget.

Gerardo szomoruan ujságolja szerelmének, hogy a király általa akarja kivégeztetni az unokaöccsét; egyben elárulja, hogy lázadásra készül és a királyt le akarja taszítani a trónról. A beszélgetést a herceg szerecsen szolgája kihallgatja.

Dulze, vadászat közben, egy vadkan elől futva a völgybe ér, hol Sancho, a természet-fia, a vadkant leterítve megmenti a lányt. Az odaérkező herceget és kísérőit elkergeti. Az ájultságból magához térő lány Sanchóban istent lát. Sancho felvilágosítja tévedéséről. Dulze tornajátékra hívta meg Sanchot, ez megígéri hogy elmegy. A fiú apja, Vermundo, próbálja lebeszélni a fiút, de hasztalan. Elárulja fiának, hogy ők a társadalomból ki vannak taszítva, mert zsidók. A fiút azonban nem lehet lebeszélni tervéről.

A II. felvonásban nagyban folyik a készülődés a királyi udvarban, midőn Sancho tigrisbőrben megjelenik. A tigrisbőrt a király megszökött tigriséről húzta le. A király ezért arra itéli, hogy a tigris helyett neki kell a viadalon a bikával megküzdenie. Sancho nemcsak a bikát, hanem a lovagokat is sorra legyőzi. Az érte járó díjakat visszautasítja és midőn a király lovaggá akarja ütni, nem hajt térdet, mert ezt csak Isten előtt teszi. Egy zsidót hurcolnak a király elé, ki a tilalom ellenére végignézte az ünnepi viadalokat. A király máglyahalálra itéli a zsidót. Sancho közbeveti magát az elítélt érdekében és kijelenti, hogy ő is zsidó. A néger ekkor Sanchot hátulról leüti és Sancho is börtönbe kerül.

III. felvonás. Elvira, Dulze barátnője és Dulze cselt eszelnek ki, hogy kiszabadítsák Sanchót. Felhasználják Padrillót, a király testőrét, aki Dulzét beereszti a király hálósabájába, hogy azt a gyűrűt, amelyik előtt megnyílik a börtön, ellopja.

Változás. Az öreg zsidó nem más, mint az öreg Vermundo, aki fia után jött. A bolond meg akarja szabadítani Sanchot, aki azonban apja nélkül nem akar menni. Dulze hasonló céllal jön és örömmel üdvözlí Sancho apját. Bevallja Sanchónak, hogy szereti és kéri, hogy meneküljön. A szökés azonban már késő, mert megjelenik a király, ki mérgében le akarja szűrni leányát. A bolond azonban, mint a király feleségének szelleme, megmenti a lányt a veszedelemtől. Közben Sancho és apja is megmenekül.

IV. felvonás. A szerecsen elárulja a hercegnek az összeesküvést és felszólítja, hogy lépjen az egésznek az élére. A herceg fel is ajánlja segítségét az összeesküvőknek, ezek azonban elutasítják és összekötözve ott hagyják. Vermondo és Sancho elhatározzák, hogy megmentik a királyt. Közben a bolond felszólítja Sanchot, hogy színjátékában vállalja el Samson szerepét. Sancho hosszas kérés után elvállalja a szerep megjátszását. Ekkor megjelenik a szerecsen, aki összeköti Sanchot és le akarja szúrni. Sancho mindent játéknak veszi. Csak amidőn Dulze megmenti, veszi észre, hogy a dolog komoly volt. A királyt sikerül megmenteniük és ekkor kitudódik, hogy Sancho tulajdonképpen Ordogno fia, Vermundo az elűzött király és Dulze ennek a lánya.

A dráma cselekménye 24 óra alatt történik és a bolond zárószavaival fejeződik be: „Bűnbánásod által, mert mint mindnyájan a legközelebbi 24 óra alatt szóltunk, cselekedtünk, ez iratba jegyzém fel! (papírtekercset von elő :) s mert e kevés világfolyamát tükrözteti vissza — s a nagyvilág nem egyéb — mint nagy színjáték! Azért iratom címe legyen „A világ színjátéka.“ IV. 17.

A dráma egész cselekménye, valamennyi jelleme lehetetlen. Folytonos titok és intrikák követik egymást az egész darabban.

A dráma hőse Sancho, Ordogno király fia. A darab meséje tulajdonképpen az ő születése titkának a megfejtését adná elő. Főcselekménye azonban a darabnak nincs, mert a főhőse a mellék-cselekményének tarka szöttezésében újra meg újra eltűnik.

Sancho a természetben nő fel, mint Kipling Mowglija; irtózatoss ereje van és a vadállatokkal könnyen megbirkózik. Nem ismeri a társadalom előítéleteit, csak azt tudja, amit atyjától tanult. A természet gyermeke bekerül a király fényes udvarába és fölvetődik a kérdés, hogy megmarad-e a természet fiának, vagy elcsábítja a pompa, fény és emberi kényelem. A próbát kiállja és erősen kifigurázza az emberek gyöngeségeit. Magaviseletével bonyodalmat idéz föl. Erejének tettei persze inkább csak a kulisszák mögött történnek. Tudtán kívül lázadást szít, mely a király bukásával végződik. A tigris megszökése idézi elő a bonyodalmak sorozatát. Ami ezután történik, mind a tigris szökése miatt van.

Lehet, e igazi drámai hős Sancho? nem. Nincs határozott célja, ami felé tartana. Akaratlanul mozgatja az eseményeket. Jellemezve sincs. Csupán hatalmas, erős ember, aki a természetben is nőtt fel, mégis mélyen gondolkodó, okos ember. Ez az ember-

tipus Hugo minden drámáján megtalálható. (*Brutus, Mátyás, Kilián, Granville, Sancho, stb.*)

A cselekmény hajnalban történik. A darab menete alatt csak a király akar aludni, ő is csák azért, hogy a gyűrűt ellophassák tőle. A többi szereplő állandóan lótfut, jóformán cél nélkül. A szenvedélynek és az izgalomnak semmi nyoma. Az események, melyek egy trón bukását előkészítik, erőtlen összetűzések. A lázadók, Gerardo és Rikardo, nyomtalanul eltűnnek. Érthetetlen a hercegnek és a szerezsen szolgájának állandó támadása is Sancho ellen. A darab egész gépezete merőben önkényes, minden külső és belső törvényszerűséget nélkülöz.

Ordogno felfuvalkodott, gögös király, aki a legapróbb hibákért embereket végeztet ki, rokon a Brutus darab Tarquiniusával. Azonban, míg Tarquiniust komolynak ábrázolja az író, addig Ordognot nevetség tárgyává teszi. Az udvari bolond a király bátyjának és feleségének szellemeként jelenik meg és a legnevetségesebb helyzetbe hozza ezt a büszke uralkodót.

Dulze is gyöngé női jellem. Egyszer bátor nő, aki fenevadakra vadászik az erdőben, máskor meg ájuldozik. Nagy vadakra les és közben azt sem tudja, hogy mi a csalogány.

Sancho: „Oh én — erdei ember vagyok, s az erdő madarai közt élek, kik énekelni tanítottak. Ti csak fekete hollók krákolását, s tarka papagályok csevegését ismeritek — de a csalogányt nem.”

Dulze: „Oh Sancho! te ismered a csalogányt?”

Sancho: „Én? Oh én ismerem a csalogányt, s szeretem őt...” II. 2.

Dulze mint egy mesebeli királynő jön-megy, amikor akar, sem idő, sem hely nem játszik nála szerepet. Alig hihető, hogy egy jónevelésben részesült leány rögtön beleszeressen egy hiányosan öltözött vademberbe és egyedül maradjon vele az erdőben.

A bolond talán legsikerültebb alakja a drámának. Hugo állandó kedvelt alakja a bolond, aki nem a finom szatirikus hangot, hanem a durva élc hangját használja. Éles emberismerő: rögtön meglátja, hogy merről jön a veszély.

A drámát még háromszor adták elő. A korabeli kritika, így az *Ungar* is, mely meglátta hibáit és így bélyegzi meg: „Szent-ivánéji álma egy zabolátlan fantáziának.”

* * *

A *Világ színjátéka*-nak a folytatása a *Bölcsök köve*. Ezt is beadta Hugo a Nemzeti Színházhoz; a színbíró bizottság 1848. jan. 5-én engedélyezte is. A szerepeket ki is osztották és tanul-ták, azonban egy eddig ismeretlen ok miatt — talán az izgalmas események következtében? — a darab nem került színre. A drá-ma kézírata a Nemzeti Színház kézirtárában van.

A dráma meséje 20 évvel az előbbieket után történik.

I. felvonás. Sanchonak már 20 éves fia van; ki ép oly za-bolátlan, kórlátolt és dölyfös, mint a nagyatyja volt. Őt is Ordognónak nevezik. Az erdőben vadászlak áll, hova már harmad-izben lát egy szép hölgyet bemenni. Mindenáron meg akarja tud-ni kilétét és be akar menni a házba. A nyitvamaradt ajtón át látja, hogy a lány egy férfitől csókkal búcsúzik. A hátráló férfit Ordognó leszúrja. Kiderül, hogy nevelőjét, Ramirót, (az udvari bolondot szúrta le, kinek lánya volt az ismeretlen hölgy. Ramiró a lányt Ordognó részére nevelte. Sancho a gyilkosságért számúzi fiát, csak anyja gyűrűjét adja oda neki: ennek a segítségével megtalálhatja a bölcsesség követ.

A következő jelenet már arab-földön játszódik. Alhakem arab uralkodó beszélget vezérével, Kasemmel. Majd feleségével, Ami-nával, rövidesen távozik. Az ott maradt Kasem Juszuftal, Alhakem testőrével, s összeesküvést tervez. Siker esetén Kasem lenne a ki-rály és Animét megkapná feleségül Jusszuftól, aki bátyja Animá-nak.

A párbeszédet Orimar és Asil, két vándor, kihallgatja. Ekkor jön éhesen Ordogno és élelmet kér a falatozó vándoroktól. Orimar megtagadja a kérést, mire Ordogno le akarja szúrni. Asil Orimar segítségére megy, midőn a király megjelenik. Alhakem halálra ítéli Ordognót. Orimar, hogy megmentse Ordognót, azt hazudta a ki-rálynak, hogy Ordogno és Asil testvérek és csak összekülönböztek. Alhakemnek megtetszik Orimar okos beszéde és udvarába hívja. Orimar Ordognót nem akarja magával vinni, csak midőn az feltételen engedelmességet fogad. Orimar figyelmezteti a királyt az összees-küvésre, mire a király elbocsájtja magától Juszuftot és Kasemet.

II. felvonás. Ordogno és Asil a kertet ássák, midőn megje-lenik Anima, ki szemet vetett Ordognóra. Találkozót beszélnek meg éjjelre. Asil egy vasládára bukkan ásás közben. A ládára rá van írva a bölcsesség köve. Ordogno megőrül, hogy megtalálta a bölcsesség követ, most már hazatérhet. Orimar azonban kijelenti,

hogy a kincs a királyt illeti. Közben a király Ordognót teszi meg testőrévé. Juszuf a kertben alvó királyt meg akarja ölni. Kasem utánaküldi Ordognót, hogy ölje meg Juszufot. Ordogno ekkor elveszi Juszuftól a tört. A király fölébred és mindketten elfutnak. Nemsokára megtudják a valót és a király keresi megmentőjét. Kasem áll elő megmentőként és a király sevillai kalifává nevezi ki.

III. felvonás. Kitűnik, hogy Kasem nem más, mint Don Garzias, aki renegáttá lett. Asil szeméreveti Ordognónak, hogy Animát el akarta csábítani. Erre Ordogno Asilra támad, Orimar csak nehezen tudja csillapítani; egyben fogadalmat tétet vele, hogy egész nap nem szólal meg. Ordogno elalszik, miközben Anima a gyűrűt lelopja kezéről. A gyűrűt azonban Kasem elveszi Animától. Ekkor Asil marad Ordogno helyén annak a köpenyébe burkolózva. A király elfoghatja Asilt, mint Ordognót és vele együtt Juszufot is.

IV. felvonás. Alhakem a kertjében ül nejével és a két bűnöst meg akarja büntetni. A király rájön a cserére és most már egész biztosra veszi Ordognó bűnösségét. Ordognó azonban ott alszik a bokorban és a lomb zörrenése elárulja. Alhakem ekkor már ártatlannak tartja. Megjelenik Orimar és Asil, szemükön fekete fátyollal, amit már csak a halál oldhat le. Ordogno fogadása miatt nem szólhat; csak midőn a király halálra ítéli őket, oldódik meg a nyelve. Bizonyítja ártatlanságukat, mire Anima Ordognót vádolja. Alhakem azonban nem hiszi el a vádat, hanem Kasemről és Animáról lerántja a leplet. Ennek ellenére is Orimart és Asilt halálraítéli. A fátyolt se lehet levenni róluk, mert aki leveszi, az a kezét veszti. Ordognó azonban bátran leveszi a fátyolt és a legnagyobb meglepetésére nem más, mint Ramiro Orimár és Osil nem más, mint akit Romiro Ordognó számára nevelt, Lisa állnak előtte; az utóbbit Ordognó szerelmesen öleli karjaiba. Sancho király is megjelenik és nagyon megörül, midőn látja fia megtérését és köszönetet mond Alhakemnek.

Ez a dráma is, mint az első, 24 óra eseményit mondja el. A cselekmény sokkal valószínűtlenebb és kuszáltabb, mint az első dráma meséje. Értelmetlen, hogy Orimar, ki azért megy a fiú után, hogy szeme előtt tartsa, miért akarja mindenáron elküldeni és csak hosszas kérésre viszi magával a királyi udvarba. Továbbá, hogy egy fiatal lány annyira át tudja magát formálni férfivá, hogy azt senki észre ne venné. Miért kell a királyrának színlelni, hogy nem tud a dologról, mikor ezzel semmi célja sincs?

Ebben a drámában is mindenki színlel. Nincs komoly szenvedély vagy összeütközés. Megismétlődik a *Világ színjátéka*.

Az egész darab csupa ámitás, színlelés, álszakáll és a rémdrámának egyéb kellékei.

E drámában a színésznek kettős szerepet kellett betanúlnia. Az egyik a színész szerepével járó színlelés, a másik a drámában előforduló rengeteg színlelés szerepe.

Máskülönben erre a drámájára is áll az előbbi jellemzés. Ez azonban sokkal rosszabb az előbbinél: cselekménye annyira szét-eső, hogy a tartalmát csak a legnagyobb nehézségek leküzdésével lehet megérteni.

EGY SORSREGÉNY.¹

(Dráma 5 felvonásban.)

¹ A M. N. M. kéziratára, Qu. Hung. 1844.

Az írónak e kéziratban maradt drámája eddig ismeretlen volt. Ez a drámája sem jobb vagy rosszabb a többinél, mégis egy eddig ismeretlen vonása a drámának figyelmet érdemel. Hugo e drámájában u. i. némi népies hatás fedezhető fel. Természetesen ezt nem úgy kell értelmezni, hogy eltér a francia romantikától és csak a népies irányt használja. Mindössze két szereplő képviseli ezt az irányt.

A drámának még egy érdekessége van. A szereplők ugyanis magyar neveket viselnek.

A dráma meséje ugyanolyan bonyodalmás szövésű, mint az eddig tárgyalt drámáké.

I. felvonás. Becker földbirtokos házában gyülekeznek a vendégek, lányának, Ottilának születésnapja alkalmából. Itt van gróf Lángosi Jenő, Ottilia vőlegénye ; Tövis, a ház barátja, Ottilia gyermekkori barátja ; báró Bondy Károly, szerencsevadász ; özv. Galambfalvy Laura grófné, Ottilia unokahuga. Tövis titokban szeretete Ottiliát, de látva annak a grófhoz való vonzalmát, szerényen visszavonult. Baráti szeretete oly nagy, hogy a grófot leszoktatja kártyaszenvedélyéről is. Báró Bondy megtudva az özvegy grófné gazdagságát, elhatározza, hogy a grófnét meghódítja magának. A báró közeledését a grófné hidegen visszautasítja. A félrehúzódo Tövist Becker hiába próbálja a táncolók közé vinni. Tövis és Becker párbeszédét Ottilia megjelenése szakítja félbe. Ottilia négyszemközt maradva Tövissel, majdnem vallomásra bírja. A báró megjelenése azonban megakadályozza a vallomást. Tövis szóváltásba kerül a báróval és csak Ottilia közbelépése akadályozza meg a párbajt. A báró feltűzeli a grófot Tövis ellen és épp akkor érnek a színre, midőn Ottilia Tövist faggatja szerelme felől. A gróf az előzményeket nem hallva, félremagyarázza a szavak értelmét és hir-

telen felindulásában a játékszobába megy. Becker szószegőnek bélyegzi a grófot és kiutasítja házából.

II. felvonás. A gróf elkeseredetten szidja elhamarkodott tettét. A báró ekkor már Ottiliára veti ki hálóját. Azt tanácsolja a grófnak, hogy szöktesse meg a leányt, mert ha Ottília valóban szereti, vele szökik. Ezután a báró műbetörést rendez Ottília szobájába, noha tudja, hogy ott Róza, Ottília komornája tartózkodik. A megijedt Róza sikoltására Antal, a gróf vadásza és Tövis sietnek elő. A báró elbújik a szobában és a Tövis otthagyt köpenyében távozik a létrán. Ezt a menekülést a gróf és Tövis is látják, a kert különböző két pontján állva ; mindkettő egymást gyanúsítja. A báró otthagyja a köpenyt és a sötétben meglép. A létrához egyszerre ér oda a gróf és Tövis. Mindketten egymásban látják a betörőt. Megjelenik a báró is, ki a gróf pártjára áll. Így sikerül a bárónak a barátságot megőlni a két barát között. A gróf elkeseredésében befogat, hogy távozzék.

III. felvonás. Laura elárulja Ottiliának, hogy a két rabló tulajdonképpen a gróf és a báró volt. Egyszersmind elárulja Tövis elfojtott szerelmét is. A gróf mielőtt távoznék, találkozik Tövissel, és párbajra hívja. Tövis a kihívást nem fogadja el. Midőn azonban a gróf le akarja szúrni, felfedi előtte kilétét. Tövis bevallja a grófnak, hogy ők tulajdonképpen testvérek. A gróf megszegyenülten távozik. Megjelenik a báró és ő is párbajra hívja Tövist. Tövis most elfogadja a kihívást. A báró majdnem halálosan megsebesíti azonban a hirtelen közbelépő Laura a saját testével fogja fel a szúrást.

IV. felvonás. Laura a báró útján ki akarja békíteni a grófot Ottiliával. Laurának sikerül levenni a bárót a lábáról, úgy hogy ez megigéri a tanúskodást Becker előtt, amennyiben a gróf a játékszobában nem kártyázott. A kibékülés után Laura elárulja a bárónak, hogy ő Tövist szereti. A báró bosszúságában megfogadja magában, hogy Ottiliát, minden akadályon átgázolva, megszerzi magának. Becker a vendégek előtt bocsánatot kér a gróftól. A gróf azon kérdésére, hogy mit keresett Tövis Ottília szobájában, nem kap választ, elrohan és megátkozza Ottiliát.

V. felvonás. Becker az események hatása alatt megőrül. Ottília megnémul. A gróf kocsija felfordul és kénytelen visszatérni, hogy a báró lován távozzék. Tövis felvilágosítja őt a báró álnok-

ságáról. Kihallgatják a báró beszélgetését és ezzel igazolást nyer Tövis állítása. Az előrohanó gróf és vadász elől a báró a tóba ugrik. A gróf térdénállva kér bocsánatot Ottilától. Ottila némaságában nem tud válaszolni, amit a gróf félremagyraz és bánatában leszúrja magát. Midőn Ottilia ezt látja, ő is holtan rogy a gróf mellé.

Ez a mese is 24 óra alatt történik. Mennyi minden történik egy nap alatt! Mennyi válasz nélkül maradt félreértés! Hány becsületes embernek kell ártatlanul buknia, egy jellemtelen ember lelkiismeretlen törekvései miatt!

Az események mozgatója a báró. Minden félreértés és bonyodalom tőle származik. Érthetetlen az a nagy ellenszenv részéről, amivel Tövist állandóan üldözi. A drámában semmi magyarázat sincs rá, hogy a szegény Tövis ellen, ki nem sokat árt neki, miért folytatja a folytonos intrikákat? Szinte nevetséges a bűnhődése annak, aki ekkora tragédiát földidéz. Beleugrik a tóba, hogy ottveszett-e, vagy megmenekült, erre nézve semmi magyarázat.

A báró jelleme az anyagi ember gondolkozását mutatja. Minden cselekedetét ez vezérli. A házasság fogalma is nála az anyagi világ-nézet elvén alapszik: „A házasság nem többé a szilárd csomó, mely az egyetértésnek szerelmi szalagján köttetik, hanem laza csokor, mely két embert alkú következtében összeköt.” 72. lap. Ép ezért a lelkiismeret nem játszik nála szerepet. Tervének véghezvitelénél nem nézi, hogy mások becsületébe belegázol, hogy két barát szoros barátságának erős kötelékét, közönséges intrikájával széttépi. Midőn látja tettének szomorú következményeit, nem érez megbánást, sőt tovább folytatja aljas terveit. Megverekszik Tövissel, de midőn a gróf számon akarja kérni cselekedeteit, gyáván a tóba ugrik. A tragikai hatása pontban szinte komikussá lesz.

Hugo e drámájából hiányzik a bolond. Ezt az űrt akarja betölteni Tövis szerepeltetésével. Természetesen a bolondtól csak a pszichológiai jellemet veszi át. Tövis bölcs gondolkodó, ki képes barátságáért a legnagyobb áldozatra. Hogy miért, az csak a III. felvonásban világosodik meg. Csupán a nemes testvéri szeretet bírja rá e tetterre. De hogy miért, csak a III. felvonás végén tárja föl ezt a nagy titkot, ez magyarázatlanul marad. Hihetetlen az is, hogy a gróf mit sem tud arról, hogy neki testvére is van. A felfedés után az várható, hogy kölcsönösen kimagyarázkodjanak. E helyett felfuvalkodottan otthagyják egymást.

Ottília ideálisan gondolkodó nő. Szereti a grófot és képes érte mindent megtenni. A szenvedélyes kitörések azonban hiányoznak nála. Örökösen sir, búsul, panaszkodik és próbálja menteni a grófot. A hirtelen felindulás a némaságba dönti, ami egy kissé túlzott beállítás. Ez volna egyedüli drámai kitörése és ez is a kulisszák mögött történik. Hirtelen halála is nagyon erőszakolt. Nincs meg az a drámai előkészítés, mely meggyőzővé tehetné ezt a rettenetes katasztrófát.

Az egész dráma egy tömeg katasztrófával végződik, aminek hiányzik a kellő előkészítése. Az apa megbolondul, lánya meg-némul, majd meghal, a vőlegény leszúrja magát és az egész katasztrófa előidézõje a tóba ugrik.

Van a drámának két jobban sikerült alakja is. Róza, Ottília komornája és Antal, a gróf vadásza, Róza titkos jegyese. Szerepeltetésük halvány népies színezetet mutat. Rövid jelenetekben és rövid párbeszédekben szerepelteti őket az író. A népek ezek az egyszerű gyermekei, némi elevenséget visznek a drámába.

Íme egyik párbeszédük :

„A. : embert keresek.

R. : Hát én mi vagyok ? Nem tartozom-e én is az emberek közé ?

A. : Te csak nő vagy.

R. : Tehát a nők nem emberek-e ?

A. : Fájdalom ! még a legaljasabb nő is ember !

R. : Te goromba ember vagy.

A. : Te pedig finom nő vagy, — csalfa mint a kígyó, ravasz mint a róka, sóvár mint a majom, könnyű mint az őz, szép mint a galamb, hamis mint a macska.

R. És te csacska vagy, mint a bolond, örült, mint a bolond és féltékeny mint a bolond.

A. : Lobgósadtát ! hát ne legyek féltékeny ? !

R. : Nem !

A. : Nem szeretsz-e egy ...

R. : Egy bolondot.“ stb. 74. lap.

E jelenetből látható, hogy Hugo szakítani próbál nehézkes stílusával és a darabban a népiesség folyékony, rövid nyelven próbál szólni. Azonban folytonos filozofálása még itt is jelentkezik.

A dráma megírásának időpontját pontosan nem lehet megállapítani. Nem lehetetlen, hogy az *Egy magyar király* sikerétől

felbuzdúlva írta meg e drámáját. Hugo ebben az időben szívvel-lélekkel magyar íróvá akart lenni. Lenézte a hazai írókat és meg akarta teremteni a magyar irodalom renaissanceát. Lehetséges, hogy e fölbuzdulásában írta ezt a darabot. Ezt a feltevést támogatja a szereplők magyaros elnevezése is. A dráma azonban nem került a nyilvánosság elé. Nincs felemlítve sem Hugo följegyzéseiben sem a korabeli sajtóban.

Tárgyát valószínűleg valamelyik német sorsregény szolgáltatta.

Érthetetlen, hogy Hugo nem próbálta a drámát a színvizsgáló bizottság elé juttatni, mikor a legcsekélyebb értékű írásával is rögtön kérkedett a nyilvánosság előtt.

**LA MERVEILLE.
COMÉDIE INFERNALE.**

Mindkét munka Hugo párizsi tartózkodásánk terméke. Hugo ebben az időben már a teljes megzavarodás felé közeledett. A két munka magán is viseli az író ez állapotának jegyét.

Az első munka teljes címe: *La Merveille en deux faces. I. Le cosmos fini. Traité en cinq partie et en prose. II. L'illiade finie. tragédie en cinq actes et en vers.* A munka 1867-ben jelent meg nyomtatásban Párizsban.

Első része. *A befejezett világegyetem* c. tanulmány, melyben tulajdonképpen automimikáját ajánlja, és egyben rámutat *L'illiade finie* c. drámájára, amely teljesen az automimika szolgálatára készült. A tanulmánny öt fejezetre oszlik: *La nature, La pensée, La poésie, L'industrie, La merveille.* Ezt az öt fejezetet meg előzi egy *Par dessus le marché*, melyben megállapítja, hogy: „Dans ce siècle civilisé, on ne fait plus mourir les prophètes par le feu, on les laisse mourir de faim.” Ebben az előszóban dicsőíti automimikáját és az ujságokból idéz arra vonatkozó dicséreteket. Ezután következik a *Programme de la Merveille* c. fejezete, hol elő akarja készíteni a közönséget a tulajdonképeni Merveillere, a csodaműre, amely nem más, mint a *L' illiade finie.* Majd a mű tárgyalását a következő szavakkal vezeti be: „Venez, jugez, et, si vous n' êtes frappés, frappez.”

Az öt fejezet élén egy-egy idézet áll a *Comédie infernale*-ból.

A *Nature* c. fejezetet a cosmogoniának szenteli. Hegelt bámulja és a modern kor Aristotelesének nevezi. Némi hegeli hatás ki is mutatható; A *Pensée* c. fejezetben filozófál, de a fölvetett problémákban elmélyedni nem tud. Állandóan össze-vissza csapong gondolataival, ami leginkább bizonyítja Hugo elmeállapotának a gyöngülését. A fejezetcímek alatt sem ír állandóan a megnevezett tárgyról, hanem át-át csap más témákra. Így a metafizika, esztétika, nevelés mellett a szabadságról s a művelődéstörténeti

kérdésekről is tárgyal. *Poésie* c. fejezetben a költészetet magasztalja. *Indistrie* c. fejezetben az ipart kárhóztatja, mint az igazi költészet ellenségét. „Merveille“ c. fejezetben ismét a *L'illide fine*-t magasztalja. Ennek az automimikai előadását ismerteti.

Közelebbről vizsgálva ezt a tanulmányt, kitűnik, hogy ez is tulajdonképpen Hugo egyik rekriminációja. Az ötödik fejezetben nem minden célzás nélkül írja: „Je suis Hongrois de naissance et Cosmopoète d' experience, mais Français de préférence c' est connu.“ Sajátságos, hogy Hugo a franciákkal szemben mekkora udvariassággal ír, viszont a magyarokkal és a németekkel szemben egész más hangot használ.

A mű második része a *L' illide finie*, a tulajdonképeni *Merveille. Livre d' automimique L' illide finie tragédie en cinq actes et en vers, arrangée en trois parties plus une introduction précédée du prologue de la Comédie infernaleet joué dans toutes les personifications sans souffleur par l'auteur Charles Hougo Amber*.¹

A drámát tehát öt felvonásra osztotta és alexandrinusokban írta meg. Egyes helyeken az első haemistichonban két anapaestussal cseréli fel a három jambust, ami által az alexandrinus közepére írt caesura mellett egy kis caesura is található. Az epos mintájára invokációt is írt a dráma elé, ami a prologusnak felel meg. Ebben az invokációban az író verseng Melpomenével, Clióval és Themissel.

A dráma meséje ott kezdődik, hol Sinon, deli ifjú, védelmet kér Priamustól, miután Aeneas értesíti Priamust a görögök visszavonulásáról. Priamus szívesen fogadja Sinont oltalmába. Kassandra azonban tudja, hogy Sinon áruló és meg akarja öletni. Kassandra állítását senki sem hiszi el. A faló bevitelét Kassandra ellenzi és színleg Sinon is ellene van. Andromache, Kassandra és Helena, próbára teszik Sinont, hogy valóban áruló-e. Helena csellel, Kassandra jóstehetségével és Andromache okossággal próbálkozik, azonban Sinon ravaszul kitér a cselvetések elől. Kassandra ezek után is mindig nyomában van Sinonnak, hogy szándékát meggyűsítsa. Sinon azonban ügyesen becsalja

---

¹A francia és német nyelvű írásain látható az *Amber* név. Az okát nem tudjuk, hogy miért használta.

egy templomba és rázárja az ajtót. Ekkor jelt ad a görögöknek, és ezek beveszik Tróját.

Kassandra megvigasztalja a kétségbeesett Priamust és Aeneast és megjósolja, hogy Trója ismét fel fog épülni más helyen, és Priamus ivadékai fognak uralkodni a görögök felett. Ezt a hivatást Aeneas van hivatva betölteni. Cassandra összetalálkozik Sinonnal, ki bevallja, hogy az árulást Achilles kardjának bírásáért követte el. Most, hogy sikerült vállalkozása, mégsem boldog és Kassandrának nyújtja a kardot, hogy bosszúja meg vele hazáját. Cassandra a kardot kétszer is beledöfi Sinonba. Ez haldokolva bevallja Kassandrának, hogy őt szerette. Cassandra is bevallja szerelmét Sinonnak: „Reçois donc cet aveu de âme flétrie, Je t'aime, je t'aime autant pue ma patrie.“ V. 5. E szavakkal végződik a dráma.

A tartalmi ismertetés után látható, hogy az író, eltérőleg előző drámáitól, sokkal szorosabbra fogja az eseményeket. Nincs a drámai eseménynek annyi szétágazása és így a dráma meséje érdekesebb és jobban leköti a figyelmet. Ennek az a magyarázata, hogy Hugo a darabot automimikus előadásra szánta. A szereplők számát a legkevesebbre szorította és a motivációval is szűkmarkúan bánt. Így nem hisznek Cassandra vádjának, midőn őva inti Priamust Sinontól, de midőn megjósolja, hogy Trója ismét fel fog épülni, minden kételkedés nélkül elhiszik neki. A tragédia bekövetkezése sincs kellőképen előkészítve. Csak az utolsó felvonás utolsó jelenetében világosodik meg, hogy Sinon szereti Kassandrát, és ez viszontszereti Sinont. A drámában előzőleg mégcsak célzás sincs ez érzelmükre. Mekkora lelkitusa kell ahhoz, hogy valaki leszúrja azt, akit titokban szeret, hogy a hazáján esett sérelemért bosszútálljon! Ezzel szemben Cassandra a legnyugodtabb lelkiismerettel döfi a kardot kétszer is Sinonba e szavakkal: „Ugy hát halj meg! Halj meg áruló, halj meg . . .“ és csak ezután tudódik ki egymás iránt érzett szerelmük.

Hugo ezt a drámáját számtalanszor átdolgozta és nyelvét csiszolgatta. Tíz esztendeig dolgozott rajta míg nyomtatásban megjelent. Színpadra mégsem tudta vinni; mindenhol elutasították. Érdekös Jules Janin kritikája, amit erről a drámáról írt: „c'est français, et pourtant ce n'est pas français“.

* * *

Párizsi tartózkodásának másik terméke a *Comédie infernale*.

Az író ugyan 1846-ot vallja a mű megírásának évének, ez azonban mégsem hihető. Tudvalevő dolog, hogy Hugo 1839 őszén volt Párizsban Hahnemann meghívására. Párizsban ekkor alig lehetett egy-két hónapig, mert ugyanez év őszén már Hamburgban van; Tehát a franciaországi tartózkodása oly rövid ideig tartott, hogy Hugo ez alatt a nyelvet nem sajátíthatta el még oly tökéletesen, hogy megírhatta volna a *Comédie infernale*-t. Legközelebbi párizsi tartózkodása már 1848-ban volt. A forradalom után azonban hirtelen Olaszországba távozott és csak 1851 végén tért vissza Párizsba. Így 1846-ban nem írhatta meg e drámáját. Figyelembe kell venni, hogy 1846-ban erősen el volt foglalva drámáinak a színrevitelével is. Így a mű megírása inkább tehető az 1852-ik évre. A dráma német fordításban is megjelent 1871-ben a *Fuchtel*-ben. Francia nyelven nem jelent meg nyomtatásban. Kézirata a M. N. M. kéziratában van meg a 42. Quart. Gall. szám alatt.

A dráma cselekménye az emlékezetes Szt. Bertalan éjjelén játszódik le. Nostradamus francia mágusnak, monologjával kezdődik. Faustként tépelődik az igazság földerítésén, a lét titkainak kifürkészésén és keserűen jut a tudatára, hogy semmitsem tudunk „L'esprit poursuit la Vrai jusque dans les enfers. — Même la vérité n'est qu'un mot disputable, et derrière tout peut-être tient le diable“. Kiissza az álomítált és lassankint a pokol bűvkörébe kerül. Először a pokol három táncoló gráciája közt XI. Olivért, a pokol fejedelmét, látja meg, aki XI. Lajos orvosa volt az életben. Ennek a felesége is itt van, Borgia Lucretia. Ezen kívül itt vannak még Macchiavelli, udvari bolond; Szt. István, Don Juan csapatának huszára; XI. Lajos belügy-, III. Richard külügyminiszter; Don Juan, a megbánás seregének vezére. Nostradamus szeretné megtekinteni a pokol belsejét, hogy ott van-e igazság. III. Richárd mutatja be a fejedelemnek e szavakkal: „un sot à force de sagesse“. Macchiavellit, az udvari bolondot, bízza meg a fejedelem, hogy mutassa be a poklot a mágusnak. Nostradamus amint meglátja Lucretiát, rögtön beleszeret. Tanúja lesz Don Juan kinpadravonásának, mivel ez elfelejtette a hűnbánat őrségének a fölváltását, Lucretia iránti féltékeny szerelme miatt. Lucretia szerelméért azonban XI. Lajos is verseng; így már hárman a vetélytársak. Lucretia XI. Lajos karjaiba veti magát, mire XI. Olivér megkegyelmez Don Juannak. Macchiavelli pedig pártotüt, feltüzeli az ördögöket és ezek segítségével letaszítja Olivért a trónjáról.

A pokol álombamerül és a tűz békés lángjai körül a syrének táncolnak :

„Veille sans cesse enfants !... le veille est l'harmonie

Le sommeil la mort... le rêve est l'agonie.“

Don Juannak tudomására jut, hogy amíg aludt, Lucretia megrontotta a sátánt egy csókkal s elmenekült a Vulkán üregén. Don Juan kiadja a parancsot, hogy szenteltvíz sugarakkal árásszák el az üreget, hátha nem késő. Lucretiát Nostradamus szöktette meg és vele szökött Macchiavelli is. Elfogják őket és Macchiavelli szabadon marad, miután igazolta magát, míg Lucretia a tisztító-tűzben vezekel. Nostradamus vitatkozik Don Juannal és ennek deizmusa előtt megdől a ő atheizmusa. Egy bűvös tükörben látja önmagának a megfordított képét. Megjelenik előtte az echo, sphinx alakjában. Nostradamus azt kérdi tőle, hogy ki a természet teremtménye; válaszul a *természet* szót kapja. Ekkor elkeseredésében Lucretiához szalad a tűz közé, mire kivilágosodik a színpad és Nostradamus örvend azon, hogy csak álom volt az egész. Egy monológgal végződik a dráma, melyben Nostradamus azon elmélkedik, hogyan fejlődhetik tovább az emberiség a jövőben a jog, erő és szabadság irányában.

Ez a dráma valójában drámai költemény. Sok szép igazság és mély gondolat van a drámában kifejezve. Különösen Macchiavellinek, az udvari bolondnak dikcióiban található meg ez a mély gondolkodás. Színpadon szépen mutatott volna a modern színpadi technika felhasználásával. Forrása *Goethe Faustja* lehetett. Ezenkívül valószínűleg hathatott rá a Dante *Divina Comoediája* is. Egészen bizonyosan hatott rá a francia középkori *Roman de la Rose* c. didaktikus költemény is. Ezt a feltevést igazolja az emberi érzelmek allegorikus megszemélyesítőinek szerepeltetése, az alvilági furiák *La Nécessité*, *La Jalousie*, *La Critique*.

Hugo ügyesen rajzolja az ördögi világot, hol az ördögöket az erényért és a jó cselekedetekért vonják a kínpadra. Határozott tiszta egyöntetű költői felfogás, azonban ebben a drámában sincs.

EGY SZERENCSETLEN CSALÁD.

(Regény. Pest. 1845.)

Hugo a regényírással is megpróbálkozott. Mindössze egy regényt írt, francia nyelven. Sajnos az eredeti francia szöveg elveszett, vagy pedig hozzáférhetetlen helyen van, mert nem található. Magyar nyelven 1854-ben Pesten jelent meg *Egy szerencsétlen család* címen Heckenast Gusztáv nyomdájából. Sőt 1832-ben a *Hellás* 20 filléres kiadásában is újra kiadták *A várkastély titka* címen, Margittai Szaniszlóné fordításában. Hugo ezt a regényt irodalmi pályafutásának legelején írta.

A regény eseménye Franciaországban, XIV. Lajos uralkodása alatt történik. A versaillesi kastélyban a király éjjeli nyugalomra-térése körüli ceremónia folyik. A király a lefekvése előtt egy aranygyertyatartót nyújt át annak, akivel bizalmas szót akar váltani. Az egybegyűltek közt van egy ifjú draganyos kapitány, Christian és fiatal felesége, Aline, akik a többi vendégek előtt ismeretlenek. A király az ifjúnak nyújtja a gyertyatartót. Tudatja vele, hogy a kért szabadságot megadja, azonban ha szükség lesz rá, azonnal jelenjen meg. A szertartás után feleségével a hintójába ül, hogy kastélyába utazzon. Útközben elárulja feleségének, hogy a király előtt egyik barátját is védelmezte, aki hugenotta. A titokzatos barátnak nevét is elárulja, akit Vissecnek hívnak, azonban tartózkodási helyét elhallgatja. A vallomás után elalszik és álmában többször hangosan mondja: „Kegyelem fenség“, melynek jelentését Aline nem tudja mire magyarázni.

Megérkezőnek a kastélyba, mely titokzatosságával ijesztőleg hat Alinera. A kastély belseje még titokzatosabb. Vacsora közben kitor az elfojtott indulat Alineból és követeli férjétől, hogy adjon magyarázatot az őt körülvevő titokzatosságnak. Elárulja férjének, hogy hallotta álmában elejtett szavait is. Érvelése annyira meggyőző, hogy Christian bevezeti egy szobába, hol a legnagyobb rendetlenség uralkodik. Elmeséli hogy 15 évvel ezelőtt, ebben a szobában két

orgyilkos által halt meg édesanyja. A gyilkosság gyanúja édesapjára, Ganges márkira, hárult, aki kénytelen volt a büntetés elől elmene-külni. A 15 év alatt mindkét gyilkos meghalt és így nem tudta őket vallomásra bírni. Közben atyja is meghalt. A király a gyilkos-ság miatt elvette a családtól a márki rangot. Saját dicsőségének jutalmaképpen azonban a király megajándékozta őt Cazilhac grófi címmel. Aline a borzalmas elbeszélés hatása alatt elájul. Midőn ájult-ságából magához tér, a rendetlen szoba helyett, kitakarított és rendbehozott csinos szobát talál, ahova beköltözik.

A titokzatos várban egy toronyszoba kelti fel figyelmét, amit meg szeretne nézni. Az odavezető ajtónak a kulcsa azonban elve-szett. Már-már elfelejtkezik a toronyszobáról, midőn egyik nap azt látja, hogy a toronyszoba ablaka kinyílik és a mögül egy kéz inte-gét. A kéz egyik ujján egy briliánsgyűrű fénylik. Lemeget a kertbe, hol egy csapóajtót talál, aminek fölemelése után egy pincébe ve-zető utat talál, honnan egy csigalépcső vezet föl a toronyszobába. Itt azonban bezárt ajtóra talál, aminek a hasadékan egy hatalmas pókháló van kifeszítve. Ekkor bizonyosra veszi, hogy halucinált és férjének is nevetve meséli el látomását.

Egyik este vacsoránál férje helyett levelet talál, melyben érte-síti Christian, hogy a király parancsára táborba kellett mennie. A kastély és felesége őrizetére itthagyták Vissec barátját, aki tiszte-letét fogja tenni. Vissec nem is várta magára sokat, mert közvet-lenül a levél olvasásának befejezése után, megjelenik. Vissec már javakorabeli férfi, akinek a kezén Aline rögtön észreveszi a brili-ánsgyűrűt. Most már világos előtte, hogy Vissec tulajdonképpen a toronyszoba titokzatos lakója. Vissec mindenben kedvébe jár Aline-nak. Aline ekkor szomorúan veszi tudomásul, hogy Christian nem válaszol leveleire. Közben megismerkedik a házvezető párnak uno-kájával Jaquot-val „Tacsóval” és ez lesz egyedüli pajtása Aline-nak a titokzatos várban. Apródjául fogadja föl a kis Jaquotot. A levelek elmaradását Aline nem tudja mire vélni. Végre levelet kap Christiantól, melyben szeméreveti Alinenak, hogy leveleit válasz nélkül hagyja. Aline tanácstalanul áll a rejtéllyel szemben.

Egyik nap Vissec bejelenti Alinenak, hogy nemsokára ismét visszavonul magányába. Aline ekkor búcsúvacsorára hívja magához az öreget, amit az elfogad. Közben Aline véletlenül rájön, hogy levelezését valakinek a parancsára elsikkasszák. Megijed a váratlan igazságtól és midőn megtudja, hogy férje közelében tartózkodik,

levélet ír neki, amit Tacskóval szeretne elküldeni. Tacskót azonban apja betegsége miatt, a nagyszülei hazaviszik. Szorult helyzetéből kétségbeesetten keres kiutat Aline, midőn a szomszéd szobából kaparászást hall. Kiderült, hogy Jaquot megszökött nagyjától, hogy a levelet elvihesse Christiannak. A szoba, hol a gyerek tartózkodik tulajdonképpen a családi képtár, hol az utolsó kép fehér lepellel van borítva, aminek elmozdítását a király tilalma védi. A gyerek távozik a levéllel. Aline a kíváncsiságnak engedve, a képről föllebbenti a leplet, ami alatt az utolsó Ganges márki képe látható. Visszatér szobájába, hol a legnagyobb pompát találja. Az asztalon dús terítés és mintegy magyarázatul Vissec lép be egész átváltozva: a legnagyobb eleganciával öltözötten, mint a képtárban látott márki. Aline megrémül a látomástól. A márki mindenáron megakarja ölelni Alinet, akiben megvilkolt feleségét látja. A kínos helyzetbe került Alinet, az ablakon beugró Christian menti meg aki ráugrik megőrült atyjára és az elősiető szolgák segítségével megfékezik.

Végül minden jórafordul. Az öreg márki pár nap múlva meghal. A király megbocsájt a családnak és Christian visszakapja a Ganges márki címet.

A tartalmi ismertetés után mindjárt látható, hogy Hugo a francia romanticizmus szertelenségeit alkalmazza itt is éppúgy, mint a drámáiban. Az egész regény alaptónusa, a titokzatosság. Fölhasználja a hatáskeltéshez a romantika minden szertelenségét: csapóajtók, titokzatos szobák, lepellel bevont kép, pókháló, csupa romantikus motívum. A regény olvasása közben szinte Jósikát látjuk magunk előtt. A leírásai éppoly hosszadalmasak és tüzetesek. A titokzatos légkör és a titokzatosságok egymásra halmozása is teljesen a Jósika féle motívumok. Abban is megegyeznek egymással, hogy az eseményeket annyira egymásra halmozzák, hogy a végén egy csomó kérdés válasz nélkül marad. A végén pl. magyarázat nélkül marad, hogy a király miért bocsájt meg a családnak. Vagy midőn Christian elbeszélése végetér, egy hang figyelmezteti, hogy ha még elmond valamit börtönbe kerülnek. Christian meglepődik és megijed a hang hallatára, mintha nem tudná, hogy kitől jön.

Alinet gyöngé nőnek ábrázolja az író, aki a legkisebb izgalmak hatása alatt elájul, vagy könnyezik. Máskor meg annyi bátorsága van, hogy a legsötétebb helyeken keresztül egyedül megy föl a

toronyszobába. Vagy a király tilalma ellenére föl meri lebbenteni a fátyolt a képről. A házassága is furcsán van beállítva. Christianba első pillantásra beleszeret. Jóformán még nem is beszélt vele és majdnem ismeretlenül hozzámegy. Csak házasságának harmadik hónapjában követeli erőlyesen a férjétől, hogy mesélje el az életét és származását. Szerelme egy pillanatra sem inog meg Christian iránt. Nem féltékenykedik Christianra, midőn annak a levelei elmaradnak.

Christian inkább csak mellékalakja a regénynek. Egyenes jellemű ember, aki él-hal a királyért. Szeretné lemosni nevéről a sötét foltot, azonban ez nem sikerül neki. Még a felesége előtt is titokban akarja tartani a szomorú eseményt.

A regény legtitokzatosabb alakja *Vissec*, a csendes örült márkí. A regény eseményében csak a háttérben mozog és csak a végén tudódik ki, hogy tulajdonképpen örült.

A regénynek talán a legsikerültebb alakja *Jaquot*. Gyerekes naivságával és bájjával egy kis elevenséget visz bele ebbe a titokzatos légkörbe.

A regény meséje nagyon ponyvaízű. Olvasása közben az az érzése az embernek, mintha egy elvarázsolt kastélyba került volna, vagy rossz álmot látna, amelyből fel szeretne ébredni.

IRODALOM.

1. ***Az írónak a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattdrában található, eredeti kéziratai :***

a) ***Magyar nyelvűek :***

Hugo Károly :	Egy magyar király.	1183/	Quart.	Hung.
" "	Alkotmányos szellem.	1447/	"	"
" "	Goethe Faustjából ford. töred.	1841/	Quart	Hung.
" "	Egy sorsregény.	1844/	Quart.	Hung.
" "	Világ színjátéka.	1809/	"	"

b) ***Német nyelvűek :***

Hugo Carl :	Das Ehewehe (hiányzik)	134/	Quart.	Germ.
" "	Fragmente der Handschriften...	s. 877/	"	"
" "	Satan an das Publicum.	1137/	"	"

c) ***Francia nyelvűek :***

Charles Hugo :	La Comédie infernale.	42/	Quart.	Gall.
" "	Une femme.	43/	"	"
" "	L'Illiade finie.	44/	"	"
" "	Brutus et Lucrèce.	45/	"	"
" "	Le grand Mystère de Paris.	46/	"	"
" "	Recueil des Manuscrits de...	49/	"	"

d) ***Életére vonatkozó különböző hivatalos iratok.***

Hugo Károly vegyes iratai	3867/	Fol.	Lat.
---------------------------	-------	------	------

2) ***Az írónak nyomtatásban megjelent munkái :***

a) ***Magyar nyelvűek :***

Hugo Károly :	Egy szerencsétlen család. Regény. Pest, 1845.
" "	Egy magyar király. Történeti dráma 4 felv.-ban. Pest, 1847.
" "	Brutus és Lucretia Dráma 4 felv. Pest, 1847.
" "	Bankár és Báró. Pest. 1847. O. K. 334-35.

b) ***Német nyelvűek :***

Carl Hugo :	Mozaik von Bernstein. Leipzig, 1838.
" "	Der Saphir. Leipzig. 1939.

Dr. Ego d. fährende Homöopath. (Elhorama (sic!) einiger Kunst u. Zunft-

verwandten u. mehr. Zeit- u. Unzeigenossen Nebst. Anhang, Hahnemann. Album enthaltend. Von Bern. v. Stein. Leipzig, 1839.

Sehnsuchtsklänge eines wandernden Hagestolzen. Hamburg, 1840.

Das befreite Paradies (Commentar Proben aus der Höllen-comédie infernale) geschrieben in Wien u. Pesth, 1845.

Psalmen eines armen Poeten. Wien, 1846.

Ein Ungarkönig. Historisches Drama in 4 Acten. Pesth, 1847.

Brutus u. Lucretia. Drama in 4 Acten. Pesth, 1847.

Der Kaufmann v. Marseille. Drama in 3 Acten. 1859. 1866. Wien.

Dass Gemassregelte Genie. Von Carl Hugo Amber Bernstein. Berlin, 1862.

Calderon oder : Liebe aus Verehrung. Berlin, 1863.

b) *Francia nyelvűek* :

Lă tireliri de Thérèse. Paris, 1859. (Nem található.)

La Merveille. Paris, 1867.

3. *Hugo Károlyval foglalkozó munkák* :

a) *Magyar nyelvűek* :

Bayer József : A magyar drámai irodalom története. II. 190—195. Budapest, 1897.

Beöthy Zsolt : Magyar irodalomtörténet. II. 355. l. Budapest, 1897.

Falk Miksa : Kor és jellemrajzok. Porzók.

Cs. Hecht Irén : A francia romantizmus korszaka a magyar drámai irodalom történetéből. Budapest, 1893.

Gyulai Pál : A magyar irodalom története 1807—1848-ig. 115. l. (Egyetemi külön lenyomat.)

Körös Endre : Hugo Károly Bankár és bárója. Bpt. 1894.

Móczár József : Hugo Károly élete és színművei. Szeged. 1894.

Pintér Jenő : Magyar irodalom története. II. 151—152. l. Budapest, 1921.

Ádám György : Hugo Károly élete és művei. Kolozsvár. 1906.

Szinyei József : Magyar írók. IV. Budapest, 1896.

Zolnai Béla : Szigligeti Szökött katonájának külföldi elemei. 49 lap.

b) *Német nyelvű* :

Dr. Constant v. Wurzbach : Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich. IX. Th. Wien, 1863.

4. *Hírlapokban és folyóiratokban megjelent közlemények* :

Életképek : 1846. V. 763., VI. 23. l. 1847. II. 387., 417.,

448., 474., 521., 578., 704., 719., 735., 739., 769., I. 1848. I. 25., 55., 59., 89., I.

Pesti Divatlap: 1846. I. 436., 473., 495., I. 1847. II. 346., 377., 382., 471., 864., 896., 960., 1058. 1117., 1274., 1307., 1338., 1343., 1374., 1531., 1564., 1566., 1625., 1631., I. 1848. I., 2., 11., sz.

Honderü: 1846. I. 438., 458., 479., I. 1847. I. 278., 305., 325., 340., 346., 365., 385., 465., 585., I. II. 14., 15., 17., 20., 21., sz. 1848. I. 29., 44., zo.

Hölgyfutár: 1858. 995., 1011., I. 1863. I. 406., I. II. 153., 158., I.

Vasárnapi ujság: 1858. V. évf. 38. sz. 1877. 43. I. (Törs Kálmán.)

Fővárosi lapok: 1877. II. k. 1229—1303. I. (Porzó.) 1890. 17. sz.

Figyelő: 1879. VI. 61. I. XVI. 9—28. I. XVII. 155. I.

Magyarország és a Nagyvilág: 1866. 11. sz. 1877. 47. sz.

Magyar könyvszemle: 1897. 193. I. (Schönherr Gyula.)

Pannonia: 1846. 67., 72., 75., 77., 78., sz. 1847. 37., 39., sz.

Ország Világ: 1897. XVIII. évf. 46. sz. nov. 14. (Hugo halálának 20 éves fordulója alkalmából.)

Pesti Napló: 1903. nov. 25.

Irodalomtörténeti Közlemények: 1894. (Körös Endre.)

Koszoru: 1863. I. 10. sz.

Hon: 1877. 305. sz.

Nemzeti Hirlap: III. évf. 1877. 301. sz.

Petőfi Társaság lapja: 1877. II. évf. (Szana Tamás és Balázs László.)

Egyetértés: 1877. 301. sz.

Budapesti Napilap: 1877. 321. sz. (Ballagh Lajos.)

Közvélemény: 1877. 321. sz.

Magyar Génius: 1894. 41. sz. 248. I. (Dr. Körös Endre: Egy régi plágium.)

Magyarország: 1880. 162. sz. (Robin: Hugo sírja felett.) 1881. 185. sz.

Magyar Salon: 1888. VIII. évf. 363—66. I. (Falk Miksa.)

Budapesti Napló: 1903. 323. I. (Ábrányi Emil.)

M. Szépirodalmi szemle: 1847. I. 225., 372., I. II. 13., 229., 238., 272., 304., 350., 383., 1153., 1274., 1307., I.

Egyetemes Philologiai közlöny: 1899. 226—46. I. (Császár Elemér, Kont Ignác.)

Pesti Híradó: 1846. II. évf.

Pesti Hirlap: 1847. 387., 438., I. 1007. sz. (Csengeri Antal.)

Budapesti Hirlap: 1903. nov.

Magyar szó: 1903. 280. sz.

Pester Lloyd : 1877. (Abendblatt.) 265. sz. (Wurzbach,) 1877.
III. 327. sz. 1903. nov. 24.

Der Schmetterling : (A *Spiegel* melléklapja.) 1847. 14.,
47., 51., sz.

Der Spiegel : 1846. 45. sz. 1847. 22-28., 78., 79., 103., 104., sz.

Der Ungar : 1847. 79., 84., 224., 227., 270., 271., 274., 300.,
sz. II. évf. 63., 80., sz. 1848. 1., 3., sz.

Allgemeine Theaterzeitung : 1841. II. k. XXXIV. évf. (H. Mey-
nert : Lebenswirren. Novelle frei nach d. Französischen.)

TARTALOMJEGYZÉK

	lap
Bevezetés — — — — —	3
Életrajz — — — — —	7
Calderon o. Liebe aus Verehrung — — — — —	35
Egy magyar király — — — — —	41
Brutus és Lucretia — — — — —	49
Bankár és báró — — — — —	61
Die grosse Fiebel — — — — —	73
Egy sorsregény — — — — —	83
La Merveille. Comédie infernale — — — — —	91
Egy szerencsétlen család — — — — —	99
Irodalom — — — — —	105

Életrajzom :

Születtem Budapesten 1910. május 25-én. Elemi és középfokú iskolai tanulmányaimat Budapesten végeztem egy évi megszakítással, melyet Szegeden a kegyesrendi gimnáziumban töltöttem az 1921—22. iskolai évben. A budapesti II. ker. kir. kath. egyetemi reálgimn.-ban érettségiztem 1928-ban. 1928. év nyarán a dijoni egyetem nyári kurzusát látogattam és ezt a következő nyáron is megismételtem. 1928. szeptemberétől 1933. májusáig a szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem hallgatója voltam.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Magyar Iródszemélyzeti Könyvtár (Szeged)	
Lelt. napló: _____	Lsz.: _____
csoport: _____	szám: _____

SAJTÓHIBÁK.

(Itt használt rövidíté ek : l. = lapon; j. = jegyzetben; s. = sorban; h. = helyett.)

11. l. j. In Deutch h. In Deutschland.
15. l. 3. s. Színre h. színre.
17. l. 16. s. szállhasson h. szállhasson.
21. l. j. Bacancourt h. Bazancourt.
22. l. 3. s. Luisa h. Louisa.
23. l. 2. sz. j. A helyes cím : *Charles Hougo : La Merveille en deux faces. I. Le cosmos fini. Traité en cinq partie et en prose. II. L'illide finie. Tragédie en cinq actes et en vers. Paris, 1867.*
23. l. 19. s. Comedie h. Comédie.
23. l. 31. s. művesznöt h. művésznöt.
26. l. 34. s. Va ősznűleg h. Valószínűleg.
26. l. 35. s. Párizsba is bemutatja automimikát. h. Párizsban is bemutatja automimikáját.
26. l. 37. s. az automimikát. h. automimikáját.
26. l. 39. s. észét; Kosmos h. részét; cosmos
27. l. 3 s. játszsa h. játszsa
27. l. 22. s. gygne h. cygne
27. l. 25. s. Nymne h. Hymne
30. l. 4. s. célébre h. célébrer
- 30 l. 7. s. fruitse h. fruits
- 30 l. 29. s. l'écho du cygne h. l'écho du chant du cygne
30. l. j. Recueil de manuscrits a helyes.
31. l. j. birtokába h. birtokában
32. l. j. Fuchle h. Fuchtel
39. l. 30. s. Schleger h. Schlegel
46. l. 8. s. Életképék h. Életképek
46. l. 19. s. volt aki h. voltak;
51. l. 29. s. Sex'ns h. Sextus
64. l. 17. s. hajladó h. haladó
64. l. 31. s. követelésére h. követésére
70. l. 8. s. feilleteons h. feuilletons
- 70 l. 16. és 37. s. Louisa h. Luisa
77. l. 24. s. cselekményének h. események
77. l. 24. s. újra megújra h. újra megújra
78. l. 35. s. háromszor h. egyszer
80. l. 26. s. Osil h. Asil, aki
93. l. 9. s. L'illide h. L'illide
94. l. 15. s. infernaleet h. infernale et
95. l. 12. s. de âme h. de mon âme
97. l. 12 s. atheizmusa h. theizmusa
101. l. 5. s. 1832 h. 1932
107. l. 10. s. 134|Quart. Germ. h. 234|Quart. Germ.
107. l. 14. s. Comedie h. Comédie
107. l. 31. s. 1939. h. 1839.

AL 58689

1933

Orosházi Friss Újság

könyvnyomda, könyvkötészet
és lapkiadóvállalat

OROSHÁZA